

Anul IX, 2016

ANUARUL
Muzeului Național al Literaturii Române Iași

**ANUARUL
MUZEULUI NAȚIONAL AL LITERATURII ROMÂNE
IAȘI**

Anul IX, 2016

**Editura Muzeelor Literare
Iași – 2016**

**Muzeul Național
al Literaturii Române
Iași**

**ANUARUL MUZEULUI NAȚIONAL AL LITERATURII ROMÂNE IAȘI
YEARBOOK OF THE IAȘI NATIONAL MUSEUM OF ROMANIAN LITERATURE**

Redacția/ Editorial Board:

Dan Jumară (redactor coordonator/ Editor in chief)

Iulian Pruteanu (secretar de redacție/ Editorial secretary)

Monica Salvan

Andreea Tacu

Georgiana Leșu

Publicația este indexată în Baza de Date Internațională CEEOL

The publication is indexed in the International Database CEEOL –
Central and Eastern European Online Library

Responsabilitatea pentru corectitudinea și obiectivitatea științifică a materialelor inserate
în volum aparține fiecărui autor în parte.

The authors are responsible for the scientific content of the articles included in this volume.

Pe copertă: Vedere generală a Iașului (*Carte poștală*, Librăria F. Șaraga).

cuprins

istorie

Maria Danilov, *Despre vechimea manuscrisului slavonesc a Sf. Grigore Palamas din colecțiile arhivelor din Chișinău (secolul al XV-lea)* / 7

Raluca Elena Goleșteanu, *Biblioteca de la moșie, cabinetul de lectură și librăria de la oraș. Scurtă discuție despre carte și spațiul de lectură în secolul al XIX-lea, la răspântia Imperiilor Otoman, Habsburgic și Rus* / 19

Raluca Elena Goleșteanu, „*Vom fi ce am fost odată*”: capitale simbolice în lumi periferice. *Iașul și Cracovia secolului al XIX-lea sau cum se poate întâlni memoria cu istoria* / 40

Diana Vrabie, *Iașul și ieșenii: studiu de (auto)imagologie literară* / 66

Daniel Pavăl, *Situația învățământului în ținutul Neamț între Regulamentul Organic și legea învățământului din 1864* / 76

Silvia Grossu, *Limba română în presa basarabeană de la începutul secolului al XX-lea – reper identitar de primă mărime* / 82

Mihai Anatolii Ciobanu, *Constantin Brudariu – o viață în versuri* / 101

Dan Jumară, *Romanticul Vasile Voiculescu* / 114

Marius Hriscu, *Considerații cu privire la presa românească în perioada regimului comunist* / 121

patrimoniul

Elena Tofan-Pavăl, *Slujba prea Cuviosului Părinte Dimitrie de la Basarabov, București, 1801. Referințe bibliografice și etape de restaurare* / 125

Daniela-Cristina Ilie, *Conservarea și restaurarea unui triptic din lemn pictat (secolul al XIX-lea)* / 133

Maria-Valentina Dudu, Alexandrina Bădescu, *Restaurarea icoanei împărătești Maica Domnului cu Pruncul – Hodighitria, de secol XIX, din Colecția Mănăstirii Nicula* / 142

Anastasia Floroiu, Diana Mirea, Beatrice Octavia Păruș, *Propuneri metodologice de restaurare a icoanelor pe sticlă. Studii de caz: icoane de la Laz* / 158

Irina Zamfira Dănilă, *Valori ale patrimoniului muzical folcloric bucovinean: fluierașul Liviu Țaran* / 167

Elena Maftai, *Conservarea patrimoniului scriptic* / 177

Elena Ploșniță, *Considerații privind evidența publicului vizitator în instituțiile muzeale din Republica Moldova* / 184

abrevieri / 193

autori / 195

table of contents

---

history

Maria Danilov, *Considerations on the Age of St. Gregory Palamas' Slavonic Manuscript in the Archives of Chișinău (15th Century)* / 7

Raluca Elena Goleșteanu, *The Library from the Mansion, the Reading Cabinet and the City Library. Brief Presentation of Books and of the Reading Environment in the 19th Century at the Crossroad of Ottoman, Habsburg and Russian Empires* / 19

Raluca Elena Goleșteanu, *"We'll Be What We Once Were": Symbolic Capitals in Peripheral Worlds. Iași and Cracow in the 19th century or How Memory and History Meet* / 40

Diana Vrabie, *The City of Iași and its People: a Study of Literary (Self)imagology* / 66

Daniel Pavăl, *Education in Neamț County between the Organic Regulation and the Law of Education of 1864* / 76

Silvia Grossu, *The Romanian Language in the Press of Bessarabia at the Beginning of the 20th century – a First-hand Identity Milestone* / 82

Mihai Anatolii Ciobanu, *Constantin Brudariu – A Life in Lyrics* / 101

Dan Jumară, *The Romantic Vasile Voiculescu* / 114

Marius Hriscu, *Considerations on the Romanian Communist Press* / 121

heritage

Elena Tofan-Pavăl, *The Sermon of Father Dimitri the Pious from Basarabov, Bucharest, 1801. Bibliographical References and Restoration Stages* / 125

Daniela-Cristina Ilie, *Conservation and Restoration of a Painted Wooden Triptych (19th Century)* / 133

Maria-Valentina Dudu, **Alexandrina Bădescu**, *Restoration of the 19th Century Royal Icon Madonna with Child – Hodighitria, from the Collections of Nicula Monastery* / 142

Anastasia Floroiu, **Diana Mirea**, **Beatrice Octavia Păruș**, *Methodological Proposals for the Restoration of Icons Painted on Glass. Case Studies: Icons from Laz* / 158

Irina Zamfira Dănilă, *Values of Folk Music Patrimony in Bucovina: the Flute Singer Liviu Țaran* / 167

Elena Maftai, *Script Heritage Preservation* / 177

public relations / communications

Elena Ploșniță, *Notes regarding Public Visitor records in Moldova Museums* / 184

abbreviations / 193

authors / 195

Iași National Museum of Romanian Literature • www.muzeulliteraturiiiasi.ro

---

www.emliasi.ro • Literary Museums Publishing House

Despre vechimea manuscrisului slavonesc a Sf. Grigore Palamas din colecțiile arhivelor din Chișinău (secolul al XV-lea)

Maria Danilov

Este vorba despre o operă fundamentală în cercetarea creației teologice a Sf. Grigore Palamas, în special a *Tratatelor anti latine* (1338) îndreptate împotriva lui Varlaam din Calabria întru apărarea doctrinei isihaste¹. Posteritatea datorează mult Sf. Grigore Palamas², unul dintre cei mai străluciți reprezentanți ai epocii post-patristice. Și poate, mai întâi, datorăm Sfântului rezolvarea conflictului între teologie și știință, între credință și rațiune³. Apariția și dezvoltarea unei asemenea literaturi în secolele ulterioare (mai ales în secolul al XVIII-lea prin intermediul fenomenului paisian de retrezire a monahismului ortodox în țările române) este bine să fie pusă în legătură tocmai cu declanșarea disputei, cunoscută în istorie sub numele de isihastă. Este cunoscut faptul că disputa isihastă dintre Sf. Grigore Palamas și Varlaam de Calabria a ajuns să fie cunoscută prin mijlocirea celor trei tratate teologice traduse în limba slavonă/slavă bisericească după originalele în limba greacă (considerate pierdute) în jurul anului 1360. Traducerile slavone – unele în versiuni de ciornă – s-au păstrat în colecția *Codex 88* la mănăstirea Decani (Kosovo, Serbia), apoi în copii multiplicare și au cunoscut o largă răspândire în aria de circulație a zonei balcanice și în Rusia. Cunoscutul slavist italian Marco Scarpo, în urma unei cercetări ce nu are precedent, avea să identifice în jur de 70 de copii manuscrise, dintre care 11 au fost realizate la Athos, 26 la slavii de sud și 33 la slavii răsăriteni⁴. De reținut că în acest Catalog al manuscriselor palamite, celui de la Chișinău i s-a

---

¹ De la grecescul „hesychia” care înseamnă calm și liniște. Datorită acestei implicări, *Isihasmul* mai poartă numele de „palamism”. Doctrina elaborată de el are o valoare de sinteză pentru teologia răsăriteană dar și implicații filozofice și antropologice profunde.

² Sfântul Grigore Palamas (1296-1359) este considerat cel mai de seamă reprezentant al mișcării isihaste, cel care a dat o fundamentare teologică a experienței isihaste „a întâlnirii cu Hristos în lumină”, prin rugăciunea inimii.

³ Învățătura sa dogmatică a primit recunoașterea Bisericii bizantine în sinoadele constantinopolitane (1341, 1347 și 1351).

⁴ Marco Scarpa, *Grigorio Palamas slavo. La tradizione manoscritta delle opere recensione dei codici*, Milano, 2012, 218 p. (informațiile cu privire la manuscrisul de la Chișinău se regăsesc în cuprinsul *Catalogului* alcătuit de Marco Scarpa la p. 100-101: vezi nr. 12).

rezervat un loc bine meritat și este inclus sub numărul de ordine „12”. Datarea manuscrisului este cuprinsă între anii 1485-1495⁵.

Dincolo de acele mulțimi de copii ajunse până la noi, este firesc să ne întrebăm care este locul manuscrisului de la Chișinău. Dar mai întâi vom stăruie să aruncăm o perspectivă asupra vechimii manuscrisului de la Chișinău. Ceea ce este important să subliniem, în contextul problemei luate în dezbateri, ține de faptul că fenomenul răspândirii operei palamite este contemporan cu epoca propriei sale apariții și/sau fundamentări dogmatice, adică epoca în care a trăit și activat Sf. Grigore Palamas (1296-1359). Tocmai din epoca amintită cu siguranță face parte și o copie a manuscrisului slavonesc ale celor *Trei tratate anti latine* (sfârșitul secolului al XV-lea), care a circulat în mediul monahal de la Lavra Neamț, apoi datorită unui hazard al destinului a fost adusă la mănăstirea Noul Neamț, în Basarabia (în 1859). Actualmente, manuscrisul a ajuns să fie păstrat în colecția de manuscrise a Arhivei Naționale a Republicii Moldova din Chișinău⁶.

Cât despre fenomenul isihasmului românesc suntem în măsură să judecăm în temeiul unor contribuții istoriografice solide în domeniu⁷. Pe firul eforturilor întreprinse de peste două secole de către mai mulți cercetători – greci, români, italieni, ruși și ucraineni – în scopul cunoașterii și difuzării surselor principale care au stat la originea fenomenului duhovnicesc al așa-numitului „paisianism” în secolele XVIII-XIX, se înscrie și editarea postumă a operei – *Paisianismul în contextul cultural și spiritual sud-est european (sec. XVIII-XIX)*. Ediție îngrijită de acad. Andrei Eșanu și Valentina Eșanu (2014), realizată de una dintre cele mai bune cunoscătoare ale moștenirii literare a fenomenului „paisian”, care a fost regretata cercetătoare Valentina Pelin⁸. Aceste cercetări au meritul de a contura o imagine suficient de clară despre ceea ce a fost isihasmul în ortodoxia românească, despre debutul său și evoluția fenomenului până la secolul al XVIII-lea, când va căpăta numele unuia dintre cei mai reprezentativi exponenți ai lui – Paisie Velicickovski – *paisianism*. Totuși, în contextul istoriografic amintit, se cere să consemnăm și valoarea unei contribuții de excepție – *Gegen die lateiner. Traktate von Gregorios Palamas und Barlaam von Kalabrien in kirchenslavischer Übersetzung// Împotriva latinilor. Tratatetele lui Grigorie Palamas și Varlaam din Calabria în traduceri slave*, elaborată în

---

⁵ Marco Scarpa, *Grigorio Palamas slavo. La tradizione manoscritta delle opere recensione dei codici*, Milano, 2012, p. 100-101.

⁶ ANRM, Fond 2119, inv. 2, d. 6; vezi: *Creațiile lui Grigorie Palama*, f. 155-189 (*Codice miscelaneu de cuvinte și învățături cu creațiile lui Dionisie Areopaghitul*).

⁷ Vezi studiile Părintelui Dumitru Stăniloae, *Din istoria isihasmului în Ortodoxia română*, în „Filocalia”, vol. VIII, 1979 (reeditat în extras în 1992); Dan Zamfirescu, *Paisianismul, un moment românesc în istoria spiritualității europene*, București, 1996.

⁸ Valentina Pelin, *Paisianismul în contextul cultural și spiritual sud-est european (sec. XVIII-XIX)*. Ediție îngrijită de acad. Andrei Eșanu și Valentina Eșanu, Pontos, Chișinău, 2014, 236 p.

anii 2010-2013 de cercetători consacrați ai operei palamite în contextul culturii slave, precum Yannis Kakridis⁹ (Grecia) și Lora Taseva¹⁰ (Bulgaria), la Institutul slav al Universității de la Berna cu sprijinul Fundației Naționale Elvețiene pentru Știință (SNF) și publicată la finele anului 2014, în Germania¹¹. Cartea a apărut în cadrul proiectului „Traducerea slavonă a operelor lui Grigore Palamas și Varlaam de Calabria”¹².

Lucrarea este alcătuită din două părți (fără o specificare a structurii propriu-zise): prima parte a lucrării este însoțită de un studiu critic atât asupra tratatelor elaborate de Grigore Palamas, cât și a traducerilor slave, mai exact, a copiilor manuscrise ajunse în diverse colecții de-a lungul secolelor XIV-XIX (p. 9-35). De reținut că manuscrisul din colecția arhivei din Chișinău este menționat la poziția 3.1. și consemnat cu sigla K¹³. Un interes deosebit prezintă locul rezervat manuscrisului de la Chișinău în contextul filiației traducerilor slavone ale tratatelor anti latine ale lui Grigore Palamas (ilustrat printr-o schemă genealogică reprezentativă)¹⁴. Textele care însoțesc prima parte a lucrării sunt în limba germană. Partea a II-a este cea mai consistentă și cuprinde reproducerea integrală a textelor slavone din creația lui Grigore Palamas și Varlaam de Calabria (p. 43-509)¹⁵.

Dincolo de rigorile atinse în cercetările istoriografice, multiple aspecte cu privire la circulația scrierilor din opera Sf. Grigore Palamas, rămân în continuare puțin cunoscute. În contextul amintit se constată că problemele ce țin de receptarea operei palamite în aria ortodoxiei slave, în secolele XIV-XX, sunt încă departe de a fi

---

⁹ I. Kakridis, *Die Opuscula Barlaams von Kalabrien in kirshenslavischer Übersetzung*, în *Welt der Slaven*, nr. 10, 1986, p. 37-46; Idem, *Codex 88 des Klosters Dečani und seine griechischen Vorlagen. Ein Kapitel der serbisch-byzantinischen Literaturbeziehungen im 14. Jahrhundert* (Slavistische Beiträge 233), Verlag Otto Sagner, München, 1988.

¹⁰ Л. Тасева, *Текстовата традиция на две слова от оригиналната част на ръкопис Денчани 88*, în „Ареографски прилози”, № 33, 2011, с. 263-298; Idem, *Кишиневскии список трех антилатинских сочинений XIV века*, în „Tyragetia”, Chișinău, 2013, p. 71-79.

¹¹ Yannis Kakridis und Lora Taseva, *Gegen die Lateiner. Traktate von Gregorios Palamas und Barlaam von Kalabrien in kirshenslavischer Übersetzung*. Monumenta Linguae Slavica. Dialecti veteris, frontes et dissertationes, Tom 63/ LXIII, Weiher Verlag, Freiburg. I. Br., 2014, 522 p.

¹² Această apariție editorială de excepție este demnă de a fi cunoscută în spațiul spiritualității românești, odată ce în cuprinsul lucrării se regăsește opera palamită care a circulat în manuscris (sfârșitul secolului al XV-lea) în mediul monahal de la Lavra Neamț, apoi adusă la mănăstirea Noul Neamț, în Basarabia (în 1859); la acoperirea cheltuielilor de tipar a contribuit și Fundația pentru Cercetare UniBern.

¹³ Vezi Yannis Kakridis und Lora Taseva, *Gegen die lateiner. Traktate von Gregorios Palamas und Barlaam von Kalabrien in kirshenslavischer Übersetzung*, Tom. LXII, Weiher Verlag, Freiburg. I. Br., 2014, 5 p. 18-19.

¹⁴ *Ibidem*, p. 21.

¹⁵ În paralel, pagină cu pagină, sunt publicate comentariile critice în limba germană. Studiile enumerate arată cu elocvență că această lucrare monumentală aduce în discuția lumii științifice o cercetare solidă asupra dogmelor teologice din opera lui Grigore Palamas, care a provocat poate cel mai însemnat curent duhovnicesc al secolului al XIV-lea și până azi.

epuizate¹⁶. Ar trebui să ne întrebăm care sunt motivele cercetărilor întreprinse de Yannis Kakridis și Lora Taseva asupra manuscriselor slave ale operelor lui Grigore Palamas și Varlaam de Calabria, apărute în colecția „Monumenta Linguae Slavicae”, tom. LXII (2014). Mai întâi trebuie subliniat faptul că investigațiile tradiției manuscrise a textelor slavone (primele traduceri ale scrierilor lui Grigore Palamas), sunt întreprinse de grecul Yannis Kakridis pe parcursul a mai bine de patru decenii. Rezultatele cercetărilor au avut ca suport documentar colecția de codice „Decani 88” (mănăstirea Decani, Serbia)¹⁷, considerate drept cele mai vechi copii după primele traduceri slavonești ale textelor palamite – anii ’60 -’70 ai secolului al XIV-lea, deci, foarte aproape de epoca când Grigore Palamas și-a realizat opera teologică. Precizăm că în colecția „Decani 88”, s-a păstrat o bună parte din *Cuvântul I* și câte o filă din *Cuvântul al II-lea* au fost înlocuite mai târziu (secolul al XVI-lea). Atenția cercetătorului a fost îndreptată în scopul identificării elementelor specifice ale dialectului slav prins în diverse redacții ale copiștilor care au realizat opera manuscrisă. În urma unor cercetări textologice și aprofundate asupra celor patru copii „Decani 88”, Yanis Kakidis a stabilit legătura dintre original grec/latin și traduceri slavone cu toate elementele descriptorii ale unei cercetări filologice exhaustive (1986, 1988, 2011)¹⁸. Se pare, investigațiile asupra colecției de codice „Decani 88” se considerau încheiate, în special problemele legate de datarea acestora.

Actualmente sunt cunoscute cinci copii după tratatele *Λόγοι ἀποδεικτικοί* al lui Palamas și *Slovo vtoro na latine* al lui Varlaam. Receptarea prin intermediul traducerilor în slavonă, atât a operei palamite, cât și din opera altor teologi creștini mai este cunoscută în istoriografie ca *Slavia orthodoxa*/ *Ortodoxia slavă*, termen introdus în 1959 de către slavistul italian Riccardo Picchio¹⁹. Ceea ce este curios să constatăm,

---

¹⁶ Vezi Alberti A. Ivan Aleksandăr. *Splendore e tramonto del Secondo impero bulgaro*. Firenze, 2010; Hannick Ch., *L'esicasm bulgaro e serbo del Trecento e la sua diffusione nel mondo ortodosso*, trad. di M. Garzaniti, în „Storia religiosa di Serbia e Bulgaria. A cura di L. Vaccaro”, Milano, 2008, p. 181-200.

¹⁷ I. Kakridis, *Codex 88 des Klosters Dečani und seine griechischen Vorlagen. Ein Kapitel der serbisch-byzantinischen Literaturbeziehungen in 14. Jahrhundert*. Verlag Otto Sagner, 1988.

¹⁸ I. Kakridis, *Die Opuscula Barlaams von Kalabrien in kirchenslavischer Übersetzung*, în *Welt der Slaven*, nr. 10, 1986, p. 37-46; Idem, *Codex 88 des Klosters Dečani und seine griechischen Vorlagen. Ein Kapitel der serbisch-byzantinischen Literaturbeziehungen in 14. Jahrhundert* (Slavistische Beiträge 233), Verlag Otto Sagner, München, 1988; Idem, *Dvoglasna reči ili dijalog? Traktati Grigorija Palamjia o ishodenju Svetoga u srpskoslovenskom prevodu 14 veka*. Зборник Матице спске за филологију и лингвистику, 54.2, Софија, 2011, с. 59-70.

¹⁹ Р. Пиккио, *Православното славянство и старобългарската културна традиция*, Софија, 1993. 724 с.; Idem, *Slavia orthodoxa: Литература и язык*, отв. ред. Н.Н. Запольская, предисл. В.В. Калугин, Москва, 2003, с. 102; Se constată existența unui spațiu unic al ortodoxiei slave, care a receptat spiritualitatea creștină din Imperiul Bizantin în secolele IX-X, iar scrisul chirilic bisericesc a stat la temelia cultului liturgic și a dat naștere unei literaturi unice în tot spațiul balcanic. Specificul acestei literaturi constă în respectarea riguroasă a textelor liturgice, fără a lăsa loc

este că cercetătorul italian este preocupat de literatura religioasă răspândită la bulgari, sârbi, macedoneni, ucraineni, ruși și polonezi, deopotrivă. Românii, însă, dispar din spațiul de cercetare al slavistului italian. În mare, vom observa că aproape toate textele marilor mistici ortodocși, în secolul al XVIII-lea și în cel ce a urmat au ajuns depozitate în diverse colecții, traduse fiind în slavă, română, greacă și apoi în rusă. Traducerile în română din opera Sf. Grigore sunt cunoscute cu mare întârziere. Primele traduceri pot fi atribuite mitropolitului Grigorie al IV-lea (Dascălul)²⁰, la începutul secolului al XIX-lea, apoi Părintele Dumitru Stăniloae sau, mai nou, de Constantin Daniel (*Omiliile*). Tocmai aici ne și apropiem de miezul problemei luate în dezbatere. Pentru că, cercetările întreprinse de către Lora Taseva și Yanis Kakidis au fost provocate de revelația descoperirii unui vechi manuscris slavon (secolul al XV-lea) a operei palamite, necunoscut mai înainte în istoriografia occidentală. Este vorba despre „descoperirea” manuscrisului slavon de la Chișinău – *Creațiile lui Grigorie Palamas: Cuvântul întâi pentru latini apărător și pentru purcederea Sfântului Duh*²¹ – în contextul publicării de către reputata cercetătoare Valentina Pelin a *Catalogului general al manuscriselor moldovenești păstrate în URSS. Colecția bibliotecii mănăstirii Noul Neamț* (1989)²². Meritul Valentinei Pelin este de a repune în circuitul științific valoarea unei opere inedite din creațiile Sf. Grigore Palamas, dar și cel de a scoate din anonimatul istoriei valorile spirituale ale spațiului românesc. Ceea ce este important ține de faptul că manuscrisul Sf. Grigore Palamas din colecția bibliotecii mănăstirii Noul Neamț (Arhiva Națională a Republicii Moldova), poate fi considerat drept una dintre cele mai vechi copii cunoscute ale tratatelor antilatine a lui Grigore Palamas. De reținut că manuscrisul lui Grigore Palamas este cuprins în „Сборник слов и поучений с сочинениями Дионисия Ареопогита/ Codice miscelaneu de cuvinte și învățături cu creațiile lui Dionisie Areopaghitul”, sfârșitul secolului al XV-lea; scriere semiuncială în două culori cu elemente cursive de un singur copist; izvod sârbesc, text accentuat. Creațiile lui Grigore Palamas sunt prinse între filele 155-189:

- f. 155-162: *Cuvântul I pentru latini apărător și pentru purcederea Sfântului Duh*;

- f. 163 v-173 v.: *Cuvântul al II-lea apărător pentru latini și pentru purcederea Sfântului Duh*;

- f. 174 v-187: *Fără titlu [Învățăturile sfinților Apostoli și ale Sfinților Părinți]*;

---

interpretărilor de genul *factio* (mai multe sensuri), pentru claritatea cărora este necesar de a apela la înțelesurile Cărilor Sfinte.

²⁰ Grigorie al IV-lea (supranumit Grigorie Dascălul), mitropolit al Ungrovlahiei (1765-1834).

²¹ Vezi *Catalogul general al manuscriselor moldovenești păstrate în URSS. Colecția Bibliotecii mănăstirii Noul-Neamț (sec. XIV-XIX)*, alcăt. V. Ovcinico-Pelin, Chișinău, 1989, p. 112-116 (nr. 11/6).

²² *Ibidem*.

- f. 187 v-189: *Arătare și mărturisire pentru credința ortodoxă*²³.

De asemenea, se cuvine să reținem că cercetătorul rus A. Turilov, deși cunoaște rezultatele investigației publicate de V. Pelin (în 1989) datează greșit manuscrisul de la Chișinău, atribuind-l cu „a doua jumătate a secolului al XVI-lea”. În plus, consideră că a fost realizat de copistul bulgar Visarion din Debar²⁴. Dimpotrivă, cercetătoare din Bulgaria, Lora Taseva susține că și în cazul în care manuscrisul de la Chișinău ar fi atribuit copistului Visarion din Debar (cele 3 copii cunoscute: 1540; 1545-1550; și 1565), oricum, aceasta este cea mai veche copie dintre realizările acestuia. Astfel, în urma investigațiilor întreprinse de cercetătorii operei palamite se impun noi ipoteze de lucru, care au condus la revizuirea istoriografică a informațiilor istorice cunoscute. Se impunea o nouă colaționare textuală, însoțită de o analiză filologică aprofundată a manuscrisului păstrat astăzi în colecția Arhivei Naționale din Chișinău, în scopul de a determina locul și valoarea istorică a acestuia în raport cu cele cunoscute anterior din colecția „Decani 88” (Serbia)²⁵.

Atenția cercetătorilor Yannis Kakridis și Lora Taseva a fost direcționată spre identificarea cât mai exactă a locului și rolului manuscrisului de la Chișinău, în scopul reconstituirii unui tablou fidel al filiației copiilor manuscrise ale celor trei tratate antilatine ale lui Grigore Palamas. Primele rezultate ale investigațiilor asupra manuscrisului de la Chișinău – *Creațiile lui Grigorie Palamas: Cuvântul întâi pentru latini apărător și pentru purcederea Sfântului Duh* – sunt publicate de către cercetătoare Lora Taseva (Bulgaria)²⁶. Raportat la originalele slavone „Decani 88”, dar și a copiilor târzii ce se găsesc în alte colecții, manuscrisul de la Chișinău are o valoare de unicat și poate fi considerat drept cea mai veche copie a originalului slavon. În urma investigațiilor întreprinse asupra copiilor manuscrise, atât în baza colaționării textuale, cât și a datelor istorice sau literare cunoscute deja, s-a constatat:

---

²³ *Ibidem: Catalogul general al manuscriselor...*, p. 116.

²⁴ Vezi A. Турилов, *Григорий Палама*. [Раздел]: *Перевод сочинений на славянский язык до XVIII*, в. Православная энциклопедия, Том, 13, Москва, 2006, с. 26-28 (совместно с М.М. Бернацким); Idem, *La Letteratura slava ecclesiastica delle origini: Storia e geografia della tradizione manoscritta*, în „Incontri linguistici”, vol. 28, Pisa; Roma, 2005, p. 11-29; Este de prisos să amintim că cercetătoarea Valentina Ovcinico-Pelin încă la 1989 a publicat rezultatele investigațiilor asupra filigranului de hârtie (floarea de crin, a. 1479-1489) a manuscrisului de la Chișinău, atribuindu-l sfârșitului secolului al XV-lea.

²⁵ Manuscrisele se păstrează la mănăstirea Visoki Decani, una dintre cele mai vechi și renumite mănăstiri ortodoxe din Serbia, aflată în partea vestică a unei provincii din Kosovo.

²⁶ Тасева, Л., *Текстовата традиция на две слова от оригиналната част на ръкопис Денчани 88*, în „Ареографски прилози”, № 33, 2011, с. 263-298; Idem, *Кишиневскии список трех антилатинских сочинений XIV века*, în „Tyragetia”. Serie nouă, vol. VII[XXII], nr. 2, Istorie. Muzeologie, Chișinău, 2013, p. 71-79.

- manuscrisul de la Chișinău poate fi considerat cea mai veche copie, însă mai puțin fidelă „originalului” slavon, cedând în acest sens manuscrisului de la mănăstirea Hilandar (Athos);

- cel mai probabil manuscrisul a fost realizat la Sf. Munte²⁷;

- copia de la Chișinău este foarte aproape de cele trei copii cunoscute ale lui Visarion din Debar și poate fi considerată drept model pentru copiile acestuia²⁸;

- manuscrisul de la Chișinău poate avea drept sursă manuscrisul predecesorului unic „v”, urmele căruia s-au pierdut. La rândul ei, copia „v” a fost realizată la Muntele Athos, însă cum a ajuns ea la mănăstirea Slepce (Macedonia) – direct de acolo sau prin Novo Bordo (Serbia) – rămâne un subiect de cercetat pe viitor.

Vom observa că cercetătorii Yannis Kakridis și Lora Taseva ne oferă o analiză detaliată a contextului istoric în care s-a cristalizat doctrina palamită, lucrând pe textele originale – *de visu* – a manuscriselor ce se păstrează în mai multe colecții ale spațiului balcanic: Biblioteca mănăstirii Hilandar (Athos); colecția de manuscrise de la mănăstirea Visoki Decani și Secția de manuscrise a Bibliotecii Naționale a Serbiei, Arhiva Națională a Republicii Moldova (colecția mănăstirii Noul Neamț), Arhiva Științifică a Academiei de Științe a Bulgariei și Biblioteca Națională „Sf. Kiril și Metodiu”. Investigațiile *de visu* asupra colecției de manuscrise a făcut ca opera istoriografică să prezinte contextul teologic în care a fost scrisă una dintre cele mai importante dogme spirituale ale veacului al XIV-lea. Toate acestea au condus în final la evaluările critice ale primelor traduceri slavone ale tratatelor anti latine a lui Grigore Palamas.

În contextul enunțat credem, este tocmai momentul potrivit să revenim asupra perspectivei istorice de valorizare a manuscrisului de la Chișinău, parte integrantă a receptării operei palamite în spațiul ortodoxiei slave a țărilor române. Concluziile care se impun în temeiul unor fapte concrete ale istoriei noastre spirituale sunt următoarele:

1) Mai întâi: opera lui Grigore Palamas a fost cunoscută de timpuriu în mediul monahal românesc, însă a circulat multă vreme în versiunea textelor scrise în limba slavă (sfârșitul secolului al XV-lea și prima jumătate a secolului al XVIII-lea). O mărturie în acest sens este manuscrisul păstrat astăzi în colecția Arhivei Naționale din Chișinău (1485-1495).

---

²⁷ Cercetătoarea exclude ipoteza înaintată de V. Pelin, potrivit căreia manuscrisul de la Chișinău ar fi fost realizat la Novobrodsk (Serbia). Concluzia Valentinei Pelin are la bază o însemnare manuscrisă pe f. 152 /notă de posesie/ a mitropolitului Nikanor de la Novobrodsk (copiată/reprodusă mai târziu după original pe hârtie italiană de sec. XVIII).

²⁸ Тасева, Л., *Кишиневский список трех антилатинских сочинений XIV века*, în „Tyragetia”, Serie nouă, vol. VII[XXII], nr. 2, Istorie. Muzeologie, Chișinău, 2013, p. 73-75.

2) Între 1763-1782 au fost traduse deja integral în românește (la mănăstirile Dragomirna, Secu și Neamț) o bună parte din textele care vor face conținutul *Filocaliei* venețiene a lui Nicodim Aghioritul (1782). Din păcate în niciuna din aceste *Filocalii* nu apare tradus vreun text palamit. Textele operei palamite rămân încă în așteptarea unor tâlmăcitori care ar fi în putere să le pătrundă adâncimea frazei și sclipirea înțelepciunii divine.

3) Singurul care s-a încumetat să-l traducă pe Sf. Grigore Palamas a fost mitropolitul Grigorie Dascălușul. El traducea *Despre purcederea Duhului Sfânt*, care „s-a tipărit în Sfânta Episcopie a Buzăului la anul 1832, luna septembrie de Gherontie ieromonahul, tipograful din Sfânta mănăstire Neamțul”²⁹. Traducerea o făcea tocmai în exilul basarabean la Chișinău (1829-1832). Mitropolitul Grigorie, deși era bolnav și suferea de „o boală de ochi și alte neputințe” a continuat o muncă asiduă de tâlmăcire a cărților teologice din greacă. Citim în scrisorile adresate episcopului Neofit „când îmi dă vreme slăbiciunea ochiului și neputința trupului”. Sau: „mă zăbovescu întru dumnezeiasca scriptură și în tâlmăcire [...]. Mă zăbovesc cu tâlcuirea Sfântului Teofilact, epistolele Sfinților Apostoli având scopos cu ajutorul lui Dumnezeu să tipăresc ori tâlcuirea aceasta, care am zis, ori tâlcuirea fericitului Teodorit la Psaltire”. Smeritul Grigorie Dascălușul mai avea convingerea „cu cât sufletul easte mai sus decât trupul [...], îl rog dar pe Dumnezeu putere și înțelepciune ca să pot da în lumina limbii noastre și altele mai multe [...]”³⁰.

De altfel sunt cunoscute și alte texte românești din scrierile Sf. Grigore Palamas, care au circulat până la această dată, însă sunt de o circulație mult mai restrânsă³¹. Tocmai un astfel de context l-a determinat pe părintele Dumitru Stăniloae să afirme: „Ar fi necesară și o editare a operei Sf. Grigore Palamas în românește. Gândul acesta l-am avut și eu și am lucrat mult în direcția aceasta, dar cine știe când și dacă îmi va ajuta Dumnezeu să-l realizez vreodată”³². Astfel traducerea integrală a operei palamite rămâne un deziderat pentru teologia românească. Or, receptarea operei lui Grigore Palamas – în lumea științifică astăzi – rămâne deschisă.

---

²⁹ *Cuvinte douăzeci și două pentru purcederea Sfântului Duh*, Buzău, 1832 (vezi pagina de titlu).

³⁰ C. Tomescu, *Mitropolitul Grigorie IV al Ungrovlahiei*, Chișinău, 1927, p. 73-74.

³¹ *Cuvânt către prea cinstita între călugărițe Xenii, pentru patimi și pentru faptele cel bune și pentru cele ce se nasc din îndeletnicirea minții; Despre Sfinții isihăști; Pentru cei ce cu sfințenie se liniștesc.*

³² Vezi D. Stăniloae, *Viața și învățătura Sf. Grigorie Palama*, București, 1993; Idem, *Sf. Grigorie Palama. Viața și scrierile lui*, în „Filocalia”, vol. VII, București, 1977, p. 223-525.

Quilley

Summary

The importance of Palamas' works for the contemporary Orthodox theology is well-known. They became the connection element between two great eras in the history of Orthodoxy, being seen as the synthesis between the Patristic period and the Philokalic one after the official recognition of Gregory Palamas' dogmas. St. Gregory Palamas' treaties have been the subject of intense controversies that marked the posthumous destiny of his work.

Our research focuses on recreating an accurate image of the filiation of the old Slavonic manuscript copies of Gregory Palamas' three anti-Latin treaties within the Romanian orthodoxy. Relating it to the original Slavonic Decani 88 (approx. 1360-1370) and also to the later copies found in other collections, the manuscript from Chişinău – "Creaţiile lui Grigorie Palama: Cuvântul întâi pentru latini apărător şi pentru purcederea Sfântului Duh (1485-1495)" – can be considered one of the oldest copies of the Slavonic original, ceding this way to the manuscript from Hilandar Monastery (Athos).

Keywords:

Saint Gregory Palamas, Slavonic manuscript, Chişinău collections, Palamas' work.

Biblioteca de la moșie, cabinetul de lectură și librăria de la oraș. Scurtă discuție despre carte și spațiul de lectură în secolul al XIX-lea, la răspântia Imperiilor Otoman, Habsburgic și Rus

---

Raluca Elena Goleșteanu

„Tumnealor sunt ca să nu înfețe tumnealor”¹

Această constatare aparține Regelui Carol I care, aflat în vizită la Facultatea de Litere de la Iași, observa prezența persoanelor de sex feminin la sala de curs, fenomen aflat la începuturile sale în primele decade ale celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea. În manieră conservatoare, Regele a tranșat situația, concluzionând că studentele nu pot avea decât o influență perturbatoare asupra colegilor lor, asupra performanțelor universitare ale acestora.

Dealtminteri, așa-zisa incompatibilitate dintre femeie, văzută exclusiv în cadru domestic, în rol de fiică, soră, mamă, soție, și activitățile de tip intelectual, stătea la baza unei filosofii încă larg prizate în rândurile opiniei publice europene, inclusiv occidentale, în perioada de timp menționată. În afara Sufragetelor, care uimeau capitala engleză cu radicalismul protestelor lor și cu forța cu care desemnau dreptul femeii de a presta munci plătite care erau adresate până atunci doar bărbaților, societățile europene conveneau tacit asupra locului modest pe care femeile trebuie să îl ocupe când vine vorba despre încercări intelectuale, despre afirmarea propriilor opinii, simplu spus, despre o viziune feminină asupra vieții.

Se poate chiar spune că diferențierile de gen văzute la nivel intra-urban erau la fel de marcante ca cele economice (de ex. discrepanțele rezultate în urma distribuirii inegale a afluenței financiare și a celei sociale), iar toate acestea nu reprezentau altceva decât expresii ale clivajului dintre mediul urban și cel rural, înregistrat ca urmare a conflictului născut odată cu trecerea „monopolului averii de la proprietarii de pământ, la noua categorie urbană, comercială (...) formată pe baza deținerii banilor (...) noul

---

¹ Nicolae Iorga, *O viață de om așa cum a fost – Copilărie*, vol. I, Chișinău, 1991, p. 154-155.

atribut al puterii”². Desigur, dacă este să rămânem tot la exemplul Angliei, discriminarea femeilor în viața publică, sau, cel puțin, tendința de refacere la oraș a relațiilor injuste din mediul rural³ au avut climaxul în secolul al XVIII-lea, în timp ce sudul continentului, inclusiv teritoriul românesc, s-a confruntat cu aceste chestiuni cu cel puțin un secol mai târziu și în mai multe etape.

Însă, dincolo de stadiile diferite ale evoluției chestiunii emancipării femeii în raport cu societatea predominant masculină, și de inerțiile existente la nivelul mentalității omului neimplicat social, în țările est-central europene, asemeni celor occidentale, educația, studiul, mai concret personificarea acestor concepte sub forma unui obiect-carte, au reprezentat odată cu instaurarea modernității politice noua „valută forte”, atuul categoriilor privilegiate, pe scurt, noul apanaj al noii elite-burghezia. În contextul dat, individul informat era o persoană care conta, iar petrecerea timpului la bibliotecă a devenit parte a simbolicii rolului jucat în cadrul comunității: „obiceiul de a citi și deținerea de colecții de materiale printate (cărți, ziare, jurnale) a devenit o parte integrală a identității burgheze a clasei de mijloc”⁴. Legat de aceste aspecte, colecțiile de cărți, mai precis adunarea acestora la inițiativa unor asociații, cluburi locale, sau prin simplă donare din mâini private, au fost dedicate circuitului public, devenind bibliotecile publice⁵; „biblioteca publică a fost proiectată să servească nevoilor culturale și de amuzament ale unui public mai larg, urban, alcătuit în special din (...) clasa de mijloc burgheză”⁶.

În ecuația dată, femeile, deopotrivă cele din Est ca și cele din Vest, și-au negociat intrarea în aceste spații privilegiate pe diferite căi. Aceste canale au fost inițial legate de accesul indirect la carte, realizat prin intermediul lecturilor colective derulate în serile lungi de iarnă în saloanele conacelor de la țară sau în

---

² Richard Lehan, *The City in Literature. An Intellectual and Cultural History*, Berkeley, Los Angeles, 1998, Chapter 3, *The City and The Estate*, p. 26-47; informația citată la p. 36, 33.

³ Este cunoscut cazul tinerelor din provincie care, în urma scăpătării familiei sau a altor neajunsuri și rațiuni economice, vin la oraș pentru a se angaja ca slujnice sau guvernante în case din lumea protipendadei, însă de multe ori cad victime ale unor rețele de proxeneți sau pur și simplu al tratamentelor injuste din partea personajelor masculine din casa în care s-au angajat. Deși atinge propriu-zis cazul teritoriului austriac în secolul al XIX-lea, articolul lui Stauter-Halsted este foarte relevant pentru discuția noastră: Keely Stauter-Halsted, *A Generation of 'Monsters': Jews, Prostitution, and Racial Purity in the 1892 L'viv White Slavery Trial*, în „Austrian History Yearbook”, 38, 2007, p. 25-35. Un alt material cu conținut relevant pentru această discuție este: R.G. Fuchs și L.P. Moch, *Pregnant, Single, and Far from Home: Migrant Women in Nineteenth-Century Paris*, în „The American Historical Review”, vol. 95, no. 4, 1990, p. 1007-1031.

⁴ Gábor Gyáni, *Urban Public Libraries in Hungary as Elements of Embourgeoisement*, în „Urban History”, no. VIII-1+2/2000, p. 145-152; informația de interes la p. 147.

⁵ La fondarea acestor instituții, contribuție au avut bisericele și rețeaua de școli locală, asociațiile cadrelor didactice, universitățile, „cluburile burgheze de lectură” etc. Gyáni, *Urban Public Libraries in Hungary*..., p. 149-150.

⁶ Gyáni, *op. cit.*, p. 148.

intimitatea budoarelor⁷ caselor de la oraș⁸ – în secolul al XVIII-lea, apoi de accesul la tipărituri facile, de tipul foiletoanelor, prin intermediul jurnalelor și revistelor la modă, trecându-se prin etapele achiziționării de cărți, înmagazinării acestora, în secolul al XIX-lea, și, finalmente, în anii de până la Primul Război Mondial, frecventarea cabinetelor de lectură și a librăriilor.

Chiar dacă la vremea când Regele Carol I se arăta uimit de prezența feminină la cursuri, spațiul românesc (inclusiv cel transilvănean) era recent intrat în această dezbatere, și chiar dacă în arealul occidental, la aceeași vreme, fricțiunile dintre radicalismul de tip stângist al sufragetelor și nostalgia reacționară a neo-romanticilor hărăzeau femeia unui univers mai degrabă bucolic, acest decalaj nu dilua esența mesajului de sfârșit de secol al XIX-lea relativ la aceste chestiuni: „scrisul și cititul deveniseră un apanaj și totodată un instrument de integrare a femeii în lumea modernă”⁹. În timp ce cunoscuta revistă ieșeană „Convorbiri literare” număra încă de la începuturile sale printre abonați persoane feminine, care, e drept, se adresau redacției indirect, prin intermediul masculin¹⁰, un observator al vieții budapestane găsea în anii ’80 ai secolului al XIX-lea că, spre deosebire de bărbați, care citeau cu preponderență ziare și lucrări factuale, publicul cititor și, totodată, împrumutător de cărți de la bibliotecile publice era majoritar feminin, chestiune pusă de comentator pe seama răspândirii din ultimii 20 de ani a educației, care, alături de alți factori, a ajutat lectoratul feminin să separe ficțiunea de calitate de cea facilă¹¹.

---

⁷ Însuși cuvântul „budoar” este încărcat de sens, desemnând în secolul al XIX-lea literatura ușoară, sentimentală cu care își petreceau timpul tinerele domnișoare; producția era de regulă franceză. „Timp de mulți ani în buduarele și secretérelor feminine [atât de la oraș cât și de la moșie, R.G.] a existat domnia absolută a romanului franțuzesc”. Camerele adolescentelor se remarcă prin gama coloristică deschisă la culoare, inclusiv mobila natur și tapetul rozaceu, iar decorațiunile patului erau din tul alb, însă piesa de rezistență a camerei, alături de măsura cu bibelouri, era raftul strălucitor cu „romanțuri tinerești”. Irena Domańska-Kubiak, *Zakątek pamięci. Życie w XIX-Wiecznych Dworkach Kresowych (Colțul cu amintiri. Viața la conacele de frontieră ale secolului al XIX-lea)*, Warszawa, 2004, p. 96, 33.

Descrierea are în vedere conacelor din ținuturile poloneze de frontieră, de la granița cu Imperiile rus și austriac, însă se poate aplica oricărei odăi de fată, de la surorile lui Mihail Kogălniceanu, așadar din prima jumătate a secolului al XIX-lea, și până la surorile tinerei Principese Maria, proaspăt venite în țară în ultimele decade ale secolului al XIX-lea.

⁸ Pentru o foarte interesantă genealogie a lecturii moderne, implicit a înrudirii acesteia cu tipul de lectură religioasă, prin incantație, vezi Doru Radoslav, *Carte și societate în Nord-Vestul Transilvaniei (sec. XVII-XIX)*, Oradea, 1995; informația de interes la p. 204-206.

⁹ Corina Teodor, *Prin oglinzi paralele: lecturi feminine în mediul românesc urban și în cel rural din secolul al XIX-lea*, în „Studia Universitatis Petru Maior” (Istorie), 9, 2009, p. 43-58; informația citată la p. 46.

¹⁰ *Ibidem*, p. 48.

¹¹ Gyáni, *op. cit.*, p. 151. Autorul acestui articol își exprimă totuși îndoiala la adresa acestor opinii, sugerând că lecturarea cărților era un proces mai complex, astfel că, deși femeile puteau figura ca cele care împrumutau cărți, aceasta nu înseamnă că în familie cărțile nu erau citite și de către ceilalți membri.

Imaginea pregnantă a acestei stări de lucruri o constituie biroul Reginei Elisabeta din cadrul Castelului Peleş. Fotografia, prelucrată după o ilustrată datând cel mai probabil din ultima decadă a secolului al XIX-lea (și reprodusă în volumul lui Alin Ciupală, care este citat în acest studiu), dezvăluie un cadru cu un design eclectic presărat cu influențe clasiciste, neo-gotice dar și art nouveau, în care obiectele intime precum lămpile și jilțurile, fotografiile de familie de pe rafturile de cărți și obiectele personale de pe măsuțe se îmbină cu cele de reprezentare precum busturile și tablourile cu trimitere la personalități iluministe sau scene istorice. Se observă o alternanță plăcută între spațiul privat și cel public, în care elementul de trecere (și care face egal parte din ambele sfere) este asigurat de bibliotecă, punctată de stabilitatea coloanelor în stil ionic și de policromia copertilor. Cu alte cuvinte, femeia nu mai este destinată strict cadrului privat, putând transgresa cele două lumi la libera alegere.

Dacă este să comparăm imaginea bibliotecii Reginei cu cea a bibliotecii, din aproximativ aceeași perioadă, a vilei Riria din Iași, care a aparținut istoricului A.D. Xenopol, notăm o diferențiere în sens de restrângere a registrului, și estetic și conceptual. Biroul lui Xenopol, personalitate publică marcantă a sfârșitului de secol al XIX-lea, într-un sens, imagine a masculinității dominante a epocii¹², poartă o marcă a sobrietății, în ciuda faptului că stilul dominant al încăperii, de la draperii și până la plafon este art nouveau cu teme neo-romantice, dintre care, motivele populare sunt evidențiate (ex. covoarele). Sobrietatea vine din funcția exclusiv de reprezentare a camerei. Ilustrativ, în afară de sculpturile propriu-zise ale stâlpilor de susținere ai bibliotecii și de mânerile sertarelor, rafturile de cărți sunt strict destinate depozitării acestora, într-o manieră structurată, chiar monotonă pe alocuri. Cu alte cuvinte, încăperea este un spațiu al lucrului, al rațiunii, în care intermezzo-urile de relaxare pe o canapea comodă și de contemplare a unui obiect plăcut privirii, pe scurt emotivitatea, nu au ce căuta. Obiectele vizuale fac trimitere la lumea și valorile masculine primate ale epocii-respectabilitate, autoritate, inclusiv cea militară (a se vedea portretele de deasupra rafturilor cu cărți și portretul imens al domnitorului Alexandru Ioan Cuza). În cele din urmă, spațiul masculin este cel public¹³, în care rigurozitatea primează iar estetica este subordonată funcției utilitare.

---

¹² Membru marcant al vieții publice ieșene, politice și academice deopotrivă, căsătorit la acea vreme cu o doamnă considerabil mai tânără, ea însăși cu ambiții de literată (ne referim de altfel la personajul feminin al cărui nume este dat vilei despre care vorbim).

¹³ Deși subiectul prezentei lucrări nu ne permite digresiunea către legătura dintre masculinitate și amenajarea spațiului interior, merită citat articolul lui Tag Gronberg care, printre altele, înfățișează modul în care stilul art nouveau, cultivat de anumiți artiști și intelectuali vienezi ai începutului de secol XX, a reconciliat dimensiunea privată a căminului cu cea publică. Tag Gronberg, *The Inner Man: Interiors and Masculinity in Early Twentieth Century Vienna*, în „Oxford Art Journal”, vol. 24, no. 1, 2001, p. 69-88.

În ce privește cazul Reginei, este demn de menționat că însăși tipologia ei feminină dă startul potrivit pentru discuția noastră pe tema legăturii dintre femeie, carte și spațiul de lectură. În ciuda aerului modest și patriarhal, trimițând cu precădere la ipostaze feminine, redate în multe din ilustrațiile epocii, în ciuda faptului că voința și dorințele ei au venit deseori în contradicție cu cele ale conservatorului său soț (după cum atestă memoriile și comentariile unor observatori precum I.G. Duca, Constantin Argetoianu, Elena Văcărescu), Regina Elisabeta reprezintă expresia deschiderii sfârșitului de secol al XIX-lea către educația multilaterală a femeii. Inițial dintr-o perspectivă iluministă, de reliefare a rolului educației în maturizarea individului, inclusiv al femeii, Elisabeta a mutat accentul pe rolul eminamente emancipatoriu (implicit ideologic) al femeii, în sens ideologic, pe care cultivarea estetismului o are. Așa cum o arată spațiul său de lucru, educația putea veni din zone până atunci inaccesibile femeilor, precum biblioteca, dar și din cultivarea lucrurilor plăcute ochiului și inimii. „Secolul al XIX-lea este cel care a adus conștientizarea în rândul elitei feminine a faptului că adevărata instruire se putea face și în afara școlii publice și confesionale, în compania guvernantelor sau în izolarea propriei încăperi”¹⁴.

Regina și doamnele societății avute de atunci aveau cu prisosință de unde să își procure cărți, fie prin comandă directă la companiile tipografice europene vestite, fie aduse de comercianții de cărți din țară, fie achiziționându-le personal de la magazinele de cărți, din ce în ce mai răspândite în Bucureștiul și Iașul vremii. În plus, nu puține din cărțile aduse aici proveneau din rețelele comerciale transilvănene, care deseori, pe durata secolului al XIX-lea, și-au deschis sucursale în capitalele celor două Principate. Doi dintre cei mai renumiți librari ai perioadei cuprinse între a doua jumătate a secolului al XIX-lea și primul Război Mondial aveau legături cu mediul brașovean: bucureșteanul George Ioanid, „negustor de articole brașovenesti”, și de cărți începând cu 1838, l-a adus ca ucenic prin 1848 pe Ion V. Socec de la Brașov¹⁵.

În Bucureștiul anului 1885, după cum ne asigură Constantin Bacalbașa, existau cel puțin 25¹⁶ de ateliere tipografice¹⁷, incluzând pe vestitul Carol Göbl¹⁸ din strada Doamnei, și care executau de la litografii, până la registre comerciale¹⁹; 4 librari-

---

¹⁴ Corina Teodor, *op. cit.*, p. 50.

¹⁵ C. Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, vol. I, p. 147.

¹⁶ La 1873 erau 14 tipografii și 12 librării. C. Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, București, 2014, vol. I (1871-1877), p. 129.

¹⁷ C. Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, București, 2014, vol. III (1885-1888), p. 305.

¹⁸ Pentru Göbl și frații, ca și pentru frații Ioanițiu, librari (vom mai vorbi despre ei ceva mai târziu), tipăritura va constitui o afacere de familie.

Francisc Göbl, primul din „dinastia” librarilor, tatăl lui Carol, a fost „un tipograf vienez stabilit la noi în țară, care a devenit, după 1876, unul dintre principalii patroni de tipografie din București”. C. Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, vol. I, p. 148.

¹⁹ C. Bacalbașa, *op. cit.*, vol. III, p. 305.

editori, furnizori de hârtie *en gros* și *en détail* și furnituri de birou²⁰ (existau și edituri specializate, precum cea muzicală a familiei Gebauer²¹) ; 2 librari-anticari, J.S. Pinath și H. Steinberg, aceștia din urmă localizați în cartierele bucureștene cu populație preponderent evreiască, Calea Văcărești, respectiv, Calea Rahovei²².

De altfel, așa cum este în special cazul Iașului, și în București comerțul cu carte s-a bucurat de o participare evreiască semnificativă, dacă ne gândim în special la Leon Alcalay²³, primul librar care și-a întemeiat trustul tipografic pe negoțul de cărți. Legătura dintre populația mozaică și comerțul de cărți este una foarte simplă: datorită relațiilor comerciale întinse, uneori chiar și cu nordul Europei via teritoriul fostei Federații polono-lituaniene, pe lângă bunurile alimentare și vestimentare aduse, încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea cărților li s-a dat aceeași atenție, echivalând cu mobilele și cu obiectele decorative; mai simplu spus, pe lângă articole de uz cotidian, comerciantul aducea și cărți. Lucrările care evocă viața micilor orașe cu populație majoritar iudaică, shtetl-urile, abundă în descrierea micilor magazine de tipul băcăniilor care aveau o gamă largă de produse, inclusiv cărți²⁴. Al doilea motiv pentru care, în București, populația iudaică era conectată la comerțul cu cărți este dat de factorul cultural. Mulți din evreii care și-au întemeiat afaceri cu cărți în Bucureștiul anilor '80 erau veniți din Moldova iar rădăcinile lor erau din Galiția, unde, se știe, erau în vogă curente religioase, de multe ori bazate pe un stil de viață scolastic. În plus, asemănarea limbii lor (idiș) cu germana dădea acestor evrei (ashkenazi) acces la rețeaua de tipărituri germană, poate cea mai veche de pe continent.

Tot în ultimele decade ale secolului al XIX-lea, Bucureștiul număra în jur de 20 de librării-papetării, în cadrul cărora locurile frunțase erau deținute de deja-citatul Alcalay, cu sediul principal în Calea Victoriei nr. 18, și cu sucursale, precum cea din Calea Moșilor, alt centru comercial al orașului în care populația mozaică era în număr

---

²⁰ C. Bacalbașa, *op. cit.*, vol. III, p. 306.

²¹ Aceștia dețineau și un salon de pian, pe Calea Mogoșoaiei la nr. 37, adică în zona magazinului „Muzica” de astăzi. C. Bacalbașa, *op. cit.*, vol. I, p. 115.

²² C. Bacalbașa, *op. cit.*, vol. III, p. 302.

²³ Iată cum îl evocă Bacalbașa pe Alcalay că ar fi fost prin anii '70 (Leon Alcalay însuși provenea dintr-o familie de evrei sefarzi): „În locul marelui loc viran unde astăzi se află cinematograful Colos [în zona Poliției Capitalei, R.G.] erau, pe vremea aceea, un șir de case cu prăvălii. În stradă [Calea Victoriei de azi, R.G.], lângă un șir de uluci, erau instalate două dulapuri cu cărți ale anticarului Leon Alcalay. Acolo l-am cunoscut, stând toată ziua înaintea dulapurilor sale, pe arșița soarelui sau în crivățul iernii, cumpărând și vânzând cărțile, leu cu leu, pe acela care, cincizeci de ani mai târziu, trebuia să moară de mai multe ori milionar”. C. Bacalbașa, *op. cit.*, vol. I, p. 114.

²⁴ Pentru o descriere plină de imaginație a acestui tip de magazine existente în shtetl-urile Galiției de Est, vezi scriitorul modernist evreu de limbă poloneză Bruno Schulz și a sa scurtă povestire, „Magazinele de scortșoară”; denumirea lor arată proveniența exotică a mărfii puse în vânzare, de la focuri bengale, până la rădăcini de mandragoră, jucării mecanice din Nürnberg, homunculi în formol, și... nelipsitele cărți. Redăm detaliile textului în traducere engleză. *Cinnamon Shops*, în *The Complete Fiction of Bruno Schulz*, trad. Celina Wieniewska, New York, 1989, p. 52-62.

mare; librăria punea la dispoziție „asortiment complet de hârtie, (...) cărți școlare, literatură franceză, română și germană”²⁵. Mai erau librăriile lui L.M. Barasch, A. Bercovici, L. Berlandt, M. Feldstein, Joseph M. Margulies. Existau și trusturi, „societăți cooperative” precum *Librăria Națională*, fondată în 1904 de către cadre didactice și situată pe Podul Mogoșoaiei/Calea Victoriei la nr. 47²⁶; scopul acestei antreprize întemeiate prin subscripții era, după cum arată și numele și componența, de a da o tentă profesională și națională comerțului cu cărțile, tendință ce a luat o curbă periculoasă către sfârșitul perioadei interbelice.

Existau și librăriile renumite pentru localurile în care își aveau sediul, precum Librăria lui Ignatz Hertz de la capătul dinspre Dâmbovița al Podului Mogoșoaiei, sau „armonioasa clădire cu arcade care adăpostește librăria Buchholz”²⁷ construită de către G.M. Cantacuzino la începutul secolului XX. Însă niciuna dintre acestea nu atingea faima librăriei Socec, înființată în 1856 de către deja-menționatul I.V. Socec care își deschide propria afacere pe Podul Mogoșoaiei la nr. 7²⁸, în zona actualului sediu al Poliției Capitalei. Mai exact, Socec includea toată gama de activități legate de carte, de la imprimărie (tipografia era situată în strada Berzei nr. 96²⁹), procurarea de articole complementare, de papetărie, și până la distribuția de carte. Tipăriturile care prezentau cele mai cunoscute evenimente publice ale Regatului Român purtau marca Socec: Balul Presei, eveniment caritabil din 1882, organizat în scopul ajutorării „victimelor arderii circuitului Krembsen și a săracilor români” a fost însoțit de „Caritatea”, ziarul care „a apărut într-un singur număr (...) tipografii Carol Göbl, Socec și Ioannițu oferind întreg tirajul gratuit Comitetului presei”³⁰. După Primul Război Mondial, Calea Mogoșoaiei nr. 7 devine Calea Victoriei nr. 17, mai exact, imobilului care adăpostește librăria îi sunt adăugate mai multe nivele, este reconstruit pe model Art Deco (1930). Noua construcție, un magazin universal care avea la parter librăria, va fi cunoscut ca „Socec-Galeriile Lafayette”. Aici, în ambianța restaurantelor și teraselor moderne, lumea bună a orașului își va da întâlnire. Elegantele urbei alternau căutarea de parfumuri și laborioasele probe vestimentare cu achiziționarea unei cărți³¹. În

---

²⁵ C. Bacalbașa, *op. cit.*, vol. III, p. 306.

²⁶ Frédéric Damé, *Bucureștiul în 1906*, Pitești, 2007, p. 601.

²⁷ Gheorghe Cruțescu, *Podul Mogoșoaiei. Povestea unei străzi*, București, 1986, p. 216.

²⁸ C. Bacalbașa, *op. cit.*, vol. I, p. 147.

²⁹ „Socec & Teclu. Atelier tipografic. Litografie, cromolitografie, heliografie, zincografie etc. Specializat în confecționarea de registre comerciale...” C. Bacalbașa, *op. cit.*, vol. III, p. 305.

³⁰ C. Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, București, 2014, vol. II (1878-1884), p. 155.

³¹ „Prin anii '30 în locul librăriei Socec s-au ridicat Galerile Lafayette care se voiau și reușeau să le concureze pe cele din Paris. Frumosele vremii coborau din trăsurile conduse de vizitii în caftane negre de catifea sau din automobile decapotabile de epocă conduse de șofer în livrea și intrau în Galerile La Fayette să-și cumpere un parfum Coco Chanel sau Guerlain Mitsouko”. Sursa: <http://politici.weebly.com/bucuresti---cal-victoriei/calea-victoriei-no-15-21> [accesat în data de 10 septembrie 2016].

magazinul Socec de pe Cale Victoriei nr. 17 se întâmplau și dramolete ale lumii demimondene³². Locul spațios, opulența din jur, agitația din magazin, varietatea ofertei făceau din Socec și din comerțul de cărți o întreprindere cu adevărat capitalistă, deci adresată tuturor.

Socec avea filiale și în alte orașe din țară ca de pildă în Iași în 1929, în casele Motăș din strada Cuza Vodă. Asemeni Bucureștiului la sfârșitul secolului al XIX-lea, Iașul avea comercianții și librăriile sale vestite, după cum ni le aduce în fața ochilor un cronicar de viță veche a urbei, Rudolf Suțu. Omonimul lui Alcalay de aici a fost Israel Kuperman, anticar pasionat (își cunoștea cărțile din custodie pe de rost), implicat în comerțul cu cărți împreună cu fratele și cu tatăl său³³. Atestat în breaslă încă din anii '60, când era un simplu vânzător stradal („peste drum de institutul catolic de fete „Notre-Dame-de-Sion”, își avea, chiar în stradă, un dulap cu câteva cărți”, iar ulterior „s-a mutat lângă casele Neuschotz, aici mărindu-și dugheana, căci în loc de un dulap, acum avea două, pe care le-a fixat într-unul din pereții caselor”³⁴), Kuperman a devenit simbolul orașului, magazinele sale improvizate de cărți fiind instalate întotdeauna pe una sau alta din străzile centrale. Vindea cărți rare și era vizitat de protipendada intelectuală a orașului³⁵.

O instituție demnă de menționat erau așa-numiții buchiniști, care își trăiau ultimele ceasuri în decadele finale ale secolului al XIX-lea. Unul din acești intermediari sau misiți de cărți era cunoscut cu numele de Israeliteanu, un tânăr autodidact care își instalase comerțul ambulant pe un loc viran din strada Cuza Vodă, de unde făcea să circule cărți și deopotrivă idei: „era foarte priceput în branșa sa și putea oricine găsi la el adesea câte un exemplar rar. În fața raftului era așezat un scăunăș pe care ședea Israeliteanu și când sosea vreun mușteriu, imediat era primit de negustor cu prietenie și diferite glume și rareori se întâmpla să plece fără să cumpere ceva”³⁶. Acest comerciant reprezintă un caz ilustrativ pentru aceia din comunitatea sa care au venit la București după unificarea administrativă, în contextul desemnării acestei urbe drept capitală unică a noului stat. Aportul lor la multiculturalismul local, melanjul cu cultura sefardă existentă și, mai ales, felul în care au menținut sau au ales să renunțe la obiceiuri galițiene, inclusiv vestimentația, sunt tot atâtea teme demne de cercetat pentru o istorie a evreilor simpli, oameni de rând, mici comercianți și meseriași.

O altă ipostază a comerțului evreiesc cu cărți era cea a fraților Șaraga, Samuel și Elias, care au reușit să își creeze un „imperiu”, întocmai ca Socec la București.

---

³² Cf. <http://politici.weebly.com/bucuresti---cal-victoriei/calea-victoriei-no-15-21>.

³³ Rudolf Suțu, *Iașii de odinioară*, București, 2015, p. 515.

³⁴ *Ibidem*, p. 516.

³⁵ *Ibidem*, p. 517.

³⁶ *Ibidem*, p. 518.

Afacere de familie și aceasta, bunicul fraților Șaraga era prin anii '30 legător de cărți la Iași³⁷, a debutat modest, „sub bolta dughenelor Pașcanu”, cu câteva timbre și „mic comerț de anticărie”³⁸, pentru a include ulterior, pe vremea când țineau librărie pe strada Ștefan cel Mare, prin anii '80 adică, documente vechi, căutate și apreciate de profesorii. Samuel a știut să combine pasiunea de etnograf și de istoric cu simțul comercial, împreună cu Elias extinzând antrepriza cu un atelier tipografic și inițiind și o rețea de distribuție a tipăriturilor prin intermediul chioșcurilor, care apoi au fost cedate orașului³⁹.

În ce privește interiorul propriu-zis al librăriilor, acesta era unul atrăgător, iar marfa era prezentată după ultimele standarde în materie. Ochiul feminin, dornic de cultivarea esteticii și a detaliului, nu eșua în a aprecia aceste aspecte. Librăriile moderne, [ca cele de la 1929, R.G.] [aveau, R.G.] rafturi luxoase, cu cărți de literatură modernă română și franceză, cu diferite obiecte de lux pentru birouri, precum călimări, presse-papier-uri, cuțite de tăiat hârtie etc⁴⁰. Însă și cele din perioada noastră de interes direct se puteau lăuda cu ofertă interesantă precum cea a librăriei Maugsch care se remarcă prin noutăți muzicale și *wunsch papier*, „faimoasele hârtii împodobite cu flori și aurite pe margini (...) pentru felicitările... de Crăciun, de Anul Nou”⁴¹ sau magazinul Hirsch și Finke, specializat în hârtii de scrisori procurate din „cele mai renumite fabrici din străinătate și care, pe lângă calitatea superioară, mai erau și artistic lucrate. Fel de fel de monograme, fel de fel de împodobiri, plante, flori, peisaje, fructe etc.”⁴²

Această descriere detaliată a posibilităților de procurare a cărților, existente la sfârșitul secolului al XIX-lea pentru o amatoare de lecturi, nu trebuie să înșele asupra faptului că publicul cititor, asemeni stării economiei românești la acea vreme, prezenta o drastică divizare, și anume între elită și categoriile sociale de jos. Așa cum nu exista o burghezie propriu-zisă, așa și cititorii erau ori din categoria celor precum Regina Elisabeta (ex. lectoratul privilegiat, care avea deopotrivă acces la spații publice de lectură, precum recent deschisa „Fundăție Universitară Carol I”, și la spații private, de genul bibliotecii senioriale din propria reședință), ori din categoria consumatorilor de literatură populară, de tip almanah. Cu alte cuvinte, un lectorat de mijloc, aferent burgheziei în plan economic, nu exista; cultivarea mersului la bibliotecă și, totodată, consumarea obiectului numit carte ca parte a unei culturi burgheze, conștiente de sine (precum în Viena sfârșitului de secol), constituia o necunoscută pentru omul de rând. Se poate spune că, în ciuda accesului din ce în ce mai răspândit al femeilor la educație,

---

³⁷ *Ibidem*, p. 513.

³⁸ *Ibidem*, p. 512.

³⁹ *Ibidem*, p. 514.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 510.

⁴¹ *Ibidem*, p. 511.

⁴² *Ibidem*, p. 512.

așa cum s-a sugerat mai sus, nu se schimbaseră conceptul însuși, și anume cartea era văzută esențial ca un bun elitist, inaccesibil claselor de jos.

Dacă la sfârșitul secolului al XIX-lea, Vestul european se detașa net prin facilitarea accesului la carte unor categorii sociale din ce în ce mai largi, în epocile de dinaintea situația stătea asemănător cu arealul nostru cultural și geografic, simplu spus, era marcantă și deci văzută ca normală discrepanța socială dintre cei ce aveau și cei ce nu aveau acces la cărți. Însă cum nu ne-am propus să descriem etapele democratizării accesului la carte din arealul occidental, inclusiv componenta de gen a acestei chestiuni (teme studiate de altfel), vom încerca în cele ce urmează să redăm câteva exemple ilustrative din aria est-central europeană, din perioada de dinaintea secolului al XIX-lea, în ce privește simbolică obiectului-carte și a spațiului de lectură, de data aceasta concentrându-ne și pe diferența de ambient cultural intra-regional. În plus, vom urmări debutul cultivării obiectului carte dintr-o perspectivă de gen (aceasta întâmplându-se în prima jumătate a secolului al XIX-lea).

Cunoaștem din evocări nostalgice și reprezentări grafice somptuoasele și opulentele biblioteci din castelele transilvănene, general spus, locul de frunte pe care rafturile de cărți îl aveau în cadrul rezidențelor din întreg arealul central european. Rolul de reprezentare al camerelor de bibliotecă era punctat de portretele membrilor iluștri ai familiei, întocmai precum însemnele militare/heraldice în spațiile de primire ale rezidențelor (inclusiv în sala de bal). Cărțile, de diferite mărimi și legate în coperti scumpe, erau în diverse limbi, cumpărate din locuri îndepărtate⁴³. Efectul asupra ochiului trebuie să fi fost pe măsură dacă ne gândim la combinația dintre conținut și formă: în biblioteca castelului din Podolia al aristocratului Marcin Krasicki (secolele XVI-XVII), manuscrisele rare concureau cu cărțile legate în argint și aranjate în casete căptușite cu catifea⁴⁴. Estetica făcea echipă bună cu numărul, dacă ne referim la colecția de cărți a contesei transilvănene Susana Bethlen⁴⁵, soția cancelarului Teleki; aceasta a dovedit o pasiune ieșită din comun pentru cărți, reușind să adune un număr impresionant, care, după moartea ei, în 1799, a constituit o secțiune specială în cadrul

---

⁴³ Władysław Łoziński, *Życie polskie w dawnych wiekach (Viața poloneză în epocile trecute)*, Kraków, 1978, p. 35.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 35.

⁴⁵ În perioada interbelică, așa cum evocă P.L. Fermor, nobilii transilvăneni precum contele Tibor, proprietarul domeniului Borosjenő, par mai degrabă preocupați de trofee de vânătoare și de designul obiectelor legate de obiceiuri „masculine”, precum colecțiile de pipe și „pocale[le] mici cât un degetar”. Cărțile, deși de efect, nu asigură o lectură de calitate: „volumele scunde, roșii, verzi și albastre” sau „legate luxos în piele verde (...) cu titluri imprimate în relief cu litere de aur” reproduc ediții ale Almanahului de la Gotha sau poeme dramatice de largă circulație. Ironie, Ria, menajera domeniului, „fiica unui editor muzical din Cracovia”, era cea care menținea relația vie cu cartea ca obiect prin intermediul bibliotecii proprii și cu muzica prin intermediul pianului. Patrick Leigh Fermor, *Între păduri și ape. La pas spre Constantinopol-de la Dunărea de mijloc până la Porțile de Fier*, București, 2016, versiunea e-book, p. 106-109.

Fondului Teleki: „timp de două decenii a adunat 2000 de volume, mai ales ediții din secolele XVI-XVIII, cărți de (...) literatură religioasă, agricolă, cărți de educație (...), medicină pediatrică, filosofie, presă (...)”⁴⁶.

Însă ce putem relata despre relația cu cartea-obiect a elitei din spațiul moldo-valah? Spumoasa ficțiune bazată pe un document real al Doinei Ruști, care evocă Bucureștiul anului 1796, ne-o aduce în prim-plan pe boieroaica fanariotă Manda Doicescu, stăpâna din mahalaua Colțea și soția neglijată a boierului Dan Brașoveanu Doicescu, din veche spiță românească. Inițial o banală și umilă nevastă de satrap oriental (îi tolera soțului până și existența în propria casă a amantelor din rândul roabelor țigănci), Manda abandonează în favoarea cărților preocupările frivole precum bârfa și spionatul vieții orașului din veranda casei:

„Veranda devenise pentru Manda Doicescu mai mult un loc al nerăbdărilor decât unul al desfătării. Viața ei se petrecea sus, în balconul casei și în camerele de la etaj, unde se aflau rochiile, camera de găteți și biblioteca. După ce trecuse prin mâini toate mătăsurile cupeților din târg și desfăcuse cu fervoare pachetele venite de la Stambul sau de la Brașov, Manda descoperi cărțile. Lângă balcon era o încăpere cu două dulapuri, în care se adunaseră de-a lungul timpului cărți, copii făcute cu migală, cu litere răsucite și înflorituri, dar și cărți tipărite, aduse din alte țări, pe unde călătoriseră Doiceștii, cărți europene, cele mai multe în italiană, dar și nemțești, mai ales cu poze, cărți pe care Manda le numărase scriindu-le apoi titlurile într-un catastif, aproape 200 de bucăți, la care se adăugară și altele, cumpărate de ea, încât, alături de dulapuri, apărură coșurile, în care volumele stăteau ca niște lespezi, pregătite pentru pavat”⁴⁷.

Refugiul total al Mandeii în lumea romanescă se exprima așadar în plan practic prin grija pentru încropirea propriei biblioteci, și, implicit, pentru procurarea de cărți „legate în piele” precum cele de la primele tipografii bucureștene (ca cea de la „Cișmea”)⁴⁸; pasiunea ei pentru cărți a dus la încurajarea negoțului de cărți și chiar a traducerilor:

Un roman pe care Scarlat Slătineanu îl tradusese din grecește special pentru ea. „De câteva ore, Manda nu coborâse în odăile de jos, copleșită de frazele cărții care o făceau să uite de gramatică și de regulile citirii. Povestea curgea drept în creier, unde fiecare cuvânt zidea hanuri pline de bărbați eleganți, cu buze albe de cât vorbiseră, și de domnițe pentru care cavalerii și-ar fi dat viața (...)”⁴⁹.

---

⁴⁶ Corina Teodor, *op. cit.*, p. 50.

⁴⁷ Doina Ruști, *Manuscrisul fanariot*, București, 2015, versiunea e-book, p. 166-167.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 217.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 230-231.

Prin intermediul lecturii, Manda devine conștientă de propriul statut social, de propria feminitate, cărțile o emancipează sexual în cele din urmă.

„Manda continua să citească, adâncită într-o poveste de viață crâncenă și de moarte. Doar degetele care mișcau foaia și buzele umflate de o nemulțumire molipsitoare dădeau măsura adevăratului puls al sângelui ei. Femeia era departe, într-o lume în care lui Doicescu nu-i era permisă intrarea. Din Manda, coconița de praf, care trecea cu discreție printre mobilele salonului, nu rămăsese nici urmă. Ea era stăpâna unei povești, împărăteasa, călăreața care gonia peste câmpii și înaripata care privea orașul de sus”⁵⁰.

Paradoxal, orientala Manda, cea care vine dintr-o lume a autoritarismului, reprezintă vectorul prin care lectura își sădește sămânța sa emancipatorie. Vedem cum în cazul contesei Bethlen, lectura/colecționarea de cărți este parte a reprezentării, a statusului nobiliar, fundamental legat de valori masculine la acea vreme, precum superioritatea seniorială, primogenitura. Avem de-a face cu același ritual al reprezentării precum cel desfășurat în camera de lucru al lui A.D. Xenopol (ex. descrisă la începutul discuției noastre). Manda, în schimb, reprezintă partea estetică, apropierea ludică față de cartea-obiect, introducerea dimensiunii de divertisment a lecturii (ex. în sens de relaxare), tendințe și atitudini pe care le sesizăm la obiectele și ritualurile legate de lectură, așa cum se întrevăd în camera de lucru a Elisabetei.

Dealtminteri și în spațiul moldovenesc regăsim tentativa de a conferi cărții/rafturilor de cărți un rol de reprezentare socială, așa cum am identificat în rândul nobilimii maghiare de la începutul secolului al XVIII-lea. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, vorniceasa Smaranda Balș, stăpâna castelului de la Ruginoasa, a reușit să adune o colecție de cărți demnă de orice aristocrat cu vederi iluministe din secolul precedent. Domeniile conținute în cărțile de pe rafturi atingeau o arie largă, de la memorialistică, literatură de călătorie, opere voltairiene și balzacienne, literatură clasică germană, lucrări istorice traduse din greacă, dar și istorii romanțate avându-l în centru pe Napoleon⁵¹. Vorniceasa, ca și alți membri feminini ai familiei sale, a îmbogățit această colecție procurându-și cărțile, de la Viena, prin comandă directă sau prin intermediul neguțătorilor activi la Iași în anii '20-'30 (ex. Dimitrie Nica, Zaharia Carcalechi care activa atât în Iași cât și în București, Adolphe Henning). După moartea vornicesei, biblioteca a fost unită, de către un urmaș, cu o altă colecție, existentă la moșia Dumbrăvenilor. Rezultatul a fost circa 3002 volume, legate „în

---

⁵⁰ *Ibidem*, p. 237.

⁵¹ Corina Cimpoeșu, *Artă, modă, cultură europeană în Moldova între 1830 și 1860. Elemente ale procesului de modernizare culturală*, Iași, 2013. Capitolele I-III (bibliotecile boierești; curtea boierească de la moșie și de la oraș; salonul); informația de interes la p. 32.

piele aurită, cu hârtie aurită, cu piele sade cu hârtie, nelegate, care cărți sunt așezate în dulapurile de mahonie (...)”⁵².

Ultimul popas al plimbării noastre evocă figura unei doamne care, într-un sens, a continuat ce a început Manda Doicescu. Mary Rosetti, soția revoluționarului C.A. Rosetti, și sora lui Effingham Grant – secretarul consulului englez la București, a dat și o alură socială emancipării de gen realizate prin carte, așa cum am descris-o în cazul aristocratei fanariote Manda Doicescu. Este știut că Mary Grant a participat la acțiunile politice ale soțului său din anii 1840 și că și-a crescut copiii în spiritul liberal al epocii pașoptiste.

Ea s-a căsătorit cu Rosetti în 1847, la puțin timp după ce acesta a deschis în București, împreună cu colaboratorul său-jurnalistul și politicianul de origine austriacă Enric Winterhalder, o librărie și un cabinet de lectură, care se dorea să fie continuarea primei întreprinderi de acest fel în București, anume aceea a lui Frédéric Walbaum, existentă din anii ’20-’30⁵³. Stabilimentul se afla pe Podul Mogoșoaiei la nr. 18, „peste drum de Otetelișanu” și cuprindea „pe lângă librărie, o tipografie, un cabinet de citire, o magazie de muzică, de hârtie și obiecte de artă”⁵⁴.

Dincolo de oferta sofisticată într-ale lecturii în Bucureștiul acelei perioade, librăria atrage atenția posterității prin statutul său, anume de cerc politic. Era de fapt un cuib revoluționar deghizat în librărie, unde participanții la mișcările sociale ale acelor ani se întâlneau, dezbăteau chestiuni ideologice, dar mai ales colectau ajutoare financiare pentru acțiunile de propagandă întreprinse în țară și în străinătate. „Librăria (...) devenise un punct de întâlnire a tinerimii române, de unde se împrăștiau în toată țara știrile politice ce soseau din Europa. Mijloacele bănești cu care vor fi cumpărate, între altele, toate puștile și pistoalele (...) erau păstrate tot la librăria lui Ruset”⁵⁵. Atmosfera de camaraderie și prietenie cultivată de C.A. Rosetti, și menționată de mulți dintre contemporanii și simpatizanții săi politici, a avut ca principal promotor pe însăși soția pașoptistului. Nu ne este greu să ne imaginăm felul în care ea participa la discuții în ceainăria din cadrul librăriei și cum copiii săi se jucau prin împrejurimi. Ea a reușit să impună în societatea autohtonă un stil marital de neconceput până atunci, iar îmbinarea de educație (a lucrat și ca tutore în casele boierești bucureștene) și voluntarism social o pune alături de cea care va fi peste un timp Regina Elisabeta. Astfel, putem spune că Maria Rosetti închide cercul personajelor feminine în relația cu

---

⁵² *Ibidem*, p. 40.

⁵³ Victor Slăvescu, *Viața și opera economistului Enric Winterhalder (1808-1889)*, București, 2002, informația de interes la p. 31.

⁵⁴ Alexandru Istrati, *Despre librării, cabinete de lectură și cataloage de cărți. Ce se citea pe vremuri în Țările Române*, în „Analele Științifice ale Universității «Al.I. Cuza» din Iași”, LIX, 2013, p. 239-251; informația de interes la p. 249.

⁵⁵ Descrierea îi aparține lui Ion Ghica, însă a fost preluată din Alexandru Istrati, *op. cit.*, p. 249-250.

cartea, în societatea românească, începând cu secolul al XVIII-lea și culminând cu interbelicul pe filiera sfârșitului de secol al XIX-lea.

Avem speranța că scurtul nostru periplu a reușit să aducă în fața cititorului câteva exemple ilustrative de atitudini și abordări feminine în relație cu cartea ca obiect, într-un timp în care accesul lor la viața publică era unul problematic. Nu ne-a preocupat neapărat conținutul lecturilor feminine, ci în special evocarea spațiului de lucru, a rafturilor de cărți, a dispoziției și rolului acestora în cadrul camerelor/reședințelor, cu scopul de a reda funcția socială a cărții. Desigur, în arealul est-central european existau discrepanțe culturale, nu numai cronologice, în ce privește locul de care biblioteca/camera de lucru ca spațiu privilegiat se bucura în viața indivizilor, cu accent pe componenta feminină. În același timp, trebuie subliniat că inegalitatea referitoare la accesul la carte avea o arie de răspândire mult mai largă decât cea a regiunii noastre, pentru perioada pe care am pus noi accentul în acest studiu (sfârșitul secolului al XIX-lea) constatându-se suspiciune generalizată relativ la interesul manifestat de femeie față de carte. La această stare de lucruri a contribuit și faptul că lectura/cartea erau încă simbolul afluenței, în ciuda faptului că bibliotecile publice cultivau valorile burgheze. Totuși, micile breșe create de persoane precum Regina Elisabeta (paradoxal, continuatoarea unor gesturi și comportamente precum cele ale Mandei Doicescu sau Mariei Rosetti) au contribuit semnificativ la înlăturarea prejudecăților legate de capacitatea femeii de a evolua deopotrivă în spațiul privat și în cel public.

Bibliografie orientativă

Alin Ciupală, *Femeia în societatea românească a secolului al XIX-lea. Între public și privat*, București, 2003.

Hagit Cohen, *The Jewish Book Shop in the Urban Landscape of Eastern Europe*, în Jurgita Šiaučiūnaitė-Verbickienė și Larisa Lempertienė (eds.), *Jewish Space in Central and Eastern Europe. Day to Day History*, Newcastle, 2007, p. 195-211.

Anna Gabryś, *Salony krakowskie (Saloane cracoviene)*, Kraków, 2006.

Gavril Istrate, *Anticariatele Iașului*, în „Philologica Jassyensia”, vol. 6, 1, 2008, p. 185-210.

C.A. Kuch, *Starea de lucruri din Moldova și Țara Românească din anii 1828 până la 1843*, în *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. IV (1841-1846), București, 2007.

Giles Mandelbrote, (ed.), *Out of Print and Into Profit: A History of the Rare and Secondhand Book Trade in Britain in the Twentieth Century*, London, 2006.

Dan Dumitru Iacob, *Copii de boieri la pension. Educația în familia postelnicului Iancu Costache-Negel (1838-1861)*, în Cătălina Mihalache, Leonidas Rados (eds.), *Educația publică și condiționările sale (secolele XIX-XX)*, Iași, 2015, p. 145-196.

Françoise Parent-Lardeur, *Les cabinets de lecture. La lecture publique à Paris sous la Restauration*, Paris, 1982.

Leonida Rados, *Primele studente ale Facultății de Litere de la Universitatea din Iași*, în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D.Xenopol»”, Iași, 47, 2010, p. 49-72.

Nicoleta Roman, „*Deznădăjduită muiere n-au fost ca mine*”. *Femei, onoare și păcat în Valahia secolului al XIX-lea*, București, 2016.

Jeroen Salman, *Library of the Written Word-The Handpress World: Pedlars and the Popular Press: Itinerant Distribution Networks in England and the Netherlands 1600-1850*, Leiden, 2013.

A. Stoide, *Comerțul cu cărți dintre Transilvania, Moldova și Țara Românească între 1730-1830*, Iași, 2005.

Stanisław Wasylewski, *Życie polskie w XIX wieku (Viața poloneză în secolul al XIX-lea)*, Warszawa, 2008 – Capitolul 14, *Czasopisma, książki, wydawcy (Tipărituri, cărți și edituri)*; Capitolul 19, *Zamki, pałace, salony, dworki (Castele, palate, saloane, moșii)*.

Biblioteca Vilei Riria, Iași, A.D. Xenopol (începutul secolului al XX-lea)

Biroul Reginei Elisabeta de la Peleş

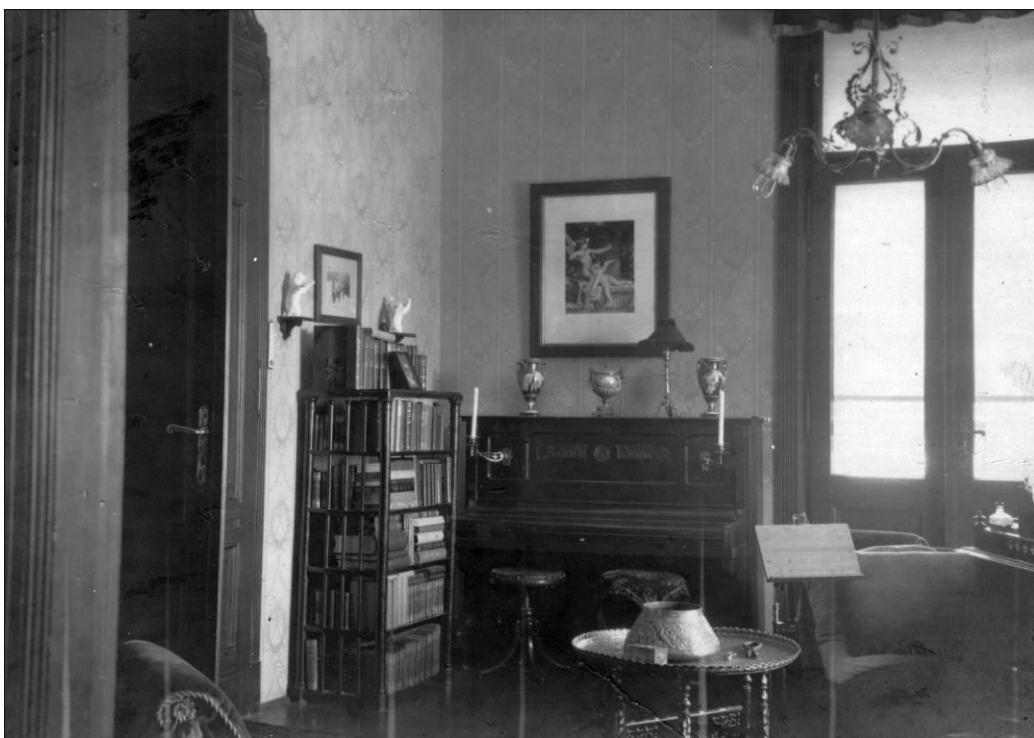
(sursa: Alin Ciupală, *Femeia în societatea românească a secolului al XIX-lea. Între public și privat*, p. 71)

Portret al vestitei soprane Helena Modrzejewska,

(sursa: Stanisław Wasylewski, *Życie polskie w XIX wieku (Viața poloneză în secolul al XIX-lea)*, p. 64)

Rafturi de cărți, salon, 1920 (sursa: Fortepan)

Sala bibliotecii castelului conelui Nákó Sándor – Transilvania (aprox. 1895-1899)
(sursa: Arhiva Metropolitană din Budapesta)

Sala bibliotecii castelului conelui Lajos Apponyi (aprox. 1895-1899)
(sursa: Arhiva Metropolitană din Budapesta, preluat după Fortepan)

Sala bibliotecii castelului Karátsöny (aprox. 1895-1899), astăzi dispărut
(sursa: Arhiva Metropolitană din Budapesta, preluat după Fortepan)

Salon în castelul familiei Széchenyi (aprox. 1895-1899)
(sursa: Arhiva Metropolitană din Budapesta, preluat după Fortepan)

Sediul din București al Librăriei Socec
(sursa: www.politici.weebly.com/bucuresti---cal-victoriei/calea-victoriei-no-15-21)

Summary

The present paper intends to evoke some of the ways in which books as objects highlight the statute of certain less favoured social categories, as gender or ethnicity: women and the Jew. With the help of travelling notes, journals and descriptions of that time, critical studies and studies on cultural history, our text uses examples from areas under the influence of the eastern and central European empires (Turkish-Phanariote, Russian, German) in the attempt of recreating an exhaustive image of the regional dynamics that characterize the relationship between books/the area they are in and some female figures or Jewish merchants.

Confirming or dismissing the stereotypes of the period (for ex. the woman – romantic sensitive being; the Jewish – merchant of luxury goods), the research study, just like many other attempts in cultural history, tries to bring forward various social actors that have been less studied so far. Moreover, our study intends to point out the stylistic resemblance (ex. libraries, bookshops) as well as the mental differences between local and occidental areas in relation to books seen as an instrument per se for personal and professional success.

Keywords:

19th century, urban – rural, Central and Eastern Europe, gender emancipation, centre-periphery interdependence.

„Vom fi ce am fost odată”: capitale simbolice în lumi periferice. Iașul și Cracovia secolului al XIX-lea sau cum se poate întâlni memoria cu istoria

---

Raluca Elena Goleșteanu*

„– Și unde mergeți dumneavoastră?

– La Iași.

– Să nu fie peste graniță?

– În Moldova.

– Dar pașaport aveți?”¹

„Locuitorul Cracoviei se distinge printr-o... temperanță judicioasă și absența înclinației către izbucniri și expansiuni emoționale. Fie singur sau într-o mulțime, spre deosebire de ceilalți locuitori ai Poloniei [sic], cracovianul este mai tentat să fie critic și sceptic. El este rezervat și arareori aplaudă ceea ce vede la teatru sau aude la mitinguri. El are cerințe ridicate și nu se bucură facil de lucruri...”².

În primul text însoțitor al lucrării de față, economistul și observatorul social Ion Ghica îi scria de la Ghergani către sfârșitul secolului al XIX-lea prietenului său, Vasile Alecsandri, evocând timpurile de dinainte de Unire, și în special paradoxul născut din confruntarea vechiului și a noului, care era marca distinctivă a țării, inclusiv a Iașului, începând cu perioada Regulamentelor Organice (1831-1834). Pe parcursul articolului ne vom întoarce la acest text canonic, însă acum este de subliniat, în hazliul haos birocratic ce presupunea o călătorie de la București la Iași înainte de 1859, realitatea graniței politice. Cu alte cuvinte, exista o limitare *obiectivă*, fie ea reglementată extern, prin tratate sau puteri suzerane, între două comunități ale căror elite locale erau

---

* Raluca Elena Goleșteanu a fost beneficiar al Programului de Burse „Junimea” și Rezidențe de cercetare științifică privind istoria și viața culturală a Iașului, ediția a II-a, 2015 – inițiativă a Muzeului Național al Literaturii Române Iași.

¹ Ion Ghica, *O călătorie de la București la Iași înainte de 1848*, în *Scrisori către Vasile Alecsandri*, București, 2004, p. 134.

² Originalul în limba poloneză în Stanisław Estreicher, *Znaczenie Krakowa dla życia narodowego polskiego w ciągu w. XIX (Importanța Cracoviei pentru existența națională poloneză în decursul veacului al XIX-lea)*, în *Kraków w XIX w. (Cracovia în secolul al XIX-lea, vol. I)*, Kraków, 1932, p. 15.

preocupate să le dovedească similitudinea lingvistică, cutumiară, identitatea în aspirațiile politice moderne. Pe scurt, ne referim în acest caz la un fapt *istoric*, parte a unor continuități, evoluții temporale.

Ulterior, în anii care au urmat uniunii politice și administrative dintre Moldova și Muntenia, acest dat obiectiv, granița, a fost înlocuit prin limitări de altă natură, fie că le numim nostalgice, identitare, prin care moldovenii s-au străduit să își arate aportul unic – regional – adus canonului politic și cultural modern românesc, în timp ce muntenii i-au considerat pe aceștia purtătorii unui discurs izolaționist sau cel puțin critic în relație cu strategiile de uniformizare și centralizare ale Bucureștiului.

Există o întreagă literatură, în cadrul căreia Garabet Ibrăileanu este poate numele cel mai cunoscut, ce dezvoltă tema unui spirit analitic, critic ca fiind o contribuție specific moldovenească la universul ideatic românesc, un atribut conservator ce ponderează avântul revoluționar al celor din Sud; evident, nu este de uitat că această filieră criticistă își are piatra de fundament în 1868, în devastatoarea radiografie a societății românești făcută de un tânăr întors de la studii din Germania, în articolul *În contra direcției de astăzi în cultura română*, o demascatoare trecere în revistă a oamenilor (inspirați din idealurile democratice și universaliste ale Revoluției de la 1848) și instituțiilor (pe model francez) care au creat așezământul statal al perioadei respective.

În toate aceste cazuri, vorbim de *cultivarea unui anumit tip de memorie*, unde memoria, conform teoriei lui Pierre Nora, este asemuită unei „dialectici a amintirii și a uitării (...) vulnerabilă la manipulare și la apropieri, susceptibilă să rămână inactivă și, în același timp, periodic resuscitată”³. Într-adevăr, acest contrast dintre istorie și memorie, pe care mai sus-numitul teoretician îl face în clasicul său articol dedicat *locurilor de memorie*, se aplică perioadei de tranziție a Iașului, de la capitală a unui principat, la condiția de cel de-al doilea oraș al unui stat nou format. Aceasta, în sensul că istoria, întâmplările efective, sau, cum spune tot Nora, această „reconstrucție întotdeauna problematică și incompletă a ceea ce deja nu mai este (...) o reprezentare a trecutului”⁴, a fost înlocuită de memorie, de o filtrare prin lentile edulcorante a ceea ce a avut loc înainte, concret, în cazul acesta, a perioadei de dinainte de 1859.

„Memoria conferă amintirii o calitate sacrală” în timp ce „prozaica istorie”⁵ se înscrie sub semnul timpului: sub această deviză putem integra cel de-al doilea text, ce aparține istoricului Stanisław Estreicher, dintr-o familie germană venită din Moravia, ulterior polonizată, ca atâtea altele existente pe teritoriul sudului Poloniei de la

---

³ Pierre Nora, *Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire*, în „Representations”, nr. 26, ediție specială: *Memory and Counter Memory*, primăvară, 1989, p. 7-24; citatul din text a se găsi la p. 8.

⁴ Pierre Nora, *op. cit.*, p. 8.

⁵ Ambele sintagme din Pierre Nora, *op. cit.*, p. 3.

anexarea acestuia de către Casa de Habsburg (1772). Estreicher vorbește despre un caracter aparte al locuitorilor Cracoviei, și anume moderația comportamentală și sobrietatea în raportul cu ceilalți, fie ei conaționali sau reprezentanți ai puterilor partiționare străine, care, fără a fi un semn al provincialismului unui oraș decăzut în epoca modernă din remarcabilele sale roluri politice, religioase și educaționale pe care le avusese în Evul Mediu, se înscrie fără îndoială într-o cultură civică existentă numai în această zonă. Istoricul ucrainean Yaroslav Hrytsak avertizează în legătură cu caracterul ambivalent al moștenirii habsburgice⁶, în sensul că, prin principiile constituționale, liberale cultivate la nivelul provinciilor componente începând cu anii '60 ai secolului al XIX-lea, autoritățile de la Viena au sădit în rândul acestora o conștiință politică izvorâtă din procesul luării deciziilor la nivel local, însă, totodată, au deschis poarta către manifestări naționaliste exclusiviste, ce au amenințat ulterior însăși existența Monarhiei Dualiste. Cu alte cuvinte, cultura civică existentă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în acea parte a Monarhiei în care se găsea Cracovia s-a auto-subminat.

Totuși, în ciuda întâmplărilor nefaste pe care le-a cunoscut secolul XX, acest mit al Galiției⁷ emancipate politic, multinaționale și multiculturale, dăinuie și astăzi în rândul celor trei mari comunități care au populat în numere semnificative provincia la acea vreme: polonezii, ucrainenii și evreii. Când își scria opiniile însă, Estreicher era contemporan cu fabricarea acestui mit, la care a contribuit prin calitatea sa de istoric-politician de orientare conservatoare, membru al *establishment*-ului care controla organele de decizie la nivel provincial, și chiar micile nuclee reprezentative active în Parlamentul Vienei. În plus, prin crearea și multiplicarea acestui mit al culturii civice galițiene, Estreicher traducea un context real dat de faptul că provincia de sub stăpânirea habsburgică era cea mai liberală și autonomă politic dintre cele trei administrații care activau pe teritoriul fostei Federații Polono-Lituaniene⁸ (pe lângă cea austriacă, cea prusacă și cea rusă). Astfel, menționează Estreicher, cracovianul era temperat, reținut și selectiv, în comparație cu „zgomotoșii” locuitori ai Varșoviei și cu

---

⁶ Yaroslav Hrytsak, *The Importance of Being a Galician: the Issue of Identities in Borderlands*, în „The International Cultural Centre Yearly”, nr. 11, 2003, p. 11-18, informația de interes a se găsi la p. 15.

⁷ Denumirea „Galiția” vine de la orașul „Halych”, care a fost capitala unui Principat Rutean la începutul Evului Mediu; în timpul administrației poloneze s-a numit „Rutenia Roșie”. Administrația habsburgică i-a conferit încă o dată denumirea de Galiția în dorința de a legitima anumite pretenții ungare asupra Principatului, pretenții datând din perioada Evului Mediu. (J.P. Himka, *Religion and Nationality in Western Ukraine. The Greek Catholic Church and the Ruthenian National Movement in Galicia 1867-1900*, Montreal, 1999, p. 12).

⁸ Rzeczpospolita (Obojga Narodów [mama națiunilor]), incluzând Regatul Poloniei și Marele Ducat al Lituaniei, este denumirea oficială a entității politice existente în momentul rapturilor teritoriale săvârșite consecutiv (1772, 1793, 1795) de cele trei puteri menționate în text.

„morocănoșii” locuitori ai Poznań-ului⁹. Cu toată stereotipia rezultată din generalizare, Estreicher, prin calificativul pozitiv dat administrației galițiene, sugerează de fapt o critică la adresa administrației ruse, văzută în incapacitatea de a-și educa cetățenii, și a administrației bismarkiene, văzută ca o entitate rigidă ce suprimă impulsurile vitale ale națiunii poloneze (ex. este cunoscută dura și agresiva politică de asimilare națională și culturală pe care Prusia, în special după 1871, a implementat-o în rândurile comunităților de pe teritoriul noului stat format în jurul nucleului său).

Așadar, mai sus, am aruncat o privire asupra mecanismului care dă naștere *memorializării*¹⁰ unor evenimente istorice și creează totodată imagini ale acestor orașe, pe care contemporanii și generațiile ulterioare și le însușesc și le reproduc la rândul lor. Aceste imagini au devenit niște teme de largă circulație în mentalul colectiv românesc sau polonez. Și astăzi, Iașul este privit ca bastionul tendinței criticiste în cultura română, locul unde boierimea (demult apusă în zilele noastre) a știut să împace tradiționalismul asociat inerent unei categorii sociale infime, în comparație cu o largă masă țărănească, cu Iluminismul venit pe filieră poloneză, grație apropierei geografice. Acest melanj este considerat un complement natural al Valahiei, și anume al spiritului radical izvorât din proiectele sociale utopice franceze ale celei de-a doua jumătăți ale secolului al XIX-lea, dar și din relațiile comerciale cultivate de mica nobilime și de o burghezie în formare, categorii sociale cu reprezentativitate mai mare în Muntenia. Realul conflict social existent între cele două provincii la momentul mutării administrației locale la București, și care a fost descris de Radu Rosetti atât de savuros în ale sale *Amintiri*¹¹, a trecut demult pe terenul dezbaterilor istorice și polemicilor literare.

În 1918, odată cu refacerea statului polonez, chiar dacă nu între granițele existente înainte de partiții, Cracovia a adus acel plus de prestigiu, în comparație cu celelalte teritorii aflate sub control german și rus, legat de moștenirea civică și liberală care îi era asociată în calitate de parte a Monarhiei Dualiste. Ulterior, administrația centralistă de la Varșovia a căutat să uniformizeze diferențele existente între cele trei regiuni, însă renumele Cracoviei ca loc în care cultura modernă poloneză s-a putut forma și exprima liber s-a imprimat în conștiința generațiilor ce au urmat. Astăzi, locuitorul Cracoviei

---

⁹ Aceste informații se găsesc în textul original.

¹⁰ Conceptul definit de Alice Freifeld se aplică spațiului public, însă redă acest proces complex prin care un eveniment este transferat din sfera cronologică în cea atemporală. O aplicare interesantă a conceptului de memorializare, la Markian Prokopovych, *Habsburg Lemberg-Architecture, Public Space, and Politics in the Galician Capital, 1772-1914*, Indiana, 2009, p. 36-37.

¹¹ Alecu Catargiu într-o scrisoare către vornicul Iordache Beldiman din 1863 își descrie cam așa situația: „(...) departi de rudi, de prietini; ș-azvârlit de cruda soartă în București, între niște ființi ce pentru noi, pentru moldoveni, nu sunt alte decât fiare antropofagi (adică moldofagi); căci își crează mulțămiri de a ni faci și a ni procura tot soiul de șicanuri, ba încă și chiară batjocuri sub mască de emabilități”. Citat din Radu Rosetti, *Din tinerețe. Amintiri*, București, 2012, p. 196.

privește cu oarecare condescendență pe conaționalul său din Varșovia deoarece, spre deosebire de cel de-al doilea, vine dintr-un oraș care este mărturie materială a prestigiului națiunii poloneze; prin capriciul istoriei, în Cracovia s-a păstrat intact (chiar dacă cu mici modificări) patrimoniul arhitectural medieval și cel de secol XIX, pe când Varșovia, mai puțin norocoasă în urma distrugerilor suferite în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, se poate „lăuda” cu un „oraș vechi” total reconstruit în anii '50 ai secolului al XX-lea.

Pentru a ajunge la momentele definitorii care au influențat transformarea acestor orașe, din capitale provinciale sau regionale, în entități nevoite a-și căuta și inventa etichete alternative, este totuși necesar să „cădem în timp”, dacă ne este permisă această aluzie la cunoscuta sintagmă cioraniană. Astfel, redăm în cele ce urmează principalele repere socio-istorice care au însoțit drumul celor două orașe până în modernitate, dar și contextul în care s-a petrecut conversia *istoriei* în *memorie*, adică acele întâmplări cheie care au facilitat ulterior compensarea prin simbolism cultural a lipsei succesului politic. În cazul Iașului ne referim la stadiile parcurse între anii 1859-1862 sub semnul a ceea ce numim acum unificarea politică și administrativă a celor două Principate; în cazul Cracoviei vorbim de procesul de liberalizare cunoscut sub denumirea de autonomie a Galiției, care a început în Monarhie încă din anii '60, și a fost etichetat ca atare odată cu Constituția din 1867¹².

Fără a intra în detaliatele polemici istoriografice cu privire la întemeierea și atestarea orașului Iași, semnalăm aici că, după cum arată documentele păstrate, orașul a fost menționat pentru prima oară într-un privilegiu comercial din octombrie 1408 al lui Alexandru cel Bun acordat negustorilor lioveni, unde așezarea era definită ca punct de vamă pe ruta comercială către Cetatea Albă¹³ (ulterior cunoscută ca Akkerman). Etimologic, toponimul *Iași*, se pare că derivă de la cuvântul „iasii”, denumire dată de către slavii răsăriteni unei populații sarmate¹⁴, de origine indo-europeană, alani, ce s-ar fi stabilit în regiune încă dinainte de perioada Marilor Migrații; acest popor și așezarea lor pe locul actualului oraș sunt menționate în scrierile vestitului cronicar polonez de

---

¹² Aceasta a reprezentat actul-fundament al aranjamentului politic concretizat în divizarea teritoriilor habsburgice în două entități politico-administrative: Austria și Ungaria. Diviziunea a avut ca punct de referință râul Leitha; astfel, din Cisleithania făceau parte teritoriile și populațiile localizate în partea vestică a râului (polonezii, cehii, populația vorbitoare de germană din Tirol). Acestea se găseau sub guvernare austriacă. Transleithania se referea la partea estică a râului, adică acele teritorii și populații de sub guvernarea ungară (slovacii, românii, croații). A se vedea, Henryk Wereszycki, *Historia Austrii (Istoria Austriei)*, Wrocław, Warszawa, Kraków, 1986, p. 28.

¹³ Petronel Zahariuc, *Despre începuturile orașului Iași. Dovezi vechi și interpretări mai noi*, în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol»”, Iași, nr. 45, 2008, p. IX-XIV, p. IX.

¹⁴ Lucru interesant, însă nicidecum o coincidență, sarmații sunt tradițional considerați de către istoriografia romantică poloneză drept strămoșii sacrii ai populației moderne, cultul acestora fiind asemănător cu cel al dacilor din propria noastră istoriografie, romantică dar și... protocronistă.

secol XV, Jan Długosz¹⁵. În accepția istoricului N.A. Bogdan, cuvântul este derivat de la latinescul *ias*, „scut de săgeți” și are legătură cu soldații romani, lucrători la minele din zonă¹⁶. În secolul al XVI-lea, Iașul devine capitală a Moldovei, după ce domnitorul Alexandru Lăpușneanu a mutat aici, de la Suceava, scaunul domniei.

Cracovia, *Kraków* în poloneză, „orașul lui Krak” în traducere, unde Krak este numele legendarului conducător al lehiților, un trib al slavilor vestici, a fost atestat încă din secolul al VII-lea¹⁷. Peste două secole era deja menționat ca importat centru comercial, devenind în același timp și nucleul viitorului stat polonez. Orașul a fost aproape în întregime distrus în timpul migrației mongole din 1241¹⁸. Înainte de aceasta însă, Cracovia devine un principat, care, împreună cu cel de Sandomierz vor alcătui începând cu secolul al XII-lea și până la partiția Poloniei de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, cea mai coezivă unitate administrativă de pe teritoriul Federației¹⁹. În secolul XIV, Catedrala de la Wawel găzduia prima încoronare a unui cap al Regatului Polonez, cea a lui Ladislau I, cel Scund, Duce de Cuiavia²⁰.

Pe lângă rolul comercial menționat deja (evident, Cracovia, ca membră a Ligii Hanseatice, avea o poziție net avantajată în comparație cu mai provincialul Iași care nu beneficia de atâtea privilegii și scutiri de taxe), ambele orașe au reprezentat în Evul Mediu importante centre religioase și educaționale. Iașul a îmbinat aceste două funcții, iar exemplul cel mai spectaculos este dat de școala românească înființată de domnitorul de secol al XVII-lea, Vasile Lupu, în cadrul așezământului religios construit tot sub patronajul său, Trei Ierarhi (cunoscut în timpurile mai vechi ca Treisfetite)²¹. Un conducător politic ce poate fi asemuit unei personalități a Renașterii, Vasile Lupu a revoluționat capitala moldovenească la nivel vizual (biserica menționată prezintă o îmbinare, unică în țară, de stiluri precum cel bizantin, gotic pe filieră transilvană) și spiritual (a înființat și o tipografie la Treisfetite, a introdus în Moldova învățământul în limba latină, în timpul domniei sale s-a tipărit prima carte de pravile românești)²².

Adăugăm puterii comerciale și semnificației politice a Cracoviei din acea perioadă, influența religioasă pe care orașul o avea grație faptului că era reședința Episcopatului regiunii Poloniei de Sud (așa numita Małopolska), dar și a altor teritorii

---

¹⁵ Petronel Zahariuc, *op. cit.*, p. XIII.

¹⁶ N.A. Bogdan, *Orașul Iași. Schițe istorice și administrative*, Iași, 1904, p. 21-22.

¹⁷ Patrice M. Dąbrowski, *Poland: The First Thousand Years*, Illinois, 2014, p. 7-8.

¹⁸ *Ibidem*, p. 24-25.

¹⁹ Jacek Purchla, *Małopolska or Galicia: Cracow's Dilemmas in Central Europe*, în H. Tadayuki și F. Hiroshi (eds.), *Regions in Central and Eastern Europe: Past and Present*, Sapporo, 2007, p. 255-271; informația furnizată în text se găsește la p. 258.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ N.A. Bogdan, *op. cit.*, p. 143.

²² *Ibidem*.

precum cele ale Czeŝtochowej, Radomului și Lublinului²³. Odată cu evenimentele de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, Cracovia își pierde autonomia și însemnătatea religioasă care va fi, parțial, recuperată de abia în 1889, când titlul medieval de Prinț Episcop va fi restaurat, însă la nivelul unei dioceze obișnuite²⁴. *Brandul* orașului, fără doar și poate, îl constituie Universitatea Jagiellonă înființată în secolul al XIV-lea de către regele Kazimierz al III-lea, reformatorul statului polonez de atunci. Ca și în cazul Episcopatului, partiția Federației va decలా Universitatea, transformând-o dintr-un centru de excelență educațională (era a doua ca vechime și prestigiu în Europa Centrală, după Universitatea Carolină din Praga), într-o „aripă provincială, numărând 500 de studenți și un corp academic mediocru”²⁵.

În perioada modernă, cu excepția evenimentelor ce au tulburat deopotrivă și Muntenia, precum ocupațiile consecutive ale puterilor implicate în conflictele din zonă (austrieii, rușii, turcii)²⁶, Revolta Eteristă din 1821, Revoluția de la 1848, Iașul a avut un trai de târg patriarhal, trezit din torpoare doar de către frenezia vreunui bal dat de către vreun consul important acreditat la Iași sau de către una dintre familiile de patricieni ale orașului, precum Roznovenii, Sturdezeștii, Cantacuzineștii, care doreau să intre în grațiile uneia sau alteia dintre puterile cu influență în Principat la acel moment.

În stilul irezistibil cunoscut, Alecsandri descrie urbea Iașilor în secolul al XIX-lea. Cuvântul de ordine este contrastul, pe orice plan s-ar întâlni el: vizual, al mentalităților, al cutumelor, al naționalităților. Orașul poziționat romantic între dealuri, vii și păduri te uimește cu o arhitectură necunoscută, dată de o îmbulzeală de palate și biserici, ce sugerează privitorului un conflict al Vestului cu Estul, așa cum pe străzile sale, hainele largi orientale par exotice în raport cu cele strâmte, europene, „ciubotele roșii” se retrag în fața „încălțăminte de vax”, „divanurile late s-au cioplit în forme de canapele elegante”; pe scurt, această îmbinare stranie îl face pe autor să comenteze că „Iașii este un teatru curios, decorat cu palaturi și bordeia lipite împreună, [iar] actorii lui sunt luxul și sărăcia (...)”, iar pe această scenă, slăbiciunile omenești și nedreptățile sociale precum vanitatea și inegalitatea sunt ambalate într-o poleială de vechi și nou. În acest Turn Babel, diferite naționalități trăiesc cot la cot, pe aceeași stradă: „aici un

---

²³ Jacek Purchla, *op. cit.*, p. 259.

²⁴ Lawrence D. Orton, *The Formation of Modern Cracow (1866-1914)*, în „Austrian History Yearbook”, vol. XIX-XX, partea 1, 1983-1984, p. 105-117; informația relevantă a se găsi la p. 112.

²⁵ *Ibidem*, p. 107.

²⁶ Ocupația rusă din perioada 1806-1812; ocupația rusă din perioada așa-numită „regulamentară” (1828-1832); concomitenta ocupație rusă-austriacă-turcă din anii 1848-1849; ocupația austriacă din perioada 1854-1857. Acestea sunt descrise indirect, prin intermediul evenimentelor mondene în Dan D. Iacob, *Balurile înaltei societăți din Principatele Române la mijlocul secolului al XIX-lea*, în Laurențiu Rădvan (ed.), *Orașul din spațiul românesc între Orient și Occident. Tranziția de la medievalitate la modernitate*, Iași, 2007, p. 263-324; informațiile de interes la p. 264, 269, 314, 283 [în ordinea enumerării perioadelor].

cofetar italian se lovește de un crâșmar jidov, mai colo un croitor francez se înghiontește cu un ciubotar neamț, mai departe o modistă parisiană dă brațul unui ceasornicar svițer”; lângă „o spițerie nemțească lipită de o tutungerie armenească”, o casă mică și dărăpănată în care asudă meșteșugari evrei este lipită de un magazin impunător plin cu obiecte de lux²⁷.

În acest haos uman și vizual, în care nota orientală predomina mai degrabă la începutul secolului, Revolta Eteriștilor din martie 1821, finalizată cu invazia ienicerilor din iunie a aceluiași an, au fost evenimente ce au tulburat viața ieșenilor de toate stările și naționalitățile. Intrat din Imperiul Rus în Moldova cu a sa ceată grupată în „Societatea Prietenilor” (Eteria), Alexandru Ipsilanti a reușit să câștige sprijinul militar și financiar al domnitorului Mihail Grigore Suțu, al mitropolitului Veniamin Costachi, și al boierilor rusofili, pentru cauza greacă, mai exact eliberarea Greciei de sub dominația otomană²⁸. Ulterior, gruparea lui Ipsilanti, ce ajunsese în Muntenia între timp, este învinsă de turci, iar aceștia, nimicind trupele eteriste rămase, „trec Iașul prin foc și sabie”; se pare că ienicerii și spahii au stat la Iași până în octombrie al anului următor, perioadă în care au distrus „gospodăriile boierilor trecuți de partea Eteriei și fugiți peste granițe, au ars casele și le-au transformat în grajduri, prădând magazinele și transformând bisericile în pulberării”²⁹.

În contextul tulburărilor revoluționare de la 1848, deși jaful nu a atins proporțiile „zaverii”, urmările politice pentru Moldova și elita politică a acesteia au fost incomparabile. În ciuda cenzurii instituite de către autoritățile ruse, în ciuda prezenței efective pe teritoriul Moldovei a celor trei Puteri implicate în conflict, într-un oraș în care toate hotelurile purtau denumirea de *Grand Hôtel*, deși aspectul le recomanda drept mici hanuri rurale, după cum Ion Ghica observă ironic în textul amintit la începutul lucrării³⁰, 1848 a reprezentat pentru Moldova anul pătrunderii ideilor de libertate, ce vor duce la acea accelerată schimbare a mentalităților într-un decurs temporal scurt, devenită în sine marca modernizării românești. Expresia prefacerilor ce aveau să vină erau la acea vreme cluburile; saloanele literare, precum cel de la Alecu Balș, unde participa și fostul domnitor Grigorie Ghica; efervescența dezbaterilor și a publicațiilor, precum *Propășirea, foaie științifică și literară*, tipărită de către Ghica în colaborare cu Alecsandri, Kogălniceanu, C. Negruzzi³¹. Simplu spus, Principatele, deoarece evenimentele din capitala Moldovei le viza pe amândouă, au

---

²⁷ Vasile Alecsandri, *Iași la 1844*, http://www.vasilealecsandri.eu/opere/nuvele/iasii_in_1844.html#_VkWsHNrLIU [accesat în data de 13 noiembrie 2015].

²⁸ O descriere amuzantă a evenimentelor, deși nu neapărat foarte corectă din punct de vedere istoric, la Ion Mitican, *Din Târgu Cucului în Piața Unirii, itinerar sentimental*, Iași, 2003, p. 217.

²⁹ *Ibidem*, p. 217-218.

³⁰ Ion Ghica, *op. cit.*, p. 136.

³¹ Ion Ghica, *op. cit.*, p. 140.

făcut din acel moment un pas înainte pe calea constituționalismului, ce a debutat cu Regulamentele Organice, document cu nete valențe inovatoare pentru viața politică și publică românească, chiar dacă aplicat de către o putere ce nu avea, în fond, ca program, liberalizarea principatelor Danubiene.

Viața anodină de provincie nu poate fi în niciun caz atribuită locuitorilor Cracoviei de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, începutul secolului al XIX-lea, deși poate o categorie a acestora, aristocrații, au dorit-o și au cultivat-o pe întinsele lor moșii din vecinătatea Cracoviei. Contextul internațional și voința imperiilor vecine teritoriilor poloneze au conspirat la a da poveștii cracoviene un curs tumultuos în anii în care în Vestul Europei începuse modernizarea vieții politice și a sferei publice.

Așadar, în 1772, în urma primei împărțiri a Federației Polono-Lituaniene, Cracovia a revenit administrației habsburgice, implicate la acel moment în procesul de reformare a instituțiilor și a popoarelor de sub controlul său, fenomen ce este asociat politicii iluministe inițiate de Maria-Thereza, însă implementate ca program guvernamental de către fiul acesteia, Josef al II-lea. Natural, orașul își pierde din funcțiile politice și religioase deținute mai înainte, însă recuperează oarecum la nivel de prestigiu odată cu includerea sa în cadrul efemerului Ducat al Varșoviei (1809-1815)³², construcție de inspirație napoleoniană, care a avut intenția de a reda unei părți a teritoriului polonez autonomia politică. Deși acest aranjament se dovedea mai degrabă benefic Varșoviei, care se bucura de organe suverane și, implicit, de auto-guvernare, realități de neconceput în cadrul politicilor de tip represiv ale autocratismului rus, cu care Varșovia se confruntase înainte și se va confrunta și mult timp de atunci încolo, Cracovia a putut să își mențină un statut neutru, nefiind nevoită să decadă la condiția de provincie, avută dinainte. În curând, acest început promițător va avea baze mai largi grație Congresului de la Viena (1815), evenimentul internațional care lichidează cu moștenirea politică liberală napoleoniană, re-instaurând guvernările de tip autoritarist în regiune, dar care, pentru Cracovia, va concepe un statut privilegiat. Cu denumirea oficială de „Orașul Liber Cracovia”³³, acesta va beneficia de înlesniri comerciale, fapt care va duce rapid la dezvoltare economică în baza schimburilor de produse cu teritoriile vecine, cehe, austriece, ungare, cu Silezia, cu Regatul polonez. Se deschid reprezentanțe ale unor magazine din aceste teritorii; din 1818, Cracovia va avea propriile oficii vamale, ceea ce va facilita descărcarea și plata diverselor produse la nivel local (ex. Prusia și Austria importau grâne din regiunile limitrofe orașului precum era Sandomierz; revoltele anului 1830 din Imperiul Rus, și, implicit, materia primă de care armata rusă avea nevoie, au înlesnit Cracoviei

---

³² Irena Homola-Skapska, *Z dziejów Krakowa Galicji i Śląska Cieszyńskiego. Wybór pism historycznych* (Din istoria Cracoviei, Galiciei și Sileziei Teschen), Kraków, 2007, Partea I, *Mały Wiedeń nad Wisłą* (Mica Vienă de pe Vistula), p. 165-186; informația de interes a se găsi la p. 165.

³³ *Ibidem*.

exportul de produse la prețuri mari³⁴). Urmările la nivel social vor fi imediate și semnificative: va lua avânt burghezia orășenească (bancherii, proprietarii de imobile și magazine), dar și categoria meșteșugarilor; evreii din Kazimierz, districtul evreiesc, vor primi la rândul lor drept de negoț liber³⁵. Burghezia, vorbitoare de franceză în viața particulară și dornică să își amenajeze locuința cu ultimele achiziții importate de la Londra, Hamburg sau Paris³⁶, va fi și cea care va acționa legal în sprijinul conectării feroviare a Cracoviei la centrele comunicaționale esențiale ale continentului; calea ferată ce lega Varșovia de Viena trecea prin Silezia și Cześćochowa, ocolind Cracovia³⁷. Dealtminteri, absența conexiunii de cale ferată dintre Rusia și Małopolska³⁸, situație ce a durat pe întreaga perioadă a partițiilor, ducând la izolarea acesteia din urmă, va avea consecințe ce se vor resimți inclusiv în perioada interbelică. Pe de altă parte, conectarea de mai târziu, în anii '50, a Cracoviei la părțile de Vest ale Imperiului, mult mai industrializate, va avea ca rezultat invadarea pieței locale cu mărfuri mai ieftine, subminând economia cracoviană și sub acest aspect³⁹.

Perioada prosperă descrisă va ajunge la apus în 1846, când, în urma sângeroaselor revolte țărănești⁴⁰ ce au cuprins întreaga regiune de sud, autoritățile austriece au decis încorporarea Cracoviei și a zonelor limitrofe în administrația proprie. Pentru oraș, aceasta însemna desființarea tuturor privilegiilor economice dobândite mai înainte, reintroducerea pașapoartelor pentru locuitorii săi, pe scurt, recăderea în statusul de provincie. Cu mijloacele comunicaționale și administrative restrânse, Cracovia devenea o periferie în cadrul unei regiuni ce se afla ea însăși la periferia economică și civilizațională a Imperiului Habsburgic⁴¹. Nu este de mirare deci, că până și populația orașului va scădea în această epocă.

---

³⁴ *Ibidem*, p.166.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*, p. 169.

³⁷ *Ibidem*, p. 166.

³⁸ Jacek Purchla, *op. cit.*, p. 259.

³⁹ Lawrence D. Orton, *op. cit.*, p. 105.

⁴⁰ Asemeni mișcărilor revoluționare din 1830 din teritoriile poloneze de sub administrație rusă, conceput ca un eveniment cu tentă insurecționistă menită a elibera pe polonezi de sub dominația austriacă (nobilimea și intelectualitatea cu vederi democratice îndemneau „poporul” la opoziție împotriva ocupanților străini), revolta din 1846 s-a transformat într-un conflict social acut. Țărănimea galițiană a devastat sute de conace și a masacrat zeci de nobili, evenimentul demonstrând existența unei disparități de ordin social în comunitatea poloneză, mai degrabă decât conștiința necesității eliberării naționale (cele mai grave incidente se înregistraseră în partea Galiției cu țăărănime majoritar poloneză, și nu ruteană/ucraineană). Deși nu au existat dovezi clare în acest sens, se pare că vinovații de această tragedie au acționat la inițiativa autorităților austriece, relevând astfel existența unei complicate rețele și totodată ierarhii a loialităților în Galiția acelei vremi. Mai multe despre acest subiect, dealtminteri foarte discutat în istoriografia poloneză, în Agnieszka B. Nance, *Galicja in the Nineteenth Century. Historical Background*, în *Literary and Cultural Images of a Nation without a State: The Case of Nineteenth-Century Poland*, vol. 36, New York, 2008, p. 61-68, informația de interes aici la p. 63.

⁴¹ Jacek Purchla, *op. cit.*, p. 265.

De parcă acest lucru nu era îndeajuns, doi ani mai târziu, în contextul represiunii severe conduse de către armata habsburgică în teritoriile situate de ambele părți ale râului Leitha, cu scopul de a înăbuși focarele revoluționare cristalizate în orașele mai mari, Cracovia este bombardată⁴². Guvernul autoritarist ce vine la putere la Viena imediat după evenimentele lui 1848 ia măsuri de germanizare a administrațiilor locale, fiind implicat vizată și Cracovia, unde Universitatea și organele juridice rămase suferă influențe de aceeași natură⁴³.

Construirea de granițe „spirituale” are un corespondent și în lumea fizică, astfel, datorită poziției sale strategice, Cracovia fiind situată în apropierea frontierelor Imperiului Habsburgic cu Prusia dar și cu teritoriile de sub control rusesc, va asista în 1850 la construirea de fortificații pe teritoriul său, într-o vreme când marile orașe europene, inclusiv Viena, își desființau propriile ziduri de apărare pentru a favoriza dezvoltarea urbană⁴⁴. Astfel, Cracovia devenea un oraș-garnizoană, cu un număr semnificativ de militari comasați local, și cu cele mai importante monumente-simbol ale națiunii poloneze înconjurată la propriu de ziduri de cărămidă⁴⁵.

Revenind pentru puțin timp la aspectul general al celor două orașe în chestiune, este bine de nuanțat că, torpoarea pe care o menționăm cu referire la boierimea moldoveană ce pare că își marca viața în așteptarea următorului bal, nu este o etichetă ce se poate aplica întregii societăți. Asemeni oricăror alte orașe europene ale vremii, Iașul și Cracovia experimentau recurente incendii, epidemii de holeră (Moldova se confrunta cu un episod chiar în timpul vizitei lui Carol întreprinsă în regiune, imediat după venirea acestuia în Principate), sau alte probleme demografice și urbane.

Cu o populație de 65.745 de locuitori conform recensământului din 1859⁴⁶, deși autorul, N.A. Bogdan, avertizează că această cifră trebuie privită cu precauție deoarece Iașul nu avea nici până către sfârșitul secolului un birou statistic specializat, estimările făcându-se prin aproximare, sau superficial în cazul declarațiilor ambigue ale alogenilor în ce privește etnia și confesiunea, în timp ce Cracovia număra, conform recensământului din 1869, 49.835 de locuitori⁴⁷ (fără personalul militar de alte etnii campat aici), ambele orașe prezentau în perioada menționată aspectul modest al unor adunări neregulate de case, înecate în praf din cauza lipsei pavajului corespunzător. Cum spune Alecsandri în scrisoarea către prietenul său Kogălniceanu⁴⁸ sau Rudolf

---

⁴² Irena Homola-Skapska, *op. cit.*, p.170.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ Lawrence D. Orton, *op. cit.*, p. 106.

⁴⁵ Jacek Purchla, *op. cit.*, p. 265.

⁴⁶ N.A. Bogdan, *op. cit.*, p. 227.

⁴⁷ Lawrence D. Orton, *op. cit.*, p. 106.

⁴⁸ „Ani și ani au trecut de la 1845 (...), mulțime de prefăceri s-au cercat în țările noastre (...) dar glodul Iașilor nu s-a mai uscat! Răbdare; în curând soarta îndurătoare ne va dezgloda și țara și capitala”.

Suțu în evocarea Iașului natal⁴⁹, glodul ulițelor nu se mai usca din primăvară până în toamnă, acoperind hainele trecătorilor și făcându-i să aprecieze încă o dată mai mult aspectul capitalelor europene „civilizate”, sperând că într-o zi străzile și instituțiile proprii urbi vor reflecta ordinea existentă, deopotrivă în traiul și în constituția mentală a locuitorilor. Dealtfel, și jurnalistul francez Fr. Damé, aclimatizat Bucureștiului, povestea cum contemporanii săi locuitori ai capitalei se vedeau nevoiți ca, pe timp de ploaie, să ia trăsura pentru a trece strada...

Deși în timpul Regulamentelor Organice, s-au implementat măsuri timide, precum îmbunătățirea stării străzilor, deschiderea de piețe publice⁵⁰, în cea mai mare parte a secolului al XIX-lea, condiția generală a Iașului poate fi caracterizată prin intermediul aceluiași realități descrise în cazul Cracoviei de scriitori și alți observatori sociali. La jumătatea secolului al XIX-lea, aceasta suferea de un dezechilibru endemic între numărul caselor construite și progresia exponențială a populației; în districtul evreiesc, existau cazuri în care până la zece oameni locuiau într-o singură cameră⁵¹. Dacă adăugăm acestui fapt lipsa apei curente (tot în cartierul evreiesc, numai o treime din case posedau surse proprii de alimentare cu apă⁵²) și a unui sistem de canalizare, înțelegem recurența epidemiilor de tot felul, din care holera făcea ravagii. Construcțiile erau preponderent din lemn⁵³, ceea ce făcea ca incendiile să fie o realitate a zilei, cu urmări dezastruoase. În Iași, secolul al XVIII-lea a fost martorul unor incendii...la fiecare trei ani, iar acestea au apărut cu regularitate până către...1910. În Cracovia, pe lângă alte evenimente, incendiul din 1850 a distrus o bună parte a centrului vechi (cam 160 de case⁵⁴), iar reconstrucția acestuia a durat 15 ani.

O descriere a acestor orașe, așa cum puteau fi văzute mai degrabă din stradă decât de la ferestrele caleștilor aduse de la Viena, nu poate trece cu vederea cartierele evreiești ale acestor două orașe, fie și datorită faptului că populația de confesiune mozaică alcătuia o comunitate semnificativă numeric, care era reprezentată proporțional în anumite domenii precum comerțul, meseriile; în ciuda acestei realități, cartierele evreiești funcționau pe principiul ghetoului, având restricționat accesul în alte părți ale orașelor (ex. centrul). Conform estimărilor, procentul populației israelite din

---

Citatul se găsește în Vasile Alecsandri, *Iașii la 1844* (http://www.vasilealecsandri.eu/opere/nuvele/iasii_in_1844.html#.VkWshNlrLIU).

⁴⁹ „Orașul nostru (...) s-a trezit același oraș sărac și nenorocit, fără apă, fără uliți și fără administrație (...). Citatul se găsește în Rudolf Suțu, *Iașii de odinioară*, București, 2015, p. 47.

⁵⁰ Ion Mitican, *op. cit.*, p. 225.

⁵¹ Lawrence D. Orton, *op. cit.*, p. 106.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ Cu o mică diferență între Iași și Cracovia, de vreme ce aceasta din urmă avea un număr incomparabil mai mare de clădiri construite din piatră, cărămidă, sau chiar și ciment.

⁵⁴ Irena Homola-Skapska, *op. cit.*, p. 171.

Iași se ridica în 1899 la peste 40% din totalul populației⁵⁵, adică, la un total de 78.067 locuitori, 39.441 erau evrei⁵⁶. Aceștia s-au stabilit încă din secolul al XV-lea în jurul unei sinagogi (actuala Sinagogă Mare), în ceea ce s-a numit mai târziu Târgul Cucului, o zonă aflată la marginea dinspre răsărit a Iașului⁵⁷. Se ocupau în special cu comerțul ambulant și micile meșteșuguri precum croitoria, cizmăria. Numărul lor tot mai crescut, ca urmare a venirii multor familii refugiate din Galiția și din Rusia, în urma persecuțiilor și pogromurilor de acolo, a determinat autoritățile moldovenești să le recunoască prezența la nivel de comunitate pe teritoriul orașului, cum este cazul hrisovului lui Ioniță Sturza din 1823⁵⁸; tentativele legale au fost însoțite și de politici asimilaționiste, precum prevederile Regulamentului Organic din 1834 care îngăduia accesul evreilor la școlile publice cu condiția abandonării straiului tradițional⁵⁹ (caftanul, purtat în special de către evreii veniți din Galiția).

În cazul evreilor din Cracovia, procentul acestora se ridica la 35%, conform recensământului din 1869, iar majoritatea lor erau comasați în deja menționatul district numit Kazimierz. De abia Constituția din 1867, prin care se acorda largă autonomie etnică câtorva naționalități componente ale Monarhiei, îi recunoștea pe evrei ca grup confesional, însă nu ca grup etnic distinct⁶⁰. În Cracovia celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, ei încep să aibă vizibilitate publică.

Comunitatea iudaică a evoluat în acest oraș în două sfere: una constituită din evreii bogați care trăiau propriu-zis în oraș, iar cealaltă compusă din artizani și mici comercianți care locuiau în districtul Kazimierz⁶¹. Evident, pentru categoria din urmă, posibilitatea de a pleca din Kazimierz pentru a se stabili în centrul Cracoviei era un deziderat de viață. În 1910, 11.6% din populația care locuia în vilele din centrul orașului era de origine iudaică⁶². Evoluțiile economice și cele la nivel de percepție a spațiului public au făcut ca centrul orașului să primească noi funcții, comerciale, de

---

⁵⁵ N.A. Bogdan, *op. cit.*, p. 232.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 229.

⁵⁷ Ion Mitican, *op. cit.*, p. 10.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 19.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 84.

⁶⁰ Börries Kuzmany, *Center and Periphery at the Austrian-Russian Border: The Galician Border Town of Brody in the Long Nineteenth Century*, în „Austrian History Yearbook”, nr. 42, 2011, p. 67-88, p. 83.

⁶¹ În secolul al XV-lea, Regele Poloniei, Kazimierz cel Mare, a stabilit o așezare pe celălalt mal al Vistulei, și a forțat pe evreii existenți în cetate la acel moment să se mute acolo. Această așezare va fi cunoscută drept ghetoul din Kazimierz. Informație din I. Bartal, A. Polonsky, *The Jews of Galicia under the Habsburgs*, în „POLIN. Studies in Polish Jewry”, vol. 12, London, Portland, Oregon, 1999, p. 3-24, p. 6.

⁶² K. Karolczak, *Ludność żydowska w Krakowie na przełomie XIX i XX wieku (Populația evreiască din Cracovia la cumpăna veacurilor XIX și XX)*, în F. Kirsh (ed.), *Żydzi w Małopolsce. Studia z dziejów osadnictwa i życia społecznego (Evreii din Polonia de Sud. Studii din istoria așezărilor și a vieții sociale)*, Przemyśl, 1991, p. 251-264; informația a se găsi la p. 252.

prestigiu, etc... Astfel, aici, s-au stabilit nu numai evreii a căror ocupație era comerțul, ci și practicanții așa-numitelor „meserii libere”, precum doctorii, avocații. Era natural ca negustorul, doctorul sau avocatul care avea așteptări mai ridicate de la propria persoană să dorească să dețină un magazin, cabinet sau oficiu în centrul Cracoviei. Aceste categorii rezidente în partea cea mai affluentă a orașului le putem adăuga pe cea a bancherilor⁶³. De regulă, aceștia erau evrei având grad ridicat de asimilare, inclusiv convertiți la catolicism.

Ulterior, către sfârșitul secolului al XIX-lea, realitatea gri descrisă mai sus, dar și spectacolul cotidian al unor populații segregate în funcție de etnie și venit, își vor găsi doritorii să le eradicizeze, sau cel puțin să le îmbunătățească. Aceștia vor fi, în cazul Iașului, primarul Nicolae Gane, iar în cazul Cracoviei, omonimul său, Józef Dietl.

În *Amintirile* sale, Radu Rosetti comenta cu ironie confuzia provocată în rândul boierimii în momentul când pe străzile Iașului s-a introdus asfaltul, astfel că birjarii echipajelor lumii bune, „nedeprinși să calce pe o suprafață atât de netedă, lunecau și cădeau întruna”⁶⁴. Celui care a avut inițiativa acestui accesoriu indispensabil al vieții moderne, Nicolae Gane, primar al Iașului timp de mai multe mandate în perioada 1872-1911⁶⁵, i se datorează construirea infrastructurii pentru furnizarea apei potabile în oraș, și a celei legate de darea în spre folosință publică a transportului în comun, inclusiv a tramvaiului electric; tot de numele său este legată inaugurarea uneia dintre cele mai reprezentative clădiri publice ale Iașului, Teatrul Național.

Józef Dietl, asemeni istoricului menționat la începutul lucrării, Stanisław Estreicher, reprezintă un caz de polonizare a unor familii de germani veniți în regiune odată cu anexarea Poloniei de Sud. Dintr-o modestă familie de ofițeri și funcționari în armată și, respectiv, administrația austriacă, J. Dietl este considerat unul dintre cei mai importanți reformatori urbani și sociali ai Cracoviei. El a fost primul primar al orașului odată cu dobândirea dreptului de auto-guvernare, adică după 1866. Programul de îmbunătățire efectivă a vieții cotidiene a locuitorilor, care a inclus pavarea străzilor, iluminarea acestora cu gaz, construirea sistemului de canalizare și aprovizionare cu apă curentă⁶⁶, a fost secondat cu succes de proiectele sale de introducere a principiilor de egalitate socială, în sprijinul cărora Dietl s-a aflat pe întreaga perioadă a activității sale publice. El a încercat să atenueze antagonismele existente între diferitele categorii

---

⁶³ La sfârșitul secolului al XIX-lea, două treimi din vilele din centru care aparțineau bancherilor, aveau proprietari de origine iudaică. Informație în K. Karolczak, *Ludność żydowska w Krakowie na przełomie XIX i XX wieku*, p. 257.

⁶⁴ Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 232.

⁶⁵ N.A. Bogdan, *op. cit.*, p. 288.

⁶⁶ Această din urmă facilitate, și mai ales conectarea caselor la apă curentă, va fi introdusă în Cracovia de abia în preajma Primului Război Mondial. Un alt eșec a fost incapacitatea de a planifica artere favorabile transportului. Lawrence D. Orton, *op. cit.*, p. 109.

sociale⁶⁷, aristocrație, industriași pe de o parte, „lumpenproletariat”⁶⁸ sau pur și simplu oameni nevoiași a căror unică speranță era emigrarea, fiind conștient că societatea vremii sale oferea un cadru în care o clasă socială de mijloc, care să facă legătură între categoriile de mai sus, practic nu exista. Dietl a militat fervent pentru formarea acesteia prin crearea de asociații cu statute clare, prin intermediul cărora membrii să își cunoască drepturile⁶⁹. A fost un susținător al comunității evreiești, pledând pentru justiție socială, inițial prin acordarea de drepturi, iar apoi prin asimilarea acestora⁷⁰.

Cum este deseori cazul evenimentelor istorice importante, înainte de a fi învăluite în aura de mit care le permite să călătorească prin ani și să se adreseze diferitelor generații, există un stadiu în care cronologia lor sau aspecte esențiale ale naturii lor, alunecă în plan secund, în timp ce detalii nesemnificative sunt împinse în prim-plan. Motivul, pe lângă cel dat de axioma că fiecare epocă își are propria citire a istoriei, este greu de identificat, fiind probabil vorba de un proces diacronic similar celui întâlnit în etimologie, când apare coruperea sensului inițial al unui cuvânt.

Astfel, ceea ce în istoriografia română a fost definit simplistic drept Unirea de la 1859, în realitate a reprezentat un proces ce s-a desfășurat pe perioada a mai multor ani (1859-1862) și a culminat cu acțiunea separatistă de la Iași din aprilie 1866. În cadrul acestui proces, în plus față de strămutarea instituțiilor reprezentative de la Iași la București, fapt care este subliniat îndeosebi când se vorbește despre Unire, au existat momente în care aceste instituții au funcționat în paralel, asumându-și prin urmare o simbolică proprie, sau, din contră, au existat momente când s-a produs vid de putere, din confuzia iscată asupra atribuțiilor fiecăreia, și, mai ales, asupra relației dintre local și central. Întreagă această tranziție și-a găsit expresia în viața de zi cu zi a locuitorilor Iașului. Schimbările de pe piața imobiliară locală, schimbările din viața privată, recunoscutibile în cazul balurilor, traiului cotidian al familiilor de patricieni, schimbările de la granița dintre privat și public (aparitia/proliferarea cluburilor altele decât politice), schimbările din viața publică (grădinile, parcurile), toate acestea vin să completeze tabloul a ceea ce a însemnat transformarea Iașului din capitală a unui Principat în oraș secund al unui stat nou format.

Procesul mutării administrației și a altor instituții reprezentative la București a avut ca prim simptom emigrarea către capitală a unor largi categorii sociale ieșene. De la boierime dornică să ocupe un loc în ierarhiile nou formate, și până la oameni modești, în căutare de o viață mai norocoasă sub noile auspicii

---

⁶⁷ Inclusiv balurile pe care le organiza primăria erau deschise tuturor categoriilor sociale; în Irena Homola-Skańska, *Józef Dietl i jego Kraków, (Józef Dietl și Cracovia sa)*, Kraków, 1993, p. 275.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 269.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 258.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 246.

instituționale⁷¹, Bucureștiul a atras speranțele dar și animozitățile iscate din dificila sarcină a acomodării psihice și profesionale la un mediu, ce multora, după cum am vazut cazul boierului care se plângea de cinismul bucureștenilor, li se părea străin, și, prin urmare, diferit.

Această schimbare demografică a avut multe implicații pentru viața locală și a fost vizibilă, cum este de așteptat, la nivelul vieții familiilor boierești cunoscute. Posesiunile lor imobiliare și-au pierdut din valoare pe o piață instabilă, iar unii dintre aceștia, care au ales să rămână în Iași, au ajuns falimentari. Palatul Sturdza din „ulița” Golia, dintre acele „vechi palate boierești ipotecate și răsipotecate de stăpânii lor, foștii dregători domnești scăpătați lângă blazoanele ruginite după mutarea capitalei la București”⁷², este un bun exemplu în acest sens. Deși o parte din familiile rămase la Iași după 1859, precum „Bălșăștii, Beldimăneștii (...), Cantacuzineștii, Ghykuleștii, (...), Mavrocordăteștii (...), Sturdzeștii, Suțeștii”⁷³ au încercat să ducă traiul de dinainte, ce implica și „a ține casă deschisă”⁷⁴, dar și risipă sau chiar vicii⁷⁵, statutul lor nu l-a mai putut egala pe cel anterior.

Această pierdere în statutul social și prestigiul politic, căci casa reprezenta pentru aceste familii și locul în care se încheiau alianțe politice și, totodată, măsura calităților moștenite de la strămoșii faimoși, și care, în cele din urmă, constituia o recomandare în sine pentru pozițiile publice deținute, a fost compensată întrucâtva de proliferarea altor genuri de evenimente, atât în spațiile private, cât și în cele publice. În primul caz ne referim la baluri; prin organizarea acestora în marile case boierești, prin somptuosul decorului și opulența vestimentațiilor și a dineurilor⁷⁶, high-life-ul ieșean a încercat să le transforme în expresia mândriei lezate a elitei locale, ce se considera nedreptățită în raport cu noua stare de lucruri. Evenimentul care a făcut legătura între fala trecutului și speranțele prezentului, parcă prefigurând decăderea ce anii următori o vor aduce, este marele bal dat în cinstea alegerii lui Alexandru Ioan Cuza ca domn al ambelor Principate. Balul a costat 3000 de galbeni, adică „prețul unei moșii de mărime

---

⁷¹ „(...) boieri în căutare de situații politice, doritori să fie în apropiere de domn și în contact stăruitor cu dânsul, oameni de afaceri căutând un câmp de activitate mai vast, surtucari cu învățătură echivalentă celei ce astăzi se dă în școlile primare cele mai proaste, vânători de slujbușoare, aventurieri (...); citat din Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 195.

⁷² Ion Mitican, *op. cit.*, p. 272.

⁷³ Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 198.

⁷⁴ Tot Radu Rosetti, cronicarul Iașilor acelei perioade, ne spune că „a ține casă deschisă” presupunea ca „pe lângă musafiri permanenți mai putea să vie orice prieten sau cunoscut (...) la dejun sau la masă, fără ca să fie poftit, găsea totdeauna primire bună, îmbelșugată, satisfacere a apetitului și societate plăcută și veselă: doamne tinere și cu duh (...) musafiri semipermanenți, printre care erau tipuri din cele mai originale” (Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 198).

⁷⁵ „(...) traiul nemăsurat, de o parte, și patima cărților, de alta, au făcut ca frumoasele moșii (...) să apuce jalnica cale ce au luat-o apoape toate moșiile boierimii moldovenești” (Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 203).

⁷⁶ Dan D. Iacob, *op. cit.*, p. 282, 283.

medie”⁷⁷, și a întruchipat așteptările pe care elita politică locală, simpatizantă a lui Cuza, le avea de la regimul acestuia. Ulterior, în lumea mondenă rămasă după plecarea celor interesați la București, capul de afiș al balurilor va fi ținut de boierimea rusofilă, anti-unionistă, precum cunoscuții Rosetti-Roznovanu.

În al doilea caz, ne gândim la grădinile și parcurile publice⁷⁸, spații care au preluat din funcțiile domeniului privat prin aceea că au oferit posibilitatea fostelor personaje politice ale Iașului de a se expune, de a reitera statusul lor de „clasă diriguitoare”, fie și la nivel simbolic. Însuși actul plimbării cu trăsura „era o modalitate de a marca distanța socială dintre boieri și restul categoriilor sociale”⁷⁹, astfel, spații precum grădina Socola, dovedindu-se neîncăpătoare pentru aceste echipaje, au cedat locul unor grădini mai potrivite cu această funcție de reprezentare, precum Copoul.

Însă cele mai interesante fenomene ale tranziției Iașului de la statutul de capitală la cel de oraș de provincie, asigurând reconversia de la identitatea politică la cea culturală, despre care vorbeam la începutul acestui articol, sunt cluburile, conferințele populare și saloanele literare. Ne vom referi în special la primele, deoarece există o întreagă literatură legată de rolul saloanelor literare în emanciparea națională a țărilor Europei Centrale și de Est, și în cristalizarea culturii moderne, în special în societățile aflate sub regimuri autocratice⁸⁰.

Cluburile, înființate, după cum consideră unii istorici, de către ofițerii ruși în ultimul deceniu de domnie a fanarioților⁸¹, inițial au reprezentat un loc de afirmare a statutului social, având în vedere că erau destinate exclusiv membrilor, masculini, ai familiei domnești. În perioada de interes, cluburile, precum cel întemeiat de beizadea Grigore Sturdza, deși populat de boierimea conservatoare activă politic în ultimele decade, se dorea „un loc de petrecere pentru lumea elegantă”⁸², care să reitereze rolul Iașului ca arbitru al stilului de viață de tip occidental în tânăra lume românească de pe atunci. Cel mai cunoscut club din această categorie este, însă, Jockey Club, întemeiat

---

⁷⁷ *Ibidem*, p. 287.

⁷⁸ De la jumătatea secolului al XIX-lea, grădinile particulare sunt preluate de către autoritățile publice ieșene, care vor deschide și întreține noi locuri asemenea; în Ioana Cioflâncă, *Grădinile publice din Iași în a doua jumătate a secolului XIX*, în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol»”, Iași, nr. 44, 2009, p. 215-222, p. 216.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 216, 217.

⁸⁰ Magdei Micińska, *Inner City. Sfera prywatna i publiczna w Warszawie i zaborze rosyjskim pomiędzy powstaniem styczniowym a I wojną światową (Orașul din interior. Sfera privată și publică din Varșovia și din alte teritorii de sub administrația rusă între Insurecția din 1863 și Primul Război Mondial)*, în Maciej Janowski (ed.), *Drogi odrębne, drogi wspólne. Problem specyfiki rozwoju historycznego Europy Środkowo-Wschodniej w XIX-XX wieku (Căi separate, căi comune: chestiunea specificului dezvoltării istorice în Europa Centrală și de Est în secolul al XIX-lea și al XX-lea)*, Warszawa, 2014, p. 157-167.

⁸¹ Dan D. Iacob, *op. cit.*, p. 267.

⁸² Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 207.

în 1862⁸³; în statut îi era menționată menirea: „societate de încurajare pentru îmbunătățirea rasei cailor din România”⁸⁴. Așadar, cultul masculinității era suplimentat de o convivialitate (ex. se discutau ultimele știri din cele mai cunoscute ziare europene ale timpului), marcată de transgresarea barierelor sociale (aici au început să vină și reprezentanți ai burgheziei în formare). Cel mai important însă, prin participarea a tot ce avea Iașul „mai inteligent, mai cult, mai frumos”⁸⁵, Jockey Club intenționa să semnalizeze Bucureștiului, mai ales că acesta din urmă a avut mai târziu propriul Jockey Club, că urbea moldavă nu se lasă cu nimic mai prejos decât capitala, ba chiar este cu un pas înaintea acesteia în ce privește „arta traiului civilizat”.

În ce privește conferințele populare, sau prelecțiunile, cum erau numite în epocă, este îndeobște știut că Titu Maiorescu a fost unul dintre pionieri la acest capitol. În februarie 1863, în sediul Băncii Moldovei, în fața unui public format din cele mai elegante doamne ale Iașului și cei mai în vogă profesori⁸⁶ ai Universității nou-înființate, s-au expus idei ce făceau furori în lumea științifică occidentală. Prelegerile publice au devenit o instituție în sine deoarece au patentat strategia promovării ideilor și persoanelor emitente prin intermediul editurilor, tipografiilor, librăriilor, fapt care a dus la formarea unei audiențe constante în ce privește autorii aclamați ai Europei momentului, Darwin, Spencer, Feuerbach sau Schopenhauer, dar, mai ales, *au pus Iașul pe harta intelectuală a tânărului stat român*. Pe scurt, poate că în Iași nu se mai făcea politică la zi, însă se făcea cultură de nivel european.

Toate aceste discrepanțe, dileme și conflicte mocnite acumulate în perioada de după 1859 și-au găsit punctul de maximă intensitate în cadrul revoltei separatiste din 3 aprilie 1866⁸⁷. Aceasta a izbucnit în ziua în care se organiza la Iași, și în toată țara, referendum pentru numirea unui principe dintr-o dinastie străină, ca urmare a loviturii de stat din februarie 1866, când Cuza fusese forțat să abdice. Coordonarea acțiunii separatiste a arătat că a existat o coagulare prealabilă a unor personalități locale, sub forma unei „Partide separatiste ieșene”⁸⁸, și chiar a existenței unor cluburi de dezbatere legate de ieșirea Moldovei din cadrul actului unionist de la 1859. Motivul concret al revoltei a fost dat de numirea unor funcționari din administrația centrală care să gestioneze nemulțumirile sociale existente pe fondul unei crize economice cu care se confrunta Moldova de ceva timp⁸⁹. Membrii „Partidei separatiste” considerau că

---

⁸³ Rudolf Suțu, *op. cit.*, p. 482.

⁸⁴ Ioana Cioflâncă, *Clubul, formă de sociabilitate în epoca modernă*, în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol»”, Iași, nr. 46, 2006-2007, p. 393-396, p. 395.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 395.

⁸⁶ Ion Mitican, *op. cit.*, p. 274.

⁸⁷ Liviu Brătescu, *Iași la 1866: între acceptarea schimbării de regim și tentația separatismului*, în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol»”, Iași, nr. 46, 2009, p. 273-286, p. 273.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 277.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 279.

Moldova se „valahizase” și că era la un pas de ruină economică⁹⁰. Ca remediu, ei propuneau re-aducerea la Iași a unor organisme reprezentative precum Curtea de Casație și re-investirea orașului cu simbolism politic prin stabilirea Iașului ca reședință a viitorului rege, la paritate cu Bucureștiul, dar și cultural-religios⁹¹ (ex. parte a ceremoniei de încoronare să se desfășoare la Iași). Acest act va reprezenta cântecul de lebadă al separatismului ieșean, elita locală depunând efort de atunci înainte pentru a fi cooptată în guvernarea centrală.

În cazul polonez, mitul istoric care a estompat percepția momentului esențial când Cracovia și-a asumat o nouă identitate, și anume cea culturală, este cel al autonomiei Galiției. Cum majoritatea cărților de istorie ce tratează despre teritoriile habsburgice se referă la autonomia Galiției ca un fapt bine stabilit, inclusiv temporal, deoarece începea cu siguranță odată cu 1867, vine oarecum ca o surpriză constatarea faptului că, autonomia Galiției nu a existat ca atare, asemeni unui act, ci a fost mai degrabă o înțelegere între autoritățile vieneze și cele provinciale, practic o negociere permanentă, pe durata celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, implicând un complex joc de interese și identități politice. Trebuie avut în vedere că populația majoritară poloneză a provinciei a insistat la Viena pentru drepturi asemănătoare cu cele acordate altor populații „istorice” ale Monarhiei, precum cehii, maghiarii. În plus, polonezii se vedeau prinși la mijloc, fiind nevoiți să își apere drepturile în fața Vienei, însă, în același timp, fiind atacați de minoritățile etnice ale provinciei în baza faptului că și acestea doreau același statut cu cel al majoritarilor, într-un context general în care Viena acționa de multe ori după principiul “divide et impera”, luând fățiș apărarea celor considerați mai slabi numeric și cultural.

Așadar, Compromisul din 1867 a adus și în cazul Galiției o mai mare libertate decizională, deși statutul ca atare nu făcea obiectul unei înțelegeri oficiale între Viena și provincie, mai bine zis elita de etnie poloneză a acesteia, ci vorbim mai degrabă despre drepturi politice și civice, organe adiționale de reprezentare și decizie la nivel local, care în practică asigurau provinciei o mai mare independență în relația cu centrul. Concret, se poate da exemplul unor înlesniri și drepturi precum liberalizarea învățământului și a științei (1867), dreptul de liberă asociere (1867), poloneza ca limbă a administrației (1869)⁹². Istoricul A. Chwalba a caracterizat inspirat această

---

⁹⁰ *Ibidem*, p. 278.

⁹¹ *Ibidem*, p. 283.

⁹² Leszek Podhorodecki, *Dzieje Lwowa (Istoria Liovului)*, Warszawa, 1993, p. 126.

În practică, pe lângă limba oficială, germana, poloneza și, pe alocuri, ruteana, erau „acceptate” în relația cu administrația încă de prin 1859; un an mai târziu, tribunalele au relaxat prevederea de a se vorbi strict germana. Oficial, poloneza a fost introdusă în 1867 în școlile elementare și în gimnazii; în 1869, numele orașelor erau deja scrise în poloneză, iar în unele districte, unde erau majoritari rutenii, chiar și în ruteană. Curând avea să debuteze *polonizarea* educației superioare. A. Chwalba, *Historia Polski 1795-1918 (Istoria Poloniei 1795-1918)*, Kraków, 2000, p. 491, 493, 494.

autonomie neoficială, caracterizată prin concesii, în cadrul căreia libertatea naționalităților se putea manifesta mai degrabă supravegheat: „în vreme ce politicienii și aristocrații polonezi se bucurau de influență la Viena, Galiția în sine a rămas în afara interesului direct al statului”⁹³.

Într-adevăr, în ciuda rolului economic minor jucat de Cracovia și, prin extensie, de întreaga provincie a Galiției în cadrul Monarhiei Austro-Ungare, *establishment*-ul conservator polonez s-a bucurat pe întreaga durată a ultimei jumătăți a secolului al XIX-lea de prestigiu în rândul autorităților vieneze, grație funcțiilor politice deținute de diverși aristocrați polonezi, atât la nivel central (ex. cancelari, miniștri), cât și la nivel local (ex. guvernatori ai provinciei). Acest fapt a dat cadrul necesar compromisului austro-polonez deja menționat. Ilustrarea acestei stări de lucruri este și vizita Împăratului Franz-Jozef în ultimele decade ale secolului al XIX-lea, ocazie cu care a recunoscut Castelul Wawel drept una dintre reședințele sale oficiale⁹⁴, și, amănunt relevant, a existat o altă vizită a sa planificată în îndepărtata provincie, în 1868, dar care a fost anulată în ultimul moment⁹⁵. Pentru Cracovia, acea vizită anunțată în momentele în care viața națională poloneză începuse să se așeze în cadre legale, ar fi însemnat acordul simbolic dat de către omul cel mai important în stat, el însuși un simbol al stabilității și toleranței naționale reprezentate de Monarhia habsburgică, în sprijinul recuperării gloriei pierdute, dacă nu la un nivel politic, cel puțin la unul cultural.

Totuși, și fără acordul oficial venit din partea lui Franz-Jozef, Cracovia a marcat existența acestui compromis între autoritățile vieneze și cele provinciale prin ridicarea Catedralei de la Wawel, așezământ religios datând din secolul al XIV-lea, și locul în care erau înmormântați încă din Evul Mediu toți regii importanți ai Poloniei, la rangul de *necropolă națională*. Începând cu 1815, aici vor fi înmormântați și eroi ai cauzei poloneze, precum Tadeusz Kościuszko, luptătorul pentru independența țării sale⁹⁶. Urmarea acestei acțiuni este de cea mai mare importanță, deoarece, în mentalul colectiv, Catedrala de la Wawel nu va mai fi asociată strict sferei religioase și monarhilor trecuți demult în legendă, ci va dobândi o semnificație politică, de actualitate, aducând în prim plan lupta insurecționistă pentru apărarea patriei. Implicit, această combinație de simboluri se va răsfrânge și asupra statutului Cracoviei, și anume de capitală-exponent a polonității.

---

⁹³ „O ile polscy politycy i arystokraci byli dobrze widziani w Wiedniu, znakomicie integrowali się z elitami państwa, o tyle sama Galicja pozostawała poza obszarem zainteresowań rządu”, citat din A. Chwalba, *op. cit.*, p. 512.

⁹⁴ Jacek Purchla, *op. cit.*, p. 266, 267.

⁹⁵ Irena Homola-Skapska, *op. cit.*, p. 303.

⁹⁶ Bernadeta Wilk, *Uroczystości patriotyczno-religijne w Krakowie w okresie autonomii galicyjskiej (1860-1914) (Sărbători patriotico-religioase în Cracovia în perioada autonomiei Galiției (1860-1914))*, Kraków, 2006, p. 112.

Establishment-ul conservator despre care am vorbit puțin mai înainte a încurajat acest rol de reprezentativitate a Catedralei de la Wawel și, prin extensie, a întregii provincii (după cum s-a mai menționat, Galiția era cea mai liberală dintre cele trei partiții). Însă, cum era de așteptat, fiind interesat în păstrarea *statu quo*-ului, a împins în plan secund tenta revoluționară a monumentului, accentuând-o pe cea spirituală. Acest fenomen a fost posibil și datorită prezenței, pe teritoriul Cracoviei, a acelor fortificații construite în anii '50. Ironic, acestea nu au îndeplinit niciun rol militar concret, însă au devenit simbolul puterii străine pe teritoriul polonez, în timp ce Wawel, și, implicit partea orașului ce nu avea legătură cu fortificația sau cu garnizoana, au fost văzute drept expresia polonității⁹⁷.

La finalul discuției noastre, prezentăm două momente cheie din viața celor două orașe, în cazul Iașului, vizita lui Carol I la puțin timp după venirea acestuia în spațiul românesc (1866), iar în cazul Cracoviei, comemorarea figurii legendarului rege medieval Kazimierz Wielki (Cazimir cel Mare), prin ceremonia de înmormântare a sa la Catedrala Wawel, în 1869. Considerăm aceste două evenimente esențiale pentru ilustrarea modului în care elita locală a emis un alt tip de discurs decât cel politic, concret, a investit orașele în chestiune cu o simbolică alternativă, dându-le un sens spiritual.

La câteva luni de la sosirea sa în Valahia, Carol de Hohenzollern întreprinde în august 1866 o vizită în Moldova, în scopul de a obține recunoașterea sa ca înlocuitor al Principelui Alexandru Ioan Cuza, dar, mai ales, de a pacifica această parte a țării care, după cum am precizat, se confrunta cu o serioasă criză economică și cu o pierdere a încrederii (ba chiar contestare deschisă) în ce privește oportunitatea existenței unității politice și administrative dintre cele două Principate. Tânărul Carol va conspecta cele mai reprezentative județe ale Moldovei, și va fi prezentat capilor administrației locale, iar istoricul acestor evenimente va fi redat în *Memoriile* sale povestite de un contemporan, o mărturie la granița dintre ficțiune și adevăr care va face uz de imaginea conducătorului luminat, venit dintr-o țară civilizată, spre a administra treburile unui colț îndepărtat de lume, oriental și aflat în bezna ignoranței⁹⁸. Pe durata călătoriei, sunt dese ocaziile în care acest „martor” al vizitei exprimă această postură superioară prin mențiuni legate de lipsa tradiției educaționale și a misiunii sociale a mănăstirilor, sau prin comentarii referitoare la starea dezastruoasă a drumurilor care legau Sudul de Nordul țării.

Acest simbolism al liderului politic menit să instaureze civilizație se va lovi însă de un simbolism local la fel de puternic, exprimat prin două tipuri de strategii. Așa

---

⁹⁷ Jacek Purchla, *op. cit.*, p. 265.

⁹⁸ Stelian Neagoe (ed.), *Memoriile Regelui Carol I al României, de un martor ocular*, București, 1992, p. 98-114; informațiile la care se face referire aici se găsesc la p. 99, 104, 106, 108.

cum am specificat deja, mișcarea separatistă din aprilie a aceluiași an a însemnat punctul de cotitură al perioadei de tranziție, în sensul că forțele centrifuge, anume cele care contestau actul de la 1859, vor gândi de atunci înainte programele lor politice în termenii constituționali propuși de București (dar care nu au exclus negocierile legate de o autonomie administrativă locală), în timp ce ceilalți reprezentanți ai elitei locale își vor pune toate forțele în tematizarea rolului esențial al Iașului, și, implicit, al Moldovei, în nașterea culturii naționale moderne. Cum, uneori, aceste două tipuri de viziuni au coincis, nu putem spune același lucru despre cea de-a doua strategie, cea care a continuat acțiunea dizidentă.

La nivel simbolistic, suporterii primei strategii și-au făcut cunoscute mesajele prin organizarea unei primiri triumfale a noului conducător, exprimate prin arcuri de triumf ridicate peste Milcov⁹⁹, prin vizite la vechile familii boierești locale, și nu în ultim rând, printr-o decorare festivă a Iașului, locul în care Carol va sta șase zile: „echipajul princiar e urmat de nenumărate trăsură, însuflețirea e nespasă, mai mare chiar decât fusese la București întâia zi de mai; apoape de la fiecare fereastră pe sub care trece convoiul, se aruncă flori tânărului domnitor; (...) iluminăție frumoasă a orașului”¹⁰⁰. Suporterii celei de-a doua strategii au făcut notă aparte în contextul în care „multe palate boierești vechi fac o impresie admirabilă în strălucirea luminilor, numai unul rămâne în întuneric, al familiei Rosnovanu, în mijlocul orașului, tocmai în fața marii curți metropolitane”¹⁰¹.

Discursul public rostit de către Carol la plecarea din capitala Moldovei va oficializa imaginea acesteia de provincie care „s-a sacrificat în slujba Unirii”¹⁰², contribuind cu resursele sale materiale și intelectuale la această reușită. Așa cum politicieni locali ceruseră în cadrul revoltei din aprilie, Carol I se arată gata de a recunoaște compromisul făcut de provincie prin adoptarea Iașului drept reședința sa a doua...Evident, aceste declarații ale noului domnitor la chiar debutul mandatului său indică importanța acordată Moldovei însă, în special, existența unui proiect deja încheiat, și anume cel al consolidării statului unitar român, atât în plan intern, cât și în plan extern.

1869 era un an important pentru Cracovia, și, implicit, pentru întregul teritoriu polonez, deoarece se serbau 300 de ani de la Uniunea de la Lublin, eveniment prin care

---

⁹⁹ Arcul purta inscripția: „Să trăiască Prințul Carol I, Domnitorul României unite și nedespărțite!”, în Stelian Neagoe (ed.), *op. cit.*, p. 99.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 108, 109.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 109.

În paranteză fie spus, ulterior, această familie a devenit susținătoarea dinastiei de Hohenzollern, Regele, în vizitele sale de mai târziu în Moldova, acceptând găzduirea Roznovenilor, în semn de recunoaștere a importanței acestei familii pentru Moldova, și, totodată, de apreciere a gestului acestora, și anume de a renunța la propriile ambiții de conducere.

¹⁰² Stelian Neagoe (ed.), *op. cit.*, p. 110.

se oficializase nașterea confederației polono-lituaniene. Acest simbol al întemeierii unuia dintre cele mai puternice state din Evul Mediu târziu, din această parte a Europei, venea cu un plus de greutate în contextul în care, în teritoriul polonez de sub administrația rusă, Insurecția din 1863 provocase din partea acestora o represiune fără precedent la adresa întregii comunități poloneze, de la intelectualitate și până la țărănimea avută. Acest șoc resimțit în toate celelalte partiții va lua o turnură interesantă în Galiția, deoarece, pe fundalul recentei liberalizări, oarecum oficializate începând cu 1867, dimensiunea națională a chestiunii poloneze putea fi afirmată în spațiul public aici, însă se lovea de rezerva liderilor politici ai provinciei, care, deși de etnie poloneză, nu doreau să strice bunele relații avute cu Viena, acord ce stătea la însăși baza ideii de autonomie, prin urmare de exercitare a dreptului la exprimare în spațiul public.

În această atmosferă a incompatibilității dintre credințele naționale și cele instituționale, are loc la 8 iulie 1869¹⁰³ ceremonia de re-înhumare a lui Kazimierz Wielki în cripta regilor din dinastia Wasa din Catedrala Wawel. Simbolismul locului menționat mai înainte, anume acela de *necropolă națională* este îmbogățit de simbolismul persoanei, Kazimierz Wielki fiind liderul politic care a reușit să creeze un stat puternic și coerent din punct de vedere instituțional, consfințit ulterior prin Uniunea de la Lublin, toate acestea într-un cadru în care lupta pentru reîntregirea Poloniei constituia o preocupare curentă. La ceremonie participă toate categoriile sociale și etniile conlocuitoare (ex. alt gest ce evoca multiculturalismul Federației Polono-Lituaniene); orașul capătă un aspect îndoliat prin cadența clopotelor punctând momentele principale ale evenimentului, magazinele sunt închise, casele arborează însemnele doliului¹⁰⁴.

Așadar există în acest caz, practic, o mascare a unei simbolistici naționale cu ajutorul uneia culturale. Cracovia primilor ani ai autonomiei devenise locul în care speranțele de recuperare a independenței puteau renaște, după teribila lovitură suferită în urma anihilării Insurecției din 1863. Prin aceasta, orașul redevenise capitala politică a Poloniei, în sens metaforic, dacă nu concret. Mai mult decât atât, schimbările în viața publică rezultate în urma acordării dreptului la asociere, la presă liberă, la întruniri, stabilirea cadrelor culturii naționale poloneze (ex. Academia Poloneză de Științe s-a înființat în Cracovia în 1872), toate acestea au recomandat Cracovia drept capitală culturală. Liovul, capitala administrativă a provinciei, era, din punctul de vedere al elitei locale cracoviene, o construcție artificială, pe când Cracovia era adevărata capitală, și în sens spațial (prin toată concentrarea de monumente ce dădeau acea aură de polonitate), și în sens metaforic, un adevărat loc al memoriei.

---

¹⁰³ Bernadeta Wilk, *op. cit.*, p. 115.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 116.

Această lucrare s-a dorit, la modul general, o explorare a dinamicii centru-periferie dintr-o perspectivă istorică și literară. Am urmărit momentul în care aceste orașe au decăzut din statutul de capitale politice și culturale și am analizat reacția elitelor locale, politice și intelectuale, în încercarea acestora de a conserva statutul orașelor în chestiune și simbolistica acestora, inclusiv simbolistica atașată transferului de valori care a urmat transferului de instituții dinspre Iași și Cracovia înspre noile „capitale”. Acest aspect se va dovedi vital pentru evoluția ulterioară a acestor orașe în ce privește identitatea lor urbană și culturală.

La modul concret, am urmărit cum conceptul de *politic* este înlocuit cu conceptul de *cultural*, cu alte cuvinte cum politicul devine golit de sens, în timp ce culturalul se suprapune în încercarea găsirii de identități alternative. Pentru elitele locale menționate mai sus, Iașiul și Cracovia vor deveni „capitale culturale”, simboluri ale valorilor perene ale naționalităților române și respectiv poloneze, încercându-se astfel compensarea puterii politice pierdute.

Bibliografie orientativă

- Bańucki, Michał, *Typy i obrazki krakowskie (Tipuri și imagini cracoviene)*, în *Pisma wybrane (Scrieri alese)*, Kraków, vol. VIII, fără an, (T. Drewnowski, J. Skórnicki, A. Żyga, editori). *Tygodnik Krakowski. Wybór kronik (Săptămânal cracovian. Cronici alese)*, în *Pisma wybrane (Scrieri alese)*, Kraków, vol. VII, 1954.
- Berindei, Dan, *Societatea românească în vremea lui Carol I (1866-1876)*, București, 2002, ediția a II-a.
- Bieniarzówna, Janina (ed.), *Szkice z dziejów Krakowa od czasów najdawniejszych do pierwszej wojny światowej (Schite din istoria Cracoviei, din cele mai vechi timpuri până la Primul Război Mondial)*, Kraków.
- Jan M. Małecki (ed.), *Dzieje Krakowa-Kraków w latach 1796-1918 (Istoria Cracoviei-Cracovia în anii 1796-1918)*, Kraków, 1994, vol. 3.
- Bobińska, Celina, (ed.), *Kraków i Małopolska przez dzieje. Studia i szkice profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego (Cracovia și Sudul Poloniei de-a lungul istoriei. Studii și schite ale profesorilor Universității Jagielone)*, Kraków, 1970.
- Bulei, Ion, *Viața în vremea lui Carol I*, București, 2005.
- Dąbrowski, Patrice M., *Commemorations and the Shaping of Modern Poland (Comemorări și formarea Poloniei Moderne)*, Bloomington & Indianapolis, 2004.
- Galos, Adam (ed.), *Studia z dziejów prowincji galicyjskiej (Studii din istoria provinciei galițiene)*, Wrocław, 1993.
- Ibrăileanu, Garabet, *Spiritul critic în cultura română*, Iași, 2001.
- Ionescu, Adrian-Silvan, *Modă și societate urbană în România epocii moderne*, București, 2006.
- Lechicki, Czesław, *Krakowski `Kraj` (1869-1874) (Revista cracoviană „Kraj” (1869-1874))*, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, 1975.
- Mitican, Ion, *Strada Lăpușneanu de altădată, plimbare nostalgică*, Iași, 2002.
- Idem, *Urcând Copoul cu gândul la Podul Verde*, Iași.
- Panu, George, *Amintiri de la „Junimea” din Iași*, București, 1942, ediția a II-a (vol. I-II).
- Purchla, Jacek, *Local Government and the Civilizational Space of Cracow in the 19th Century (Guvernare locală și spațiu civilizațional în Cracovia în secolul al XIX-lea)*, în J. Purchla (ed.), *Mayors and City Halls. Local Government and the Cultural Space in the Late Habsburg Monarchy (Primari și primării. Administrație locală și spațiu cultural în ultima parte a Monarhiei Habsburgice)*, Kraków, 1998.
- Suțu, Nicolae, *Memoriile Principelui Nicolae Suțu, mare logofăt al Moldovei 1798-1871*, București, 2013.
- Țurcanu, Florin (ed.), *Modèle français et expériences de la modernisation. Roumanie, 19e-20e siècles*, București, 2006.
- Unowsky, Daniel L., *The Pomp and Politics of Patriotism. Imperial Celebrations in Habsburg Austria, 1848-1916*, West Lafayette, Indiana, 2005.
- Xenopol, Alexandru, *Influența franceză în România*, București, 1887.
- Żbikowski, Andrzej, *Żydzi Krakowscy i ich gmina w latach 1869-1919 (Evreii din Cracovia și comunitatea lor între anii 1869-1919)*, Kraków, 1994; Warszawa: ŻIH w Polsce.

Żeleński, Tadeusz (BOY), *Znaszli ten Kraj?... (Cyganeria Krakowska) oraz inne wspomnienia o Krakowie (Wybór)* (*Cunoști acea țară?...Boema cracoviană și alte amintiri despre Cracovia. Selecție de scrieri*), Wrocław, Warszawa, Kraków, 1983, T. Weiss (ed.).
Zieliński, Andrzej (ed.), *Romantyczne wędrówki po Galicji (Plimbări romantice prin Galiția)*, Wrocław, Warszawa, Kraków, 1987.

Summary

The present paper uses a historical and literary perspective to present the case of two cities from Central and Eastern Europe in the crucial attempt of defining their modern identity. Without intending to put any value labels and relying strictly on geographical criteria, we consider Iasi and Cracow to be representative for Eastern and Central Europe, respectively. The article will try to demonstrate the existing similarities, regardless of the area and the historical heritage, between the ways in which cultural symbolism tends to replace political attributes as a compensation for the loss of the latter ones.

One of the key objectives of this study is to present in a comparative manner the image of these two cities as they are presented in the memoirs of various personalities of the time, when both political and administrative power are transferred to other cities which from that moment on are considered to be centres: for Iași we refer to Bucharest, the capital of the United Principalities, and for Cracow we refer to Lvov, the capital of Galicia, part of the Habsburg Monarchy.

Moreover, we intend to point out the way in which the local elites of Iași and Cracow negotiated with the “centres” for preserving the old privileges or for acquiring new ones. Cracow is a key figure from this point of view as it has managed to present a new way of deciphering the political reality of the second half of the 19th century on the territory of the Dual Monarchy, more precisely, assimilating the concept of spiritual capital for a state that missed political existence – Poland.

Keywords:

Central and Eastern Europe, centre-periphery dynamics, material memory spaces vs. symbolic memory spaces, constitutionalism, local elite.

Iașul și ieșenii: studiu de (auto)imagologie literară

Diana Vrabie

Reducerea obiectului de studiu al imagologiei exclusiv la *imaginea celuilalt* a fost demult depășită, presupunând o arie mult mai extinsă de investigație. Imaginea celuilalt apare într-un anumit mental, individual sau colectiv pentru că acest mental *absoarbe* informații despre realitatea înconjurătoare și, în acest context, despre, *celălalt*. Totodată, în sfera cercetării imagologiei intră și studiul auto-imaginilor grupurilor sociale în raport cu percepția de sine și cu sedimentarea în mentalul colectiv a imaginilor preluate de la vecini, dar foarte prezente în viața comunității respective.

Conceptele de bază ale imagologiei se formulează astfel în orizontul dihotomiilor *identitate vs. alteritate, eu (sine) vs. celălalt, cultura observatoare vs. cultura observată, noi și ceilalți* (Tzvetan Todorov), *centru vs. margine, capitală vs. provincie* – termeni în același timp opuși, dar și complementari. Oglinda veridică sau deformatoare ține de percepția, prejudecățile, stereotipurile, nivelul de cultură, interesele politice de la care s-a pornit în ideea surprinderii unor dominante.

În studiul *Analiza spectrală a Europei*¹, Hermann Keyserling identifică trei tipuri de imagini ale unui popor sau comunități: a) *auto-imaginea* (cum se vede comunitatea pe ea însăși); *hetero-imaginea* (cum o văd alte comunități); *imaginea eternă* (cum e văzută de Dumnezeu). Ultima, virtuală, ar constitui realitatea *în sine*, spre ea ținesc celelalte două. Informațiile percepute din mediul social se prezintă, prin urmare, sub forma unor mesaje, pentru că aceste informații sunt emise de *celălalt* cel puțin în două situații: „ca urmare a manifestării existenței celuilalt și ca urmare a afirmațiilor pe care le exprimă *celălalt* despre el însuși”². Cel care recepționează mesaje despre „altul” poate recepționa, tot atât de bine, mesaje despre el însuși. Imaginile rezultate din acest proces, numite auto-imagini sau imagini despre sine, joacă un rol important în autovalorizarea popoarelor, comunităților, instituțiilor și indivizilor.

Așa cum în prezentul studiu ne interesează acest din urmă tip, adică *auto-imaginea* sau *imaginea de sine*, vom remarca faptul că ea se structurează la mai multe

---

¹ Hermann Keyserling, *Analiza spectrală a Europei*, Iași, 1993.

² Ion Chiciudean, Bogdan-Alexandru Halic, *Imagologie. Imagologie istorică*, București, 2003, p. 15.

nivele de percepție³. Primul nivel reliefează *imaginea instinctivă arhetipală*⁴, pe care o etnie, o comunitate o are, în mod intuitiv, despre ea însăși. O asemenea imagine se oglindește în proverbele popoarelor și etniilor și exprimă trăsăturile dominante autoatribuite și autoasumate. Al doilea nivel de percepție relevă *auto-imaginea preluată de la străini și însușită de-a lungul timpului*, până la intrarea și sedimentarea ei în mentalul colectiv. „Această autoimagine este rezultatul contactelor directe și al conviețuirii popoarelor în spații fizico-geografice comune sau limitrofe și ele reprezintă, de fapt, adevărate coduri de identificare, recunoaștere și cunoaștere intuitivă, transformate apoi în coduri de autoidentificare, autorecunoaștere și autocunoaștere”⁵.

Al treilea nivel de percepție impune *imaginea pe care un popor dorește să și-o poată făuri despre el însuși*, bazându-se pe proiecția ideală a trăsăturilor considerate optime pentru realizarea profilului prognozat al cetățenilor proprii. Imaginea despre propria ființare (autoimaginea) care se constituie în interiorul unui grup social capătă semnificații deosebite atât pentru funcționarea colectivității respective, cât și pentru relațiile ei externe. „Modul în care un popor se vede pe sine, semnificația pe care și-o atribuie influențează covârșitor destinul acestuia”, observă Leonte Ivanov⁶.

Plecând de la aceste observații, vom încerca în cele ce urmează să surprindem prin oglinda jocului autoimagologic profilul Iașului și al ieșenilor, așa cum s-au profilat acestea în timp. Sugerând o comunitate afectivă, organică până și în contradicțiile sale, Iașul și-a constituit o fizionomie, un limbaj, un stil, un spirit, demne spre a fi cercetate. Nu mai constituie un secret faptul că „orașul marilor zidiri” a polarizat de-a lungul vremii interesul cronicarilor, filosofilor, scriitorilor, istoricilor, oamenilor de teatru, arhitecților, primarilor, generalilor, generând o întreagă bibliografie, din care rezultă un impresionant repertoriu de imagini, fantasme, proiecții, investiții simbolice sau stereotipuri mentale legate de Iași și de ieșeni.

Vom pleca în demersul nostru autoimagologic de la un corpus de texte sugestive, din punctul nostru de vedere, din care vom încerca să deducem niște dominante. Pe parcursul cercetării am identificat numeroase studii mai mult sau mai puțin literare, din care poate fi decupată (auto)imaginea ieșenilor, dar ne vom opri în mod special asupra lucrărilor, *Iașii și locuitorii săi în 1840* de Alecu Russo, *Iașii în 1844* de Vasile Alecsandri, *Păcatele tinereților* de Costache Negruzzi, *Iluzii pierdute* de M. Kogălniceanu, *Suvenire și impresii de călătorie în România, Bulgaria,*

---

³ Dan Lăzărescu, *Imagologia – o nouă disciplină socială de graniță*, în „Magazin istoric”, 1992, nr. 4(301), p. 56.

⁴ Anthony Stevens, *Jung*, București, 1996, p. 56.

⁵ Ion Chiciudean, Bogdan-Alexandru Halic, *op. cit.*, p. 16.

⁶ Leonte Ivanov, *Imaginea rusului și a Rusiei în literatura română, 1840-1848*, Chișinău, 2004, p. 18.

Constantinople de Dimitrie Ralet, *La Paradis General* de Cezar Petrescu, *Iașii precum erau* de Gala Galaction, *Cronica unui mizantrop* de G. Călinescu, *Ieșenii toți se nasc cu geamantanele în mână* de Ion Minulescu, *Fiziologia ieșeanului* de Nicolae I. Popa, *Masa umbrelor* de Ionel Teodoreanu, *Ciudata personalitate a Iașului* de Petru Comarnescu.

Focalizând proiecții extrem de diferite, Iașul se relevă în aceste scrieri drept un veritabil spațiu al contrariilor, al hibridității inedite, al tranziției inerente, denunțate de fizionomia orientală și de cea europeană. Aceste însemne ale spațiului ieșean vor fi surprinse cu multă acuitate de prozatorii pașoptiști, pentru care Iașul devine acel *axis mundi*, acea oglindă retrovizoare, prin prisma căreia sunt interpretate vremurile, locurile, personajele.

În accepția lui Alecu Russo, de pildă, ieșeanul se identifică cu tipul daco-romanului – „cu căciula pe-o ureche, nalt și voinic, cu vorba deschisă, pitorească și energică”, cu care are în comun următoarele: „În mișcări e domol; e liniștit, însă fără milă, brutal și sălbatic, ca un puhoi revărsat când se rășcoală pentru dreptul lui; ca un miel, când știi cum să-l iai; ignorant nu din vina lui, ci din pricina unui lanț lung de împejurări, păstrând totuși în ignoranța lui un bun-simț prețios și o judecată dreaptă; adesea filozof cu atât mai surprinzător, cu cât mai puțin te aștepți la așa ceva; ascunzând sub învelișul acesta, care pare gros la prima vedere, simțământul soartei lui nedrepte”⁷. Spiritului domol i se adaugă acest moale „far niente”, convertit într-o *imagine instinctivă arhetipală*. Osteneala constituie dușmanul ieșeanului, chinuit de „boala plictisului”, aspecte denunțate, între alții, și de Costache Negruzzi: „Ieșenii iubesc liniștea și acel drag *farniente* din care se alcătuiește cea mai mare parte din viața lor. Osteneala i-ar omori. Pentru ce să împlu pe jos, dacă am trăsură?”⁸. Atât Alecu Russo, cât și Costache Negruzzi rețin monotonia și „golul înspăimântător” specifice locuitorilor acestui spațiu, pentru care *a căuta să-ți omori vremea* devine dezideratul suprem. Pentru Vasile Alecsandri, „ieșeanul este o ființă amfibie care trăiește jumătate din viața lui pe uscat și care înoată în tihnă cealaltă jumătate. Viață plăcută și vrednică de dorit! Noi o recomandăm tuturor iubitorilor de trai molatic”⁹.

Tatonând fizionomia etnografico-spirituală a Iașului, Alecu Russo descoperă un spațiu al *plictisului*, al *blazării*, al *ignoranței*, ce generează o „viață de nelucrare, de lene, în care inteligența veșnic doarme, viață care nu știe să-și ascuțească prin activitate și muncă plăcerile și zilele ei uniforme”¹⁰. Ca și în nuvela lui Costache Negruzzi, Iașul apare ca un spațiu al *metehnelor* („noi vegetăm într-o înțepeneală letargică, între slujbe ușoare și venituri îndestulătoare, pentru a ne ține același

⁷ Alecu Russo, *Iașii și locuitorii lui în 1840*, în *Opere*, Chișinău, 1989, p. 230.

⁸ Costache Negruzzi, *Păcatele tinereților*, București, 1997, p. 52.

⁹ Vasile Alecsandri, *Iașii în 1844*, în *Opere*, vol. IV, Chișinău, 1992, p. 76.

¹⁰ Alecu Russo, *op. cit.*, p. 237.

fatal *dolce far niente*”), unde „întâietatea” o deține *snobismul* („în dezastruosul ridicol de a disprețui tot ceea ce *miroase* a moldovenesc”), *ipocrizia* și *falsul* („Din respect pentru amorul propriu ori părul cărunt al unei rude, trebuie să taci; pentru a nu călca cele dintâi principii de politețe, nu ai decât liberul zâmbet sardonice al celui care se respectă, când auzi scăpând năzdrăvăanii neconținute din gura unei cunoștințe onorate, ori a unei persoane pe care din pricina unei legături intime trecute s-o respecti”¹¹, *formalismul* („Să nu se mire nimeni de uscăciunea boierilor noștri, care prețuiesc traiul lor lenevos și se bucură când văd adânci și repetate saluturi de pălării... Spre a nu face vreo stângăcie, apoi pornesc deodată vorba despre anotimpuri, despre schimbările vremii, despre vremea urâtă și frumoasă...”¹²).

Alec Russo întreprinde un veritabil studiu autoimagologic în care ieșenii sunt văzuți captivi ai propriilor tabieturi, robiți unor „invidii tare prostuțe”, adânc „blazați față de toate”, chinuți de „boala plictisului”. Mai mult, autorul își concepe textul și ca pe un roman al firii ieșeanului, derivat din *imaginea preluată de la străini și însușită de-a lungul timpului*: „Trebuie să mai adăugăm la numeroasele ridicele ale oamenilor noștri de duh și faptul că învinuiesc țara de lipsa ei de mișcare și nu se gândesc că chiar ei sunt cea dintâi pricină. Trufia aristocratică găsește atâtea plăceri secrete în izolarea aceasta! Printr-o fatalitate oarbă și foarte convenabilă, pentru că toate familiile cu trecere sunt înrudite mai de departe ori mai de aproape, înțelegerea a fost surghiunită din oraș. Fiecare casă e o cetățuie înarmată cu țepi, limbile ascuțite ale tuturor partizanilor, atât femeiești, cât și bărbătești. Ușurătatea și vorbele rele sunt îndeletnicirea cucoanelor, și lenea, deschisă zgomotelor străzii și noutăților cronicei moravurilor, – partea bărbaților”¹³. Naratorul scanează ironic portretul ieșeanului, care, dincolo de metehnele sale, rămâne un simpatic adept al sloganului „*lasă-mă să te las*”. El denunță *retorica ieșeană* și *demagogia diplomatică* care „degenerează în intrigă clasică”. *Bonomia* ieșenilor, este doar o aparență, în viziunea sa: „La cea dintâi vedere, orașul nostru pare alcătuit numai din frați buni, dar cercetați-l mai de aproape și pe urmă să stați cu mine de vorbă”.

Din jocul (auto)imagologic pe care îl întreprinde Alecu Russo, ieșenii ies *refractari la nou*: „țin la obiceiurile vechi, cum ținem noi la obiceiurile nouă, cu putere, cu disperarea unei cauze amenințate de apropiată și inevitabilă descompunere”), *patriarhali* și *conservatori* („Dar într-o societate meschină și plină de vorbării, ca a noastră, a îndrăzni să te deosebești de concetățeni ori, ce e mai rău, de membrii acestei vaste familii, care prin ramificațiile ei, mai mult sau mai puțin depărtate, alcătuiește boierimea mare, – a îndrăzni să arunci obiceiurile și datinile vechi, a voi să creezi o

---

¹¹ Alecu Russo, *op. cit.*, p. 237.

¹² *Ibidem*, p. 243.

¹³ *Ibidem*, p. 240.

reunire aleasă însemnează să te pui rău cu lumea bună”¹⁴, *ignoranți*, având „intelegența și imaginația niciodată deșteptate”, *formaliști*, arătându-se înrobiți de „prejudecățile noastre de rang, de drepturi, de interese, de mică vanitate, uitate în străinătate, pe care însă cu plăcere le găsim la întoarcere”.¹⁵ Comoditatea nativă nu le permite să renunțe la convențiile prestabilite, dovedindu-se mai degrabă obedienți și dispensabili.

O privire ostentativ caricaturală asupra societății ieșene „cu pretenții” este oferită și în *Iluzii pierdute. Un întâi amor*: „Fieștecăre bărbat, fieștecăre femeie se socoate fenixul sexului său, observă naratorul. Bărbații se socot diplomați, administratori, legislatori, oșteni, magistrați, artiști, pân’ și oameni cu duh, pân’ și patrioți și oameni cinstiți. Damele asemenea, mai ales acele care au fost până la Viena, se socot cele întâi dame din lume; se socot cu duh, cu frumuseță, cu talent; au mai ales pretenția a cunoaște *a fond* arta salonului, *l’art du salon*, cum zic dumnealor, și cu toate aceste duhul dumilorsale stă în cancanuri de târgușoare, în niște proaste clevetiri; frumuseța și formele le sunt aduse în cutii de la Paris împreună cu capelele și rochiile”.¹⁶ Spirit critic, prin excelență, Mihail Kogălniceanu se dovedește un persuasiv comentator. Observă, propune, sugerează, sancționează modul acesta de existență tipic provincial, cantonat într-o vanitate goală. El analizează modul de proiectare și sedimentare a auto-imaginilor, precum și a imaginilor induse în mod deliberat.

Dimitrie Ralet, autorul unui singur volum, ca și Ion Codru-Drăgușanu, ne lasă, în descendența schițelor provincialului, lansate de Mihail Kogălniceanu sau de Costache Negruzzi o adevărată fișă de temperatură a ieșeanului, derivată din acea imaginea instinctivă arhetipală de care vorbește Anthony Stevens, în *Jung*. El retine câteva însemne comportamentale ale acestuia, cum ar fi: *orizontul provincial*, *pesimismul impregnat de nostalgia vâltorii „capitaliei”*, pe care și-l cultivă deliberat: „Cu toate ceremoniile și buna primire, ieșeanul presimte c-o să moară de urât, ca într-o surghiunie. Târgul îi pare pustiu, lipsește vuietul capitaliei care poate-l ajuta de nu i se mai alege vorba. Orizontul provincial îl apasă cu întinderea și monotonia sa”¹⁷. *Simandicos* și *plin de fițe*, „ieșeanul de vra să meargă piste drum, îi trebuie trăsura, pe jos nu se micșorează a umbla; poate se și teme că nu-l vor alege din norod. Singur nu se poate sluji, ca provincialul; altul îl îmbracă, îl dezbracă, îl încălță, îl scutură, îl piaptână, numai nu-l hrănește și nu-l țesală”.¹⁸ Autorul distinge între ieșeanul băștinaș și „provincialul așezat câte zece luni pe an

---

¹⁴ *Ibidem*, p. 243.

¹⁵ Alecu Russo, *op. cit.*, p. 240.

¹⁶ Mihail Kogălniceanu, *Iluzii pierdute. Un întâi amor*, în *Scrieri literare, istorice și sociale*, Chișinău, 1997, p. 31.

¹⁷ Dimitrie Ralet, *Suvenire și impresii de călătorie în România, Bulgaria, Constantinople*, București, 1979, p. 252.

¹⁸ *Ibidem*.

la Iași”, cel din urmă fiind doar „părechea ieșanului crai de frunte și numai plămădeala adevăratului ieșan”, întrucât „prin intrigi se face casnic, prin lingușiri prinde la nas, prin crăii place, îndatorește cu bancuri ș.a. Așa i se deschid toate ușile, toate mesele, ba îl vezi răsărind politicește, ca o ciupercă din gunoi”¹⁹.

Având în vedere că mentalitatea colectivă presupune „un ansamblu al modurilor de a percepe, judeca, acționa, caracteristic „spiritului” unui grup, unei epoci”²⁰, „ansamblu de obiceiuri intelectuale, de credințe, de convingeri, de comportamente caracteristice unui grup”²¹, „fel particular de a gândi al unei colectivități”²², „ansamblu de opinii, prejudecăți și credințe care influențează gândirea indivizilor, a grupurilor umane, a popoarelor”²³, valențele acesteia pot fi identificate, plecând de la aceste texte pe care ni le furnizează filantropic generațiile de scriitori.

Dacă pentru pașoptiști, ieșeanul este purtătorul „amestecului de inovații altoite pe vechile datini, care alcătuiesc un fel de mijlocie pitorească între moravurile asiatice și moravurile Occidentului”²⁴, pentru intelectualii ieșeni interbelici, *ieșenismul* conotează o „rasă culturală” (*ieșeanul* e un om superior, de calitate); e un construct asumat ca stil de viață și identitate culturală, o „memoria colectivă”, „memorie socială”, care are nevoie de imagini spațiale și de inerția imaginilor, zidurilor și vestigiilor, a bisericilor, a Universității, a străzilor, a caselor boierești, a statuilor etc., elemente care garantează grupului că nimic nu s-a schimbat și susțin forța tradiției locale. Aceste proiecții țin de cel de-al treilea nivel de percepție, a *imaginii pe care o comunitate dorește să și-o făurească despre ea însăși*, bazându-se pe proiecția ideală a trăsăturilor considerate optime pentru realizarea propriului profil. Prin urmare, important este să se impună prin repetare (și nu neapărat prin veridicitate) imaginile și simbolurile care conotează puterea, creația, dinamismul, așadar chipul unui altfel de Iași, „mai tânăr, mai frumos, mai viu”, în opoziție flagrantă cu imaginea stereotipă a efeminării lirice, a lipsei de voință și energie, a „lâncezelii bătrâncioase” și a „înghețului”, a „refuzului de a trece la act” al Iașului, „cetate a morții, a somnului, a plictiselii”, a pasivității elegiace, a ratării, coordonate în care l-au situat reverberant chiar unii scriitori. Cezar Petrescu, de pildă, aseamănă Iașul „cu o amantă bătrână și năravită de care nu te poți despărți. Te înșeală, o bați și o alungi, pe urmă tot tu o cauți și te rogi să te ierte. Te iartă, a două azi fugi tu să scapi de dânsa, ca să te întorci seara și să te milogești la fereastră. Ieșenii sunt făcuți pentru Iași și Iașul pentru

---

¹⁹ *Ibidem*, p. 255.

²⁰ Fernand Braudel, *Gramatica civilizațiilor*, București, 1995, p. 52.

²¹ Ioan Petru Culianu, *Eros și magie în Renaștere*, 1994, p. 119.

²² Alexandru Duțu, *Dimensiunea umană a istoriei*, București, 1986.

²³ Sigmund Freud, *Totem și tabu*, București, 1991, p. 43.

²⁴ Alecu Russo, *Iașii și locuitorii lui în 1840*, p. 228.

ieșeni. Se completează, trăiesc în simbioză. Nu se pot despărți...”²⁵, reținând totodată magnetismul orașului asupra locuitorilor lui. Ieșenizat în mod voluntar, G. Topârceanu explică acest magnetism în felul său inconfundabil: „Mi-a plăcut de la început Iașul, cu grădinile lui înflorite, cu gardurile lui dărăpănate ... căci oricâte straturi de glod s-ar depune acolo, tot nu vor putea să astupe vreodată urmele pașilor lui Eminescu, urma ciubotelor de iuft ale diaconului Creangă, urmele atâtor oameni iubiți de altădată ... cum să nu-mi placă?”. Atmosfera Iașului e de o compoziție specială, observa Cezar Petrescu – „Conține o emanație, un efluviu, o radiație, – numește-o cum vrei! – care moleșește individul ca un narcotic. Nu-l lasă să se aventureze în accese de energie, îi retează aripile cu care să se avânte în sboruri riscate, dar în schimb, îi dă aci, unde îl ține prizonier, o fericire dulce ca orice narcotic. O fericire a lui, specială, un fel de Nirvana ieșeană, care te cuprinde cu încetul și din care te superi dacă ar încerca cineva să te smulgă”²⁶.

În tentativa de a-i decipta (în)semnele, scriitorii realizează veritabile studii ale mentalului colectiv ieșean. Spre exemplu, G. Călinescu deghizat sub pseudonimul Aristarc, în „Jurnalul literar”, ne decodifică în *Cronica unui mizantrop* unele mărci ale psihologiei ieșene, în tușe necruțătoare: „Ieșeanul e un cetățean care visează cu ardență desființarea totală a orașului lui și mutarea populației, în masă la București. Decăderea Iașului vine din sentimentul nemărturisit al ieșeanului că Iașul nu face două parale, că soarele răsare la București. Când un ieșean declamă: „Iașul nostru cultural, nu-l credeți. E un fel de a se scuza că nu e încă în București...”²⁷. În același sens se pronunța și Ion Minulescu, în *Ieșenii toți se nasc cu geamantanele în mână*, asemănând Iașul cu Marsilia: „Iașul față de București – în România – e ca și Marsilia față de Paris – în Franța. Și unii și alții sunt interesați numai că se cred victime reciproce”. Acest nivel de percepție ține mai degrabă de auto-imaginea preluată de la străini și însușită de-a lungul timpului până la sedimentarea în mentalul colectiv.

Gala Galaction în *Iași precum erau* reține dimensiunile spirituale ale ieșenilor: *intelectualitatea, religiozitatea, profunzimea, moralitatea*: „Era în acest oraș domnesc, cuprins de melancolia amintirilor prea mari, purtate de un prezent prea micșorat, mai mult suflet, mai multă inteligență și mai mult cult pentru cele intelectuale, decât în oricare alt centru românesc. Înțelegeai din ochii celor cu care te întâlneai, în ulițele lor întortocheate (dacă erau altceva decât bieți muncitori cu palmele), că în odăița de unde coboară, au lăsat, pe masă, cu foile deschise, un poet, un filosof, un sociolog, Biblia sau Talmudul ... Seara, când mă rezemam în fereastra mea și priveam, din deal la vale, miile de luminițe care se aprindeau în Iași, mă întrebam – cum nu-mi venea niciodată

---

²⁵ Cezar Petrescu, *La Paradis general*, București, [f. a.], p. 46.

²⁶ *Ibidem*, p. 51.

²⁷ Aristarc, *Cronica mizantropului*, în „Jurnalul literar”, 28 mai 1939, p. 4.

să mă întreb la București: la câte din aceste luminițe, studiul celor sfinte sau al celor profane, încovoiaie trupul și înalță sufletul? Firea molcomă a moldovenilor, idiomul lor bemolizat și muzical sporeau impresiile mele de spiritualitate și mângâiau văzul și auzul meu, celui sosit din București”²⁸.

Plecând de la ideea că „orice se întâmplă într-o societate omenească vine din starea ei de spirit, din felul cum este alcătuită ei sufletească în acel moment”²⁹, Iașul își modelează locuitorii după propriul chip: *molcomi, spirituali, indolenți, refractari la înnoiri, profund ancorați în trecut și purtători au unei pasivități orientale*. „Radiografia” târgului înregistrează următoarele „simptome”: *provincialismul, monotonia, solitudinea, contradicția, deprimarea, ignoranța, trufia, lipsa de duh, invidia, formalismul* – toate acestea reflectându-se într-un anumit tip de conștiință specifică Iașului. Autocompătimirea se relevă frecvent în discursurile ieșenilor. Există și tendința de autopersiflare a unei comunități, care face haz de necaz, în loc să se revolte, pe fundalul unei lumi fluide unde lucrurile nu se iau în serios.

Mai puțin elogios, Nicolae I. Popa realizează o adevărată „fiziologie a ieșeanului”, plămădită dintr-o oarecare *lipsă de inițiativă și resemnare, flexibilitate și timiditate, orgoliu și reverie*, condimentate cu nota unui *fatalism congenital* („Prea evoluat pentru a accepta lupta în orice condiții, s-a lăsat depășit de viață, prea diletant pentru a se disciplina, el trăiește în „marginea vieții”, mulțumindu-se cu icoana pe care singur și trudnic și-o făurește. Trăiește în „speculație spectaculară”, convins că înșală viața, – deci știe că bătrânețea îl va desvălui brutal, arătându-i ce a însemnat în realitate...”³⁰). Apelând la psihologia filosofică, autorul încearcă să proiecteze portretul psihologic și să demonstreze predispoziția spre arte a ieșeanului: „...Ieșeanul este un *psihastenic*, condamnat să-și împruțineze ființa, elanul și funcția, din lipsă de încredere și vitalitate. De aici probabil compensația prin artă și literatură, care absorb forme de nădejdi și de vis nerealizate”³¹. Trăind cel mai adesea în „evaziuni succesive: refugii literare în trecut, în vis, în exotism, în fantastic, în „paradise artificiale” sau în deprinderea cu ideea de moarte”, ieșeanul rămâne un romantic după formula lui Novalis, un mistic închis în micul univers artificial, pe care și l-a construit laborios, „torturat de îndemnuri sterile și de speranțe ce abia mijesc”, un om de gust fin, știind să întrețină „o conversație vie și cu miez”.

Reținând rând pe rând „*legea efortului minim*”, *complexul de inferioritate*, vecin cu cel de *superioritate*, *mândria trecutului*, *lipsa voinței de a trăi*, *spiritul critic*,

---

²⁸ Gala Galaction, *Iașii precum erau*, în *Opere alese*, vol. I, București, 1961, p. 16.

²⁹ Nicolae Iorga, *Cum se creează o stare de spirit*, în *Sfaturi pe întunerice*. Ediție îngrijită de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu, București, 1976, p. 107.

³⁰ Nicolae I. Popa, „*Fiziologia ieșeanului*”, în „Însemnări ieșene”, 1936, nr. 3, p. 89.

³¹ *Ibidem*, p. 90.

vocația prieteniei, autorul conchide că „, Ieșeanul este o realitate psihologică, bine conturată. Iar Ieșenismul este un stil de viață”.

Portretul ieșeanului lui Ionel Teodoreanu rezultă din vorba puțin molatecă, „cu „măi”, „bre omule”, „oleacă”, „tăti cele”, „iaca bre”, „ista”, „ceia” și „iracan de mini”, mergând tare domol (că doar nu dau turcii), și cam strâmb pe călcâie (scâlciate mai la toți); cu pantalonii răsuciți să nu-i feștească ba glodul, ba colbăraia, ba toanele dezghețului, ba-te-miri-ce (rar ieșean fără pantaloni suflecați), cu pălării romantic vaste, cu părul lung-prelung, aducând mai mult a chică, revărsat pe ceafă și pe tâmpile, cu mare avânt al obrazilor nerași pentru barbă (muscă, țacălie, barbișon, barbete, barbă și cascadă popească), cu multă tragere de inimă spre pahar (nu cu apă); cu galoși care depășeau mereu anotimpul lor firesc, cu cortel și când plouă, și când este soare (parcă ce, strică?) și cu vorba (plină de ifos și de rouă): „Noi iștia de la Ieși”³².

Petru Comarnescu, într-un studiu extrem de interesant publicat în „Vremea” bucureșteană, din 1935, număr dedicat în exclusivitate Iașului, *Ciudata personalitate a Iașului*, observă „Ieșanul de astăzi este un foarte curios specimen, care dă mult de lucru celui ce-ar dori să-l priceapă. Pentru un om din afară, Ieșanul rămâne un tip care vorbește mai puțin răspicat și care adaugă oarecare discreție și melodie, slavă sau nu, cuvintelor. Muntenii găzduiți în vremea războiului în casele acelea incomode, fără hall-uri și posibilitate de izolare, au făcut mult haz de accentul, terminologia și muzicalitatea moldovenească a Ieșenilor (...). Ieșanul apare o ființă delicată, timidă, mult mai cuviincioasă și chiar puțin naivă pentru că adesea o ia cu argumente și confesiuni, în loc să amenințe și să strige. Modelat în mare măsură de factorii istorici, sufletul etnic al ieșenilor își cultivă pasivitatea, rezistența defensivă, resemnată, pasivă, supusă, lipsită de energie. Ieșanul, luat la prima vedere, mai impresionează și cu felul în care se îmbarcă. Este întotdeauna în urma cu moda și chiar când are bani, păstrează ceva de boem în aerul și combinațiile îmbrăcăminții”³³.

Și pentru a încheia într-o perspectivă luminoasă, derivată din cel de-al treilea nivel de percepție a modelului psiholingvistic al comunicării, *vizând imaginea pe care un popor dorește să și-o poată făuri despre el însuși*, vom apela la același studiu al lui Petru Comarnescu: „Pentru că trăiesc în trecut, Ieșenii au respectul istoriei, al boieriei și al cavalerismului. Și mai ales al culturii, care odinioară le-a fost marea avere. Iașul este singurul oraș unde titlul de profesor universitar impresionează mai mult decât cel de subsecretar de stat și cel de profesor mai mult decât cel de ofițer. Și unde un om care a scris o carte înseamnă mai mult decât un ziarist. Și-n care aristocratismul este realmente jinduit”³⁴.

---

³² Ionel Teodoreanu, *Masa umbrelor*, Iași, 2011, p. 104.

³³ Petru Comarnescu, *Ciudata personalitate a Iașului*, în „Vremea”, 1935, 25 octombrie, p. 5.

³⁴ *Ibidem*, p. 5.

Summary

The present study focuses on the projections of the city of Iași and its people as they are presented in the works of Alecu Russo, Mihail Kogălniceanu, Vasile Alecsandri, Costache Negruzzi, Dimitrie Ralet, Cezar Petrescu, Gala Galaction, G. Călinescu, Ion Minulescu, Nicolae I. Popa, Ionel Teodoreanu and Petru Comarnescu in an attempt of a literary (self)imagology. It is presented as a patriarchal space, divided between oriental logic and semi-European mentality, revealing, one by one “the law of minimum effort”, the (non)centre complex next to the superiority one, the pride of the past, the lack of the will to live, critical spirit and the vocation of friendship etc., giving birth to a game of images and counter-images well preserved in an oxymoronic relation. The writers seek to underline the effects there representations have on the collective imaginary, a certain social, cultural or communicational context, pointing out certain national cultural stereotypes in various ways – ludic, objective, parodic, severe, acid, comic, ironic etc.

Keywords:

Image, (self)imagology, people of Iași, space, identity.

Situația învățământului în ținutul Neamț între Regulamentul Organic și legea învățământului din 1864

Daniel Pavăl

Problema învățământului la începuturile modernizării societății românești a reprezentat o preocupare constantă a istoriografiei noastre. Totuși, studii monografice aplicate unor micro-zone pentru perioada premergătoare legii învățământului din 1864 sunt mai puține, iar cel puțin pentru ținutul Neamț, după știința noastră, un astfel de studiu lipsește. Scopul acestui articol este tocmai să umple o asemenea lacună și să reprezinte amorsarea unei baze pentru o viitoare monografie consistentă.

Una din principalele probleme cu care se confruntă cel care dorește să analizeze situația învățământului local în perioada regulamentară, o constituie puținătatea surselor documentare aflate la dispoziție, situație cauzată atât de numărul relativ mic al unităților școlare care au fost înființate în perioada respectivă și a caracterului extrem de sincopat al activității acestora cât și de soarta vitregă pe care au avut-o documentele create de ele, majoritatea lor dispărând de-a lungul timpului din varii motive.

În această privință situația pentru ținutul Neamț este una ceva mai fericită, datorită unei situații cu totul particulare, creată de existența unui document oficial întocmit la distanță de un deceniu de la reforma învățământului din 1864 dar care aruncă o lumină prețioasă pentru perioada anterioară care ne interesează. Este vorba de o adresă înaintată în 1873 de prefectura județului Neamț care a solicitat Revizoratului Școlar Neamț, o situație cu toate școlile rurale din județ și care presupunea printre altele și completarea unor rubrici privind anul înființării școlii respective, și numărul elevilor care au frecventat-o de la înființare până la anul 1873¹.

Documentul este cu atât mai prețios cu cât de la aceste școli pentru perioada ante 1864 nu ne-a parvenit niciun document.

Analizând și sintetizând datele cuprinse în aceste tabele completate chiar de învățătorii școlilor respective, am grupat școlile pe plase, dând și numărul de elevi care au frecventat școala respectivă, oprindu-ne cu analiza în anul 1864.

---

¹ Situația face obiectul dos. 26/1873 din cadrul Fondului Revizoratului Școlar Neamț, din cadrul Direcției Județene Neamț a Arhivelor Naționale (DJNAN).

Plasa Bistrița

Școala Buhuși – școală particulară de băieți înființată la 5 ianuarie 1860. Frecvența școlară: 1860-15; 1861-20; 1862-25, 1863-26; 1864-35. De la 1 ianuarie 1865 ea devine școală publică întreținută de comună².

Școala Siliștea. La 1 martie 1859 statul înființează în cătunul Bârcu din comuna Siliștea o școală pentru băieți și fete, învățătorul fiind plătit de către stat.

Frecvența școlară: 1859 – 65 băieți, 0 fete; 1860 – 87 băieți și 28 fete; 1861 – 40 băieți și 0 fete; 1862 – 37 băieți și 0 fete; 1863 – 36 băieți și 1 fată; 1864 – 25 băieți și 3 fete³.

Școala Șerbești. În anul 1830 proprietarul moșiei Șerbești, Alexandru Cantacuzino, înființează o școală privată, pe cheltuiala proprie. Se pare că era deschisă doar pentru băieți.

Frecvența școlară: în 1830 învățător a fost ierodiaconul Iosaf. Au frecventat 30 de elevi.

În 1831 a activat Mihalache Melchisedec, viitorul episcop al Romanului, școala fiind frecventată de 40 de elevi.

În următorii doi ani, cursurile au fost ținute de un cântăreț Chirilă, frecvența fiind de 25 de elevi în 1832 și 30 de elevi în 1833.

În perioada 1833-1848 la școală a funcționat un dascăl pe nume Gheorghe, frecventând aproximativ 20-25 de elevi pe an. În 1848 proprietarul a desființat școala⁴.

Școala Bodești – are școală publică din 1859, se pare că doar pentru băieți.

Frecvența școlară: 1859 – 37; 1860 – 35; 1861 – 35; 1862 – 14; 1863 – 18; 1864 – vacanță⁵.

Școala Dobreni la 1863 s-a înființat de către stat, dar subvenționată de comună o școală pentru băieți. Frecvența: 1863-30; 1864-31⁶.

Școala Hangu – comuna a înființat o școală în 1855, atât pentru băieți cât și pentru fete. Dat fiind că cei doi învățători care au activat acolo nu au ținut evidența elevilor nu se știe câți elevi au frecventat școala. În 1865 școala a fost desființată⁷.

---

² **DJNAN**, Fond Revizoratul Școlar Neamț, dos. 26/1873, f. 1v.

³ *Ibidem*, f. 14v.

⁴ *Ibidem*, f. 17.

⁵ *Ibidem*, f. 18.

⁶ *Ibidem*, f. 21.

⁷ *Ibidem*, f. 25.

Plasa Piatra

Școala Vânătorii Pietrei – s-a înființat o școală de băieți în anul 1864, dar nu știm dacă urmare a legii din 1864 sau nu. Învățător era Costachi Mironescu iar în 1864 au frecventat 25 de elevi⁸.

Școala Gârcina – în 1864 guvernul a înființat o școală pentru băieți frecventată în acel an de 30 de elevi⁹.

Plasa Muntele

Școala Pângărați. Guvernul înființează aici în 1859 o școală pentru băieți. Frecvența: 1859 – 15; 1860 – 29; 1861 – 30, 1862 – 18; 1863 – 24; 1864 – 28¹⁰.

Școala Galu. Înființată în 1859, întreținută de guvern și comună. Deși era școală mixtă au frecventat doar băieții. Frecvența: 1859 – 20, 1860 – 24; 1861 – 29; 1862 – 28; 1863 – 30; 1864 – 37¹¹.

Școala Bicaz. Înființată în 1858, de guvern, până la înființarea primăriilor.

Frecvența: 1858 – 15; 0; 1859 – 16; 0; 1860 – 21, 8; 1861 – 15, 8; 1862 – 10; 1863 – 16; 1864 – 62, 28¹².

Plasa Mijlocu

Școala Păstrăveni. Înființată în 1858, de guvern doar că era mixtă. Frecvența: până în 1863 doar băieții au frecventat. 1859 – 25; 1860 – 30; 1861 – 33; 1862 – 30, 1863 – 40 băieți și 5 fete; 1864 – 54 băieți și 10 fete¹³.

Școala Bârgăoani. Aici au funcționat două școli:

1. În anexa Bălănești – S-a înființat la 1 ianuarie 1852. Era particulară, întreținută de părinții elevilor. Era o școală de băieți. Frecvența: 1852 – 14, 1853 – 16; A funcționat până în 1854.

2. În anexa Ghilăești – aceeași perioadă. Frecvența: 1852 – 11; 1853 – 14¹⁴.

Plasa de Sus

Mănăstirea Agapia – are școală din 1860. Frecvența elevilor: 1860 – Cls. I – 30; (lipsă anul 1861, n.n.). 1862 – Clasa I – 40; Clasa a II-a 16; 1863 – Clasa I – 25, Clasa a II-a 16; 1864 – Clasa I – 23, Clasa a II-a 17¹⁵.

---

⁸ *Ibidem*, f. 27.

⁹ *Ibidem*, f. 30.

¹⁰ *Ibidem*, f. 34.

¹¹ *Ibidem*, f. 46.

¹² *Ibidem*, f. 59.

¹³ *Ibidem*, f. 38.

¹⁴ *Ibidem*, f. 44.

¹⁵ *Ibidem*, f. 60.

Școala Pipirig. S-a înființat în 1859. Întreținută de guvern și comună doar pentru băieți. Frecvența: 1860 – 30; 1861 – 36; 1862 – 0; 1863 – 34, 1864 – 29¹⁶.

Școala Humulești. Înființată în 1860, doar de băieți. Era întreținută de guvern și comună. Frecvența: 1860-1862 – 14; 1863 – 32; 1864 – 20¹⁷.

Școala Petricani. Aici au funcționat două școli: Cea de la Petricani, înființată în 1860 căreia nu-i cunoaștem frecvența și cea de la Târpești, înființată în 1859, cu frecvența: 1859 – 30 băieți și 4 fete; 1860 – 38 băieți și 4 fete; 1861-1864 – 36 băieți și 6 fete¹⁸.

Școala Filioara. Și aici au funcționat două școli. Școala din anexa Agapia, înființată în 1859, susținută de guvern și comună, mixtă, dar pentru acest interval frecventată doar de băieți. Frecvența: 1859 – 47; 1860 – 24; 1861 – 29; 1862 – 31; 1863 – 32, 1864 – 41. Cea de a doua, în anexa Văratice (a nu se confunda cu școala de la m-rea Văratice), a fost înființată la 1 ianuarie 1860, de guvern, doar pentru băieți și desființată la 1 ianuarie 1864. Frecvența: 1860 și 1861 – 14, 1862 – 20, 1863 – 15¹⁹.

În ceea ce privește școlile urbane, situația era următoarea.

În orașul Piatra Neamț, avem școala de băieți nr. 1, înființată, se pare la anul 1841²⁰; școala de băieți nr. 2 înființată la 25 septembrie 1860²¹, școala nr. 3 băieți, înființată tot în 1860²² și școala de fete nr. 1, înființată în 1858²³.

În orașul Tg. Neamț, avem doar două școli: școala de băieți nr. 1, înființată în 1853²⁴ și școala de băieți nr. 2 înființată în 1855²⁵. Dat fiind că pentru aceste școli există o documentație mai bogată, ne mulțumim aici doar să le semnalăm fără a da și frecvența elevilor.

Care era calitatea actului pedagogic desfășurat în aceste școli rurale? Cât de controlate erau ele de organele specializate ale statului? La aceste întrebări avem un răspuns extrem de sumar dar totuși sugestiv, venit din partea unei autorități necontestate în domeniu.

La 1 ianuarie 1862 George Radu Melidon, șeful secției Școlilor din Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, aflat în această funcție de 5 ani, deci un bun cunoscător a situației școlilor din Principatul Moldovei, într-o relatare statistică înaintată ministrului de resort despre starea școlilor din Moldova, spunea despre școlile

---

¹⁶ *Ibidem*, f. 71.

¹⁷ *Ibidem*, f. 74.

¹⁸ *Ibidem*, f. 75.

¹⁹ *Ibidem*, f. 76.

²⁰ *Ibidem*, f. 49.

²¹ *Ibidem*, f. 48.

²² *Ibidem*, f. 50.

²³ *Ibidem*, f. 51.

²⁴ *Ibidem*, f. 54.

²⁵ *Ibidem*, f. 53.

rurale: sunt în număr de 64, deschise pe moșiile clerului pământean, în baza cap. 16 din Așezământul din 1851.

Au 64 de profesori, câte unul pentru fiecare școală, școlile au 3 ani de studiu iar numărul total de elevi care le frecventează este de 2.000. De fapt, adaugă autorul raportului, ele au fost înființate abia din toamna anului 1858. Rezultatele sunt mediocre. Cauzele constau în atitudinea părinților care nu vor sau nu pot să-și trimită copiii la școală, în lipsa inspectorilor școlari care sunt înlocuiți de protoiereii districtuali pentru că au influență morală și pentru a se scuti cheltuielile pentru trimiterea unor delegați speciali și în atitudinea învățătorilor, din care mulți nu-și fac treaba, din rea credință sau din slaba remunerare²⁶.

În ceea ce privește școlile primare urbane, în număr de 65 în tot Principatul, acestea aveau 4 clase primare, erau frecventate de un număr de 7.000 de elevi, iar despre ele autorul afirma că erau cele mai vechi și întemeiate institute de instrucțiune ce posedă țara până acum²⁷.

Alături de aceste școli laice primare, avem și o școală secundară, seminarul de la mănăstirea Neamț.

Seminarul a fost deschis în 1855 la dorința soborului, a fraților Filaret și Nicolae Scriban și a mitropolitului Sofronie Miclescu. Programă, extrem de ambițioasă, era specifică unui învățământ de 16 ani ce includea și o facultate de teologie²⁸.

În 1856 se renunță la facultate și se menține ciclul primar și cel secundar. Cursurile erau predate unui număr de 83 călugări de către 3 profesori²⁹.

În 1859 Comisia Regulatorie a Averilor Mănăstirești, însărcinată cu evaluarea averilor mănăstirii, scria Inspectorului Seminarului că în vederea întâmpinării nevoilor arătate de acesta, Comisia trimitea 40 de gramatici române, 20 de gramatici eline, 10 dialoguri eline, 40 de catehisme, 80 de caligrafii, 40 de geografii și 20 de gramatici latine. În 1860 era trimis și un profesor de limba franceză³⁰.

Secularizarea imenselor averi ale mănăstirii Neamț-Secu în anul 1859 a reprezentat o lovitură puternică dată acestui străvechi așezământ monahal. Acest lucru s-a resimțit inclusiv la nivelul activităților culturale, care până atunci făcuseră faima

---

²⁶ *Relațiune statistică de starea scolelor în Moldova* (în continuare *Relațiune statistică...*), Iași, 1862, p. 1.

²⁷ *Ibidem*, p. 6.

²⁸ Ioan Ivan, Scarlat Porcescu, *Mănăstirea Neamț*, Iași, 1981, p. 134 (în continuare *Mănăstirea Neamț*); Ioan Mihoc, Vasile Păvăleanu, Viorel Romus Laiu, *Seminarul Teologic Ortodox „Veniamin Costachi” de la Mănăstirea Neamț* (în continuare *Seminarul Teologic*), Doxologia, Iași, p. 33.

²⁹ *Mănăstirea Neamț*, p. 135.

³⁰ **DJNAN**, Fond Mănăstirea Neamț, dos. 67/1859-1860, f. 26; f. 53.

acestui complex monastic. Lipsa mijloacelor materiale a fost unul din factorii hotărâtori care au subminat acest așezământ

Fricțiunile permanente dintre corpul profesoral de la Seminar și conducerea mănăstirii au impietat grav asupra calității actului didactic. Toate reclamațiile aveau ca obiect starea materială a școlii și condițiile de locuit și hrana profesorilor.

La 1 ianuarie 1862 George Radu Melidon, în relatarea statistică de care am amintit mai sus despre starea școlilor din Moldova, spunea despre seminarul de la Neamț: Deși înființat în 1855, el începe efectiv constant la 1 octombrie 1860, căci până atunci a fost deseori întrerupt. Are 4 clase primare și 2 gimnaziale, 6 profesori și 60 de elevi. Consideră că funcționarea lui nu are scop: el nu poate educa elevii din cauza formei lui exclusiv monahale dar nici călugări din moment ce nu se mai primesc în monahism decât oameni în vârstă. Propune reducerea lui la o simplă școală primară cu internat pentru creșterea orfanilor săraci, iar după absolvire, cei mai talentați dintre ei să treacă la alte școli din țară. Pentru educarea monahilor să mai funcționeze pe lângă clasele primare și două clase superioare suplimentare de religie, istorie, limba latină și franceză, științe naturale³¹.

Într-adevăr, peste 2 ani, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice decide suprimarea seminarului³².

Résumé

L'article propose une analyse synthétique de la situation de l'enseignement dans la région de Neamț pendant la période qui va du Règlement Organique à la Loi de l'enseignement de 1864. Avec les sources documentaires que nous avons pu utiliser, nous avons essayé d'identifier chaque unité scolaire, notamment dans le milieu rural, en précisant l'année de sa création, son caractère public ou privé, la durée de fonctionnement et le nombre d'élèves qui ont fréquenté ses cours. Cette étude se veut un point de départ pour une future monographie micro-régionale, afin de contribuer à une meilleure connaissance de la situation scolaire dans la Principauté de Moldavie pendant la période de début de l'enseignement moderne.

Mots-clés:

École, élèves, enseignants, instituteurs, séminaire.

---

³¹ *Relațiune statistică...*, p. 16.

³² *Seminarul Teologic*, p. 40.

Limba română în presa basarabeană de la începutul secolului al XX-lea – reper identitar de primă mărime

---

Silvia Grossu

Limba, depozitarul celor mai mari și mai variate bogății spirituale ale unui popor, reprezintă și cel mai puternic element de coeziune națională. Doctorul Vasile Pop scria la 1838 că „numai acolo încetează o nație, unde încetează limba care o unește...”¹. Astfel că limba maternă a conferit forță de rezistență esențială poporului român, în toate timpurile, reprezentând și componenta de primă mărime a idealului național.

Același rol, magistral și onorific, i se rezervă limbii române și de către primele publicații naționale din Basarabia de la începutul secolului al XX-lea. Ne-o confirmă programele și platformele acestora, începând cu gazeta „Basarabia” (1906-1907) și continuând cu celelalte publicații de expresie românească: gazeta „Moldovanul” (1907-1908), revista „Luminătorul” (1908-1944), ziarul „Glasul Basarabiei” (1913-1914), revista și ziarul „Cuvânt moldovenesc” (1913-1918, 1926-1940), iar mai apoi și majoritatea publicațiilor de limbă română din perioada interbelică. Paginile acestor publicații ofereau exemple de articole, care, deși uneori minore în plan lingvistic, se remarcă prin elementul neobișnuit al curajului civic: „Dați noroadelor învățătură adevărată și înțeleasă”², „Școlile sătești și limba întrînsele”³, „Ce ne învață istoria”⁴, „Răul întunericii”⁵ ș.a.m.d.

Atestarea și afirmarea comunității limbii românilor a fost conștientizată de fruntașii vieții naționale din toate provinciile locuite de români. Unitatea lingvistică este evidențiată încă la 1838 de către Timotei Cipariu în Transilvania, de către Ion Heliade Rădulescu la 1840 în Muntenia, apoi de către Mihail Kogălniceanu la 1843 în Moldova prin „Cuvântul introductiv” la „Cursul de istoria națională”. Prin păstrarea și cultivarea limbii se înțelegea unanim calea sigură spre propășirea neamului. Pentru

---

¹ Victor Grecu, *Unitatea și independența națională – deziderate inseparabile în gândirea social-politică din secolul trecut*, în *Cercetări de limbă și literatură*, Sibiu, 1981, p. 21.

² „Moldovanul”, nr. 6, 1907.

³ „Viața Basarabiei”, nr. 4, 1907.

⁴ „Moldovanul”, nr. 56, 1908.

⁵ „Glasul Basarabiei”, nr. 11/47, 1914.

fondatorii și redactorii primelor publicații românești – „Curierul românesc” (București, 1829), „Albina românească” (Iași, 1829) și „Gazeta de Transilvania” (Brașov, 1838) în prima jumătate a secolului al XIX-lea (adică aproape 100 de ani înainte de apariția ziarelor de expresie românească din Basarabia) limba română devine un criteriu de cea mai înaltă valoare națională și un factor determinant în procesul de emancipare națională, dimensiunea sa nucleară: „Liantul de o neasemuită putere unificatoare își avea rădăcinile și era direct condiționat de realitățile istorico-politice, se condensa în ansamblul luptei generale pentru emancipare națională”⁶.

Accentele sociale au prevalat mai totdeauna în această problemă de importanță majoră pentru însăși existența românilor basarabeni, or, înlocuirea limbii materne prin cea rusă (după secesiunea teritorială a Moldovei, consfințită prin încheierea tratatului de la București din 16 (23) mai 1812 – în legislație (1822), în școli (1866) și biserică (1871)⁷, iar puțin mai târziu și în întreaga administrație, avea drept obiectiv deznaționalizarea populației și transformarea treptată a ținutului într-o gubernie rusească ordinară. „Tirania limbii străine impuse cu forța asupra sufletului poporului este un coroziv al identității”⁸. De aceea sunt importante manifestările de rezistență prin limba maternă la impunerea totalitară a unei alte expresii lingvistice. Mărturii concludente în acest sens spicuim și din lucrările istoricilor și publiciștilor ruși: Batiuşcov P.N.⁹, Durnovo N.N.¹⁰, Casso Leon, Ministrul învățământului din Rusia¹¹ ș.a. Iată observațiile și impresiile jurnalistului Nicolai Durnovo, expuse în paginile ziarului democratic „Бессарабская Жизнь” („Viața Basarabiei”) și preluate de „Cuvânt Moldovenesc”: „Iubitorul de slobozenie și bunul norod rusesc privește cu inimă rea faptele panslaviștilor și cinovnicilor ruși în Basarabia. Interesele de viață ale României cer unirea tuturor românilor și întoarcerea lor în leagănul provoslaviei (se are în vedere Biserica Ortodoxă Românească (n.n.); Basarabia este locuită de un popor nerus și poate fi întoarsă României...”¹². Savantul Batiuşcov, de asemenea, aduce grave acuzații politiciii „panslaviste”, adică șoviniste, a Rusiei în provincia Basarabia. „Poporul moldovenesc din Basarabia „mulțumită” rusificării silnice e transformat într-o hoardă de robi muți și ignoranți. Acestui popor i s-a interzis să învețe în limba sa

---

⁶ Victor Grecu, *op. cit.*

⁷ Ștefan Ciobanu, *Cultura românească sub stăpânire rusească*, Chișinău, 1923; ediția a II-a, Chișinău, 1992.

⁸ Paul Mihail, Zamfira Mihail, *Acte în limba română tipărite în Basarabia*, Vol. I, București, 1993, p. VIII.

⁹ Батюшков Павел. Бессарабия. Историческое описание //Исторические судьбы юго-запада России. S. Petersburg, 1888 (P.N. Batiuşcov, *Bessarabia, istoricescoje opisanie*).

¹⁰ Nicolae Durnovo, *Politica panslavistă a Rusiei*.

¹¹ Leon Casso, *Rossia na Dunaje i obrazovanie Bessarabskoj oblasti* („Россия на Дунае и образование Бессарабской области”, S. Peterburg, 1913; în traducere de Șt. Berechet, *Rusia și bazinul dunărean*, Iași, 1940).

¹² „Cuvânt Moldovenesc”, nr. 13, 1914; (Bessarabscaia jizni. 1914. nr. 67).

maternă în școli, i s-a interzis să se roage lui Dumnezeu în graiul părinților săi (s.n.)”¹³. Politica de deznaționalizare prin intermediul măsurilor restrictive își avea istoria sa proprie, cu rădăcini adânci în soarta tuturor popoarelor învecinate și aservite de Rusia. Propaganda prin școală, biserică, presa oficială, acte administrative, foi volante constituia o modalitate de manipulare deja încetățenită în Rusia: „Erau premisele de manipulare psihologică a maselor pe baza unor formule sugestive...”, „adevărate acte de diversiune ...folosite deliberat pentru întreținerea unor opinii în sensul dorit de cancelaria imperială”¹⁴.

Ignoranța generală, lipsa unui liant național sigur și pasivitatea socială face orice popor vulnerabil și ușor de supus deznaționalizării. În condițiile Basarabiei pentru contracararea efectelor rusificării era extrem de important să se pună în uz toate resorturile culturale: cartea, ziarul, calendarul și toate celelalte tipărituri în limba maternă, care ar fi menținut interesul pentru școală și pentru valorile naționale. Or, în Basarabia conștiința națională n-a fost distrusă definitiv prin politica de rusificare promovată de guvernul țarist. Mărturii concludente în acest sens ne oferă mai mulți scriitori, cercetători, contemporani ai fenomenelor din Basarabia: „De unde lua țărâtimea basarabeană acea bogăție sufletească, acea nemărginită tărie și hrană, care i-a dat putere să-și păstreze natura etnică, fără nici o stricăciune, timp de mai mult de 100 de ani? Nu găsim decât un singur răspuns – limba”¹⁵.

Optica restrictivă, apoi și cea a agresiunii deschise în domenii de importanță vitală pentru un popor – limba maternă, serviciul divin, administrația publică conform tradițiilor, precum și suprimarea altor valori naționale – a provocat în rândurile populației băștinașe o reacție de rezistență tacită, calificată adeseori injust drept indiferentism național. Explicația forței de rezistență, opusă de către românii basarabeni intențiilor de rusificare, rezidă, în primul rând, în conservatismul legendar al acestora în raport cu schimbările care îi afectau modul tradițional de trai, și neîncrederea cu care priveau la orice tip de modificare. Paradoxal, dar în contextul social-politic al veacului al XIX-lea și al primelor decenii ale secolului al XX-lea, anume atitudinea refractară la schimbări a fost un factor important pentru menținerea intactă a limbii materne și a tradițiilor. Alt motiv ar fi eficiența scăzută a instruirii în școlile rusești: sistemul țarist de învățământ prevedea un program foarte redus pentru școlile primare, tendința de a lăsa poporul fără știință de carte fiind ceva obișnuit în Rusia. Astfel, pe timpul țarului Alexandru al III-lea (1881-1894) însuși ministrul învățământului din Rusia, ober-procurorul Sfântului Sinod, vestitul K. Pobedonostev

---

¹³ P.N. Batiușcov, *op. cit.*

¹⁴ Paul Mihail, Zamfira Mihail, *op. cit.*, p. XXXIV.

¹⁵ Nicolae Popovschi, *Istoria bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși*, Chișinău, 1931, p. 7.

(1827-1907), considera învățământul primar un lux pentru poporul de jos. Conform concepției sale, cu cât poporul este mai întunecat, cu atât e mai supus.

Pe lângă aceste explicații ale parțialei nereușite a politicii rusești de deznaționalizare, trebuie de luat în calcul și dimensiunea de bază a fenomenului analizat – contribuția esențială a Bisericii Ortodoxe la menținerea „conștiinței de sine” a românilor de pretutindeni. Biserica a fost pe parcursul secolelor trezoreria valorilor de patrimoniu material, imaterial și spiritual al românilor ortodocși – primele școli, biblioteci, tipografii erau înființate de instituțiile de cult; arhitectura, pictura, iconografia – toate, prin geneza și dinamica evolutivă, au fost indisolubil legate de Biserica Ortodoxă. Primul poet cult al românilor a fost mitropolitul Varlaam cu monumentală sa „Psaltire în versuri”, astfel că inițial tot ceea ce ținea de valori, de fapt, ținea de biserica neamului. În acest context, meritul clerului din Basarabia a fost corect evaluat de mai mulți cercetători - Ștefan Ciobanu, Nicolae Popovschi, Mitropolitul Gurie, arhimandritul Scriban ș.a. Paul Mihailovici (Mihail) a apreciat înalt activitățile slujitorilor bisericii: „Preoțimea făcea nu numai serviciul divin în limba poporului, ci și toată corespondența bisericească, actele, condicele, inventarele, actele stării civile erau numai în românește, și astfel se înaintau și conducerii bisericii din Chișinău”¹⁶. Primele cărți tot prin așezămintele de cult au fost promovate. Aici e locul să amintim că la tipografia eparhială se tipăreau cărți de cult bisericesc, dar și cărți laice, printre acestea numărându-se bucoavnele (abecedare), gramaticile românești, cărți de citire, calendare, solicitate de basarabenii cărturari (numai în perioada 1812-1821 „s-au tipărit 19320 exemplare de carte”¹⁷. Se cere menționată statornicia acestui fenomen – cărțile în limba română se tipăresc pe parcursul a mai multor decenii, unele ajungând să fie reeditate de 3-4 ori, ceea ce demonstrează existența cererii de carte românească în Basarabia. „Fenomenul acesta nu numai că este bine cunoscut tuturor celor care au trăit pe meleagurile acestei provincii, dar se dovedește în mod obiectiv prin circulația cărților românești în popor, căruia îi plăcea cartea românească și o prefera celei rusești”¹⁸. În afară de aceste mărturii ale prof. P. Constantinescu-Iași, parvin dovezi de acest gen și din lucrările statistice ale cercetătorului basarabean Al. David: cu toate vicisitudinile, pe care le-a adus stăpânirea rusească vieții naționale din Basarabia, numai în răstimpul de la 1812 până la 1880 au apărut nu mai puțin de 116 tipărituri românești¹⁹. Dacă însă luăm în calcul întreaga perioadă a stăpânirii străine, adică 1812-1918, atunci numărul cărților în limbă română atestate se ridică la circa 500, dintre

---

¹⁶ Paul Mihail, Zamfira Mihail, *op. cit.*, p. XXV.

¹⁷ Nina Matei, *Primul centru editorial de carte românească*, în „Literatura și arta”, nr. 30, 1994.

¹⁸ Petre Constantinescu-Iași, *Circulația vechilor cărți românești în Basarabia sub ruși*, Chișinău, 1929, p. 51-55.

¹⁹ Alexandru David, *Tipăriturile românești în Basarabia sub stăpânirea rusă*, Vol. I, Chișinău, 1935.

care, cele mai multe din domeniul literaturii religioase²⁰). Această producție tipografică – cărți, broșuri, ziare, reviste, calendare etc. – avea circulație în toate straturile populației, satisfăcând diverse interese. Datele acestor lucrări statistico-documentare vin să confirme în modul cel mai convingător, că spiritul românesc s-a păstrat viu în popor în pofida tentativelor de deznaționalizare tot mai insistente ale stăpânirii rusești.

E demn de subliniat încă o dată faptul că acest volum impunător de carte românească tipărită în Basarabia continua cu fidelitate vechea artă românească de tipar, care includea următoarele elemente obligatorii: caractere chirilice de două mărimi, chinovar (cerneală neagră și roșie), hârtie velină, tartaje din lemn sau carton, căptușite cu piele sau metal; piciorușe și încheieturi metalice, pagini încadrate în chenare, inițiale majuscule desenate sau încadrate în ornamente, frontispicii din împletituri de flori și frunze în jurul gravurilor mari cât pagina, viniete finale etc. „Iar *Evangeliarul* din 1855, depistat în timpul unei expediții arheografice (1975) în Rădenii Vechi (Ungheni), e un adevărat monument de artă grafică românească, purtând încrustări specifice plaiului nostru: viță-de-vie și struguri pe coperta de metal suflată cu bronz”²¹.

Dar sub presiunea crescândă a măsurilor administrative restrictive, viața culturală în Basarabia se degradează totuși, încât și acest program minim pentru emanciparea națională – editarea de carte românească – va rămâne pentru o perioadă considerabilă de timp, din 1871 până în 1906, doar un deziderat.

Așadar, în virtutea unor calități definitorii pentru românii basarabeni – conservatismul și tradiționalismul, înrădăcinate în conștiința comună a populației, îndeosebi a celei rurale, – limba, aproape intactă și neschimbată într-un răstimp îndelungat, devine factorul intern de bază în sprijinul spiritualității naționale. Țăranul, nefiind receptiv la valorile culturii străine, păstra din inerție tradițiile moștenite „din bătrâni”, astfel că procesul de asimilare afectează cu precădere nobilimea basarabească, care se îndepărtează tot mai mult de popor. „...Moldovenii cei învățați în școli înalte rusești au uitat că au marea datorie de a împărți cunoștințele lor cu cei rămași în neștiință, mai mult decât atât, moldovenii cei învățați prin școli rusești au uitat limba părinților și nu știu să vorbească cu moldovenii de la țară în limba strămoșilor”²². În acest context trebuie ridicată la rang de merit tendința spre conservare națională, propagată de prima publicație religioasă din Basarabia – „Luminătorul”, tendință preluată, bineînțeles, de la publicațiile precedente. O caldă pledoarie pentru limba moldovenească găsim într-un apel din numărul I din ianuarie 1910 al revistei: „S-a sfârșit al doilea an de viață al jurnalului „Luminătorul” pre pământ. Doi ani, Dumnezeu ajutând, „Luminătorul” nostru luminează acea parte de lume în Rusia, care nu cunoaște

---

²⁰ Paul Mihailovici, *Tipărituri românești în Basarabia de la 1812 până la 1918*, București, 1941.

²¹ Nina Matei, *op. cit.*

²² „Cuvânt Moldovenesc”, nr. 1, 1913.

altă limbă afară de limba moldovenească. „Luminătorul” are în vedere să învețe pre cel ce vorbește moldovenește a se lupta duhovnicește împotriva păcatelor..., are în vedere să dea moldovanului „pâinea cea spre ființă duhovnicească”²³. Orice manifestare cu caracter național găsește răsunet în paginile „Luminătorului”. Așa, de exemplu, în numărul 11 din 1913 se anunță că episcopul Serafim a dat voie ca în satele moldovenești „să se slujască în limba moldovenească”²⁴, iar în numărul 3 din 1914 se comunica că la 26 ianuarie a avut loc în Casa Eparhială cetire pentru norod pe limba moldovenească”²⁵, după cum a mai fost una și în anul precedent, evenimente consemnate cu grijă de revistă.

Meritul a fost incontestabil al clerului român din Basarabia: inițiativa acestei tipărituri naționale aparține ieromonahului Gurie și preotului Constantin Partene. Au fost depuse eforturi, pentru ca publicația periodică în limba maternă „Luminătorul” să vadă lumina tiparului. „...Contra editării revistei ni se învoca și acel motiv că n-avem limbă dezvoltată, că limba noastră moldovenească posedă nu mai mult decât 200 de cuvinte, întrebuițate de poporul de la țară, că n-avem nici scriitori versați și bine pregătiți. Ni se mai spunea: limba moldovenească este un anahronism. În zadar vă osteniți s-o reînviați...”²⁶. Limba devine anacronism dacă nu este utilizată, or tocmai solicitarea ei în diverse domenii, inclusiv cel ecleziastic, îi putea asigura viabilitatea. Acest lucru era foarte bine înțeles de partea cea mai cultă a clerului din Basarabia, căreia îi aparține meritul editării primei publicații clericale de expresie românească.

Deși publicațiile de limbă română erau preocupate în permanență de soarta limbii materne, chiar și în paginile acestora limba nu este folosită în mod corespunzător (articolele și înștiințările erau scrise într-un limbaj popular, simplist chiar). Intenția presei naționale era să mențină nivelul existent al limbii, adică s-o conserve, contracarând, astfel, tendințele periculoase de degradare. E adevărat, că pe atunci doar susținerea limbii, fie și în aceeași stare cum fusese moștenită de la predecesori, era deja o manifestare de curaj. Se încerca chiar justificarea unor neîmpliniri sau stângăcii. Explicația venea din realitatea condițiilor politico-sociale și culturale specifice Basarabiei, aflată foarte mult timp sub dominație străină. Dar înregistrăm unele preocupări timide ale publicației „Luminătorul” și pentru cultivarea limbii române. Într-un articol citim: „Drept, limba noastră acum s-au corcit tare: drept românește amestecat cu latine (sic!) la noi nu se încap; limba valahilor s-au învechit, iară pre cea frumoasă bisericească puțini o știu așa că și în vorbă și în scrisoare este o amestecătură...”²⁷. Insistăm asupra acestor împrejurări politice și sociale, întrucât ele

---

²³ „Luminătorul”, nr. 1, 1910, p. 5-6.

²⁴ „Luminătorul”, nr. 11, 1913, p. 23.

²⁵ „Luminătorul”, nr. 3, 1914.

²⁶ „Luminătorul”, nr. 1, 1933, p. 14.

²⁷ „Luminătorul”, nr. 1, 1913, p. 10.

impuneau alte priorități în activitatea națională în Basarabia, în comparație cu mișcările de renaștere națională din celelalte provincii, cum ar fi Bucovina sau Transilvania. Prin mesaj și formă, articolele ziarelor și revistelor din Basarabia exprimau o mentalitate și o atmosferă specifice doar Basarabiei. Iar acest specific de situație dicta formele și metodele cele mai simple de cultivare a limbii, care au fost valabile și în perioada interbelică. Printre acestea menționăm:

a) explicarea celor mai simple noțiuni, care ar fi prezentat pentru cititor dificultăți de înțelegere, prin alăturarea altor cuvinte cu statut de sinonime: de exemplu, congresul (adunare), jurnaliști (gazetari) (ziarul „Moldovanul”); tifosul (lungoarea), obiceiuri (năravuri) (ziarul „Viața Basarabiei”), sfaturile medicinei adică științei sănătății („Cuvânt Moldovenesc”) etc.;

b) folosirea frecventă a termenilor rusești în paralel cu cei românești: monument (pamiatnic), funcționar (cinovnic), articole (stateici) („Glasul Basarabiei”) etc.;

c) adoptarea celor mai lesnicioase construcții morfologice: drepturi naționale – drepturile norodului nostru; autonomia, adică, de sine cîrmuirea („Basarabia”, „Luminătorul”) etc.;

d) evitarea neologismelor și expresiilor complicate: „nevoi nesuferite pe capul bietului popor”, „fiecare neam numai se ocîrmuește bine...” („Luminătorul”).

O altă gamă de activități culturalizatoare ținea de oferirea gratuită de către redacțiile publicațiilor periodice în limba română a serviciilor propriu-zise tuturor doritorilor de a-și însuși sau a-și perfecționa limba maternă – cursuri și consultații, lucrări de traducere și întocmire a diferitelor acte, posibilități de lectură a colecțiilor de ziare și a altor tipărituri în limba română, care, de regulă, se găseau în micile biblioteci ale publicațiilor românești din acele timpuri. În acest sens sunt de remarcat activitățile de pionierat ale ziarelor „Basarabia” și „Viața Basarabiei”, apoi efortul deosebit al publicației „Moldovanul” în frunte cu neobositul folclorist Gheorghe Madan de a colecta la redacție acte, documente vechi, icoane, cărți și tipărituri de tot felul, care prezentau valori istorico-naționale inestimabile. Această practică culturalizatoare este preluată de publicațiile cu profil religios din perioada interbelică.

Alexei Mateevici, excelent animator și promotor al spiritualității naționale, se referea foarte des în creația sa la limba maternă ca factor esențial al renașterii spirituale a unui popor. Popoarele își „pot desfășura în pace și liniște toate: «să scrie, să citească, să se învețe, să judece, să se roage în limba lor» (s.n.), afirmă autorul în articolul „Ce ne trebuie nouă?”²⁸. Însuși modul de expunere al acestui articol-prelegere întrunește toate caracteristicile unei activități didactice, enunțate anterior. Cităm un singur alineat: „Al doilea rând de drepturi este alcătuit din drepturile numite cetățenești, vre să zică acele,

---

²⁸ Alexei Mateevici, *Ce ne trebuie nouă*, în „Basarabia”, nr. 53, 1906.

de care trebuie să se folosească toți cetățenii (locuitorii) Rusiei fără deosebire de nație (norod) și credință ... o țară numai atunci poate să trăiască bine, în pace, liniște și lumină când toți locuitorii (cetățenii) își ocârmuiesc treburile lor la un loc și când datoriile lor (birurile, carile dau în hazna, și toate cele, ce le cere stăpânirea) sânt potrivite cu drepturile lor: cu cât mai mari și mai multe sunt datoriile, cu atât mai mari și mai multe să fie și dreptățile (sic!)”²⁹.

E foarte bine surprinsă această tendință instructivă (a-i îndruma pe cititorii țărani, a le îmbogăți cunoștințele și vocabularul) a publicațiilor periodice basarabene de către cercetătorii Efim Levit și Sava Pînzaru, care au studiat fenomenul anume prin filiera articolelor lui A. Mateevici: „Tânărul cărturar basarabean ține să explice oamenilor de la plug că termenii popor și nație sunt sinonime cu norod, chestie e echivalentă cu întrebare, iar cetățeni cu locuitori, că învățătură, luminarea minții e totuna cu cultură, că noțiunea capitală înseamnă târgul cel mai mare al unei țări, iar istoria este povestirea faptelor trecute ale tuturor popoarelor”³⁰.

Limba publicațiilor religioase din Basarabia era cea pe care o vorbeau țăranii acasă, nu cea literară. Publicațiile clericale basarabene erau destinate oamenilor simpli din popor, de aici și caracterul iluminist-culturalizator predominant, menținut și după Unire, pe toată perioada interbelică. Anume limba vorbită de tot poporul este „cel mai de căpetenie mișcător al învățaturii și înaintării”³¹.

În perioada interbelică cultivarea și unificarea limbii române literare devin deziderate prioritare și pentru publicațiile clericale. Misiunea de prim ordin devine promovarea constantă și asiduă în același timp a politicii de însușire a limbii de către populația agramată a Basarabiei. Reformele politice, sociale și culturale nu puteau fi promovate prin grai viu sau scris, dacă esența evenimentelor nu era surprinsă corect. Astfel că schimbările trebuiau realizate în toate sistemele limbii, respectiv în vocabular, unde abuzurile slave, arbitrariul și ignoranța erau mai vizibile și mai supărătoare; dar și în ortografie, unde deficiențele și necunoașterea regulilor elementare de gramatică cauzau adevărate probleme. De aici rezultă amploarea și proporțiile discuțiilor și preocupărilor consacrate limbii. Exemple relevante ne oferă și revistele „Luminătorul”, „Studentul”, „Misionarul”, ziarele „Raza”, „Basarabia creștină” etc.

Frecvența dezbaterii acestor probleme în presa din alte provincii, ca și în cea din Basarabia, era determinată de pericolul poluării lexicului. Această îngrijorare era impulsionată de dimensiunile alarmante pe care le luaseră mania împrumuturilor și imitațiilor, preferința pentru neologisme și elemente lexicale străine, ce deveniseră în

---

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Efim Levit, Sava Pînzaru, *Alexei Mateevici, poetul, cărturarul și profetul Basarabiei*, în *Alexei Mateevici, Opere*, Chișinău, 1993, p. 23.

³¹ *Datoria noastră*, în „Moldovanul”, nr. 43, 1908.

perioada interbelică o obsesie maladivă. Dar în Basarabia acest fenomen provoacă o împotrivire înverșunată. Să ne amintim de reticența proverbială a basarabenilor în raport de schimbări. Astfel, „străinismelor” li se opune curentul regionaliştilor, care promovau un program preponderent de conservare a limbii neaoşe a ţăranului, program care concorda perfect cu aspiraţiile localnicilor, dar care, pentru restul ţării, devenise demult anacronism. Temeiurile acestei campanii necruţătoare împotriva invaziei „străinismelor” nu puteau fi decât de ordin naţional patriotic. Colaboratorii publicaţiilor clericale „Raza” şi „Luminătorul”, de rând cu cei ai revistei literare „Viaţa Basarabiei”, erau „onoraţi” că luptă pentru nealterarea limbii româneşti străbune. În viziunea academicianului M. Cimpoi literatura basarabească din perioada respectivă a fost „o literatură a proiectelor nerealizate şi a sacrificiului esteticului în numele culturalului, etnicului, socialului. Ea a impus, în ideea de a păstra fiinţa românească, imaginile iconografice ale lui Decebal şi Ştefan cel Mare, ale lui Christos şi păstorului de pe timpuri, ale ţăranului ca model de homo ethicus şi Poetului-preot sau Poeta Vates. (...) Problema-cheie a fost mereu, pentru literaţii basarabeni, problema limbajului, care prin actul misterios al transfigurării dă adevărata artă. Ei au fost constrânşi să se limiteze la săracele, dar melodioasele mijloace expresive.”³². Ar fi cea mai plauzibilă justificare a mult controversatului curent al regionalismului cultural tardiv al intelectualilor basarabeni. În linii mari criticul se referă la moştenirea culturală în general, inclusiv la presa clericală.

În opoziţie cu pericolul înnoirii şi poluării lexicului, este recomandată revitalizarea şi explorarea filonului popular inepuizabil. Tradiţia valorificării folclorului în presa românească venea din epoca „Daciei literare”, care promova cunoaşterea folclorului într-un grad mult mai mare decât toate celelalte periodice româneşti. Pentru realităţile basarabene acest curent bazat pe autohtonism (promovat şi înţeles în mod neadecvat de unele publicaţii din Basarabia) a fost susţinut de majoritatea publicaţiilor cu profil religios. În acest context este relevantă polemica dintre preoţii S. Păduraru şi A. Scvoznikov, inserată în paginile ziarului „Raza” şi ale revistei „Luminătorul”, care viza statutul celei dintâi publicaţii religioase în limba română din Basarabia. Motivul pentru care, de fapt, era tras semnalul de alarmă era pierderea terenului de către revista „Luminătorul”, cea mai veche şi cea mai cu merite revistă religioasă din teritoriul Basarabiei, şi transformarea ei, dintr-o revistă de frunte cu influenţă asupra clerului basarabească, într-o revistă locală a Eparhiei Chişinăului. Întrucât în revistă se scria în graiul moldovenesc al băştinaşilor dintre Nistru şi Prut, ea avusese foarte mulţi cititori chiar de la apariţia sa (peste o mie de abonaţi). „Astăzi revista („Luminătorul”, n.n.) este impusă în mod oficial pentru clerici, iar abonaţi particulari aproape că nu sunt. Din ce pricină lucrurile stau astfel? Cauza nu poate fi în

---

³² Mihai Cimpoi, *op. cit.*, p. 167.

lipsa de dragoste de a ceti, căci moldoveanului nostru, și azi ca și atunci, îi place să citească în graiul și pe înțelesul lui. Subliniez acest lucru fiindcă scrisul într-o limbă păsărească moldovenii nu-l pot suferi (subl.n.). Aceasta-i o cauză”³³.

Se sugerează ideea că tendințele publicației de a cultiva limba, de a atinge nivelul limbii literare românești ar fi fost un motiv al scăderii popularității revistei. Alte obiecții referitor la publicația în cauză atacau structura și mesajul ei modificat. „În al doilea rând, problemele tratate nu mai sunt puse așa de simplu ca atunci, cu scop de popularizare, ci se pun probleme grele de conceput pentru oamenii fără pregătire teologică specială. Azi «Luminătorul» se potrivește cu starea culturală a clericilor mai mult decât cu cea a enoriașilor. Așadar, «Luminătorul» a ajuns dintr-un organ de popularizare a învățăturilor bisericești un organ mai mult de autoeducație, de specializare a clerului”³⁴. În consecință, poporul rămăsese fără o publicație accesibilă, care l-ar fi sprijinit în disensiunile cu reprezentanții diferitelor secte, l-ar fi fortificat împotriva propagandei ateiste, l-ar fi lămurit în chestiunile ecleziastice care îl depășeau la moment (de exemplu, problema stilului nou). „Ne mulțumim deocamdată cu editarea câtorva broșuri și foi volante. Trebuie să recunoaștem că pentru popor se lucrează mult mai puțin în comparație cu ceea ce se face pentru clerici”³⁵. Așadar, autorul sesizează o tendință alarmantă în evoluția presei cu profil clerical, și anume, îngustarea accesului cititorilor neinițiați, adică fără studii teologice, la mesajul publicațiilor clericale. Slujitorii bisericii beneficiau de mai multe publicații, în timp ce mirenii, după schimbările survenite în revista „Luminătorul”, rămâneau fără publicația clericală îndrăgită.

Alte note îngrijorătoare despre situația lingvistică a „Luminătorului”, dar care consensualizează cu părerea preotului S. Păduraru, spicuim din scrisorile cititorilor parvenite la redacția ziarului „Raza”. Așa, de exemplu, în „Raza” din martie 1930, este publicată scrisoarea „unei preotese”, cititoare fidelă a revistei „Luminătorul”, care adresează reproșuri dure unor autori (domnilor Onica și Vasilache) pentru limbajul prea sofisticat utilizat în articolele „Rolul femeii în educație”, „Despre caritatea creștină”. Exemplele oferite de cititoare drept argumente – „capabilitatea abolițiunii sclaviei”, „eminamente creștine”, „o primejdie dezagregantă”, „promovarea transcedentală” etc. confirmă teza despre dificultățile de înțelegere a mesajului de către cititorul simplu de la țară, or revista era destinată anume preoților din satele Basarabiei, cântăreților, soțiilor și copiilor acestora și credincioșilor din rândurile țăranilor. Pe lângă obiecții și reproșuri, cititoarea vine cu propunerea de a simplifica limba publicației, ba chiar de a reveni la ceea ce a fost odată „Lăsați revista așa cum a fost ea

---

³³ Sergiu Păduraru, în „Raza”, nr. 87, 1932.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*.

altădată”³⁶. S-ar părea că acuzația de îndepărtare a cititorilor mireni de la mesajul publicațiilor clericale era fondată, ea fiind susținută prin mai multe intervenții publicistice ale preoților Constantin Popovici și Iulian Scriban³⁷. Dar acest punct de vedere este urmat de un șir de scrisori și articole (acestea au constituit, de fapt, componentele unei adevărate polemici în chestiunea limbii române a publicațiilor clericale) la redacția ziarului „Raza”³⁸, care exprimau idei și luări de atitudine contrare celor expuse anterior: „E adevărat că se fac exagerări și se introduc în limbă cuvinte de care nu este absolută nevoie, cum aceasta just relatează părintele Scriban în articolele sale și părintele C. Popovici... Însă aceste exagerări sunt firești într-o acțiune cum e reformarea limbii”³⁹. Întrucât nu era de competența oricui întocmirea regulilor pentru purificarea limbii, rămânea să se respecte de către toți utilizatorii limbii câteva reguli generale: „Grija tuturor în privința limbii trebuie să fie alta – ca pe toată întinderea țării noastre să fie vorbită una și aceeași limbă, fără ca să protejăm dialectele locale, cum aceasta o cere doamna preoteasă, în nr. 10. Nu e o nenorocire mai mare pentru o țară decât dezvoltarea alături de limba recunoscută oficială a dialectelor locale”⁴⁰. Autorul acestei opinii, preotul Grigore Onica este alarmat de tendințele regionaliştilor locali de a se fixa nu pe valorile generale ale românismului, ci pe cele ale autohtonismului local și întrevede consecințe grave pentru evoluția culturală ulterioară a Basarabiei: „Nefiind de nici un folos pentru propășirea culturală a poporului, dialectele locale pregătesc terenul pentru tendințele separatiste ale provinciilor aparte”⁴¹. Era vizată tocmai situația RASSM (Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească) și a limbii moldovenești, proclamată diferită de cea română.

„Misionarul”, în calitatea sa de „Organ al misiei ortodoxe române”, din start își propune obiective similar de atins – rubricile „Să ne îndreptăm limba”, „Vorbiți, scriți românește...” urmăreau perseverent cultivarea și unificarea limbii române. „Misionarul” este publicația clericală cu un grad sporit de activitate lingvistică, propunând nomenclatorul obligatoriu de termeni ecleziastici atât de necesar slujitorilor cultului, de regulă, de formație rusească. Pe lângă unele rectificări și precizări, privind grafia unor cuvinte sau respectarea normelor de flexiune morfologică și întrebuințarea corectă a variantelor flexionale, articolele acestor rubrici erau dedicate deseori în întregime unor chestiuni privind structura și evoluția lexicului, și recomandau adoptarea sau evitarea unor influențe lexicale străine, mai ales a celor de proveniență

---

³⁶ „Raza”, nr. 10, 1930.

³⁷ „Raza”, nr. 1080, 1936.

³⁸ „Raza”, nr. 15 din aprilie 1931, nr. 19 și nr. 23 din aprilie-mai 1931.

³⁹ „Luminătorul”, nr. 9, 1931.

⁴⁰ „Raza”, nr. 1, 1931.

⁴¹ *Ibidem*.

slavă. Materialele publicate în revistele „Misionarul” și „Studentul” cu referință la cultivarea limbii se focalizează preponderent în spațiul terminologiei ecleziastice, dominată de noțiuni, care trebuiau explicate slujitorilor bisericii, deoarece instruirea acestora în limba rusă, implicit și însușirea terminologiei ecleziastice în această limbă, le crea probleme în înțelegerea și transmiterea corectă a mesajului cărților bisericești, predicilor noi, ordonanțelor și recomandărilor Sfântului Sinod.

Până la apariția celorlalte publicații clericale, „Luminătorul” a fost pentru o perioadă de timp (1908-1913) singura publicație, unde mănuiitorii condeiului în limba română au putut să facă școală în ale scrisului. Nu trebuie de trecut cu vederea faptul că majoritatea colaboratorilor publicațiilor religioase din perioada interbelică erau preoți sau intelectuali cu studii făcute în Rusia, pe care și le-au perfecționat parțial doar prin filiera presei românești, prin contactul cu literatura și cu intelectualii de peste Prut. Doar atât nu era suficient pentru o activitate publicistică plenară și deseori limba materialelor publicațiilor periodice respective suferea de inadvertențe verbale crase⁴².

Împletindu-se cu chestiunile de ordin practic concret, structura vocabularului și unitatea sferelor acestuia, evoluția lexicului prin lupta dintre vechi și nou, modificările semantice și formale, care se operează în vocabular, și relația cu evoluția societății, mijloacele de îmbogățire a vocabularului și aportul neologismelor etc. – toate aceste probleme au constituit obiectul de discuție mai ales al revistelor literare: „Viața Basarabiei”, „Cuget moldovenesc”, „Poetul”, „Itinerar” și altele. Dar, după cum am demonstrat, aceste subiecte n-au lipsit nici din paginile publicațiilor cu profil religios.

Cercetătoarea Irina Digodi consideră perioada interbelică foarte prodigioasă pentru literatura și publicistica basarabeană. „Perioada interbelică nu a însemnat pentru literatura din Basarabia involuție sau recul, ci un progres evident. Caracterul ei preponderent tradiționalist nu poate servi drept argument de regres, ci este efectul mentalității de tip basarabean, conservatoare și patriarhală”⁴³. În virtutea condițiilor istorice, o lungă perioadă de timp, componenta literară a fost centrată pe folclor, tradiții, obiceiuri, traduceri preponderent din limba rusă și, mai puțin, pe tendința de înnoire și modernizare prin asimilarea de neologisme și crearea de noi termeni. Această mișcare, numită „regionalism cultural”, a provocat disensiuni între publicațiile din Basarabia și cele din restul țării și a constituit nucleul a numeroase controverse publicistice locale. Această problemă, care a dominat întreaga perioadă interbelică, a fost agravată în mare parte și de politica lingvistică a RASSM, entitate statală creată artificial în partea stângă a Nistrului cu scopuri politice necamuflete. Vorbirea dialectală moldovenească a fost oficializată ca „limbă moldovenească” în RASSM.

---

⁴² Boris Buzilă, *Din istoria vieții bisericești din Basarabia (1812-1918; 1918-1944)*, București-Chișinău, 1996, p. 207.

⁴³ Irina Digodi, *Literatura Basarabiei interbelice*, în „Contrafort”, nr. 7, 1998.

Așa-numita politică de „moldovenizare”, promovată în anii treizeci prin presă, radio, cinema și prin agitație directă în raioanele din stânga Nistrului, avea drept obiectiv înstrăinarea băștinașilor de cultura națională, de spiritualitatea și istoria românească. De remarcat, că în această perioadă, odată cu fondarea gazetei în limba moldovenească „Plugarul Roșu” și publicarea unor gramatici „moldovenești”, expresia „limba moldovenească” este propagată intens. Sintagma a fost utilizată cu mult mai devreme de către autoritățile țariste. Să amintim că revista „Luminătorul” de la apariția sa a fost criticată de nenumărate ori anume pentru că nu scria „moldovenește”: bunăoară, în buletinul eparhial ce se edita în limba rusă protopopul Usinevici critica limba „Luminătorului” că „... nu e moldovenească, ci e românească”, că „redactorii vor să românizeze pe moldoveni”⁴⁴. Alte mărturii în același context ne oferă inițiatorul și primul redactor al „Luminătorului”, ieromonahul Gurie Grosu: „Fiind o dată în audiență la arhiepiscopul Serafim el cu multă seriozitatea mi-a atras atenția, că „Voi, prin „Luminătorul” propagați limba română, nu cea moldovenească, limba moldovenească este alta decât cea românească”. La obiecțiunea mea că deosebirea e ca între limba rusă populară și cea literară... a urmat replica că „e o deosebire mare între limba moldovenească și cea românească. Eu nu permit să scriți românește, ci moldovenește numai”⁴⁵.

Autoritățile sovietice, de asemenea, au susținut (din anii '20) că populația autohtonă a RASSM și a Basarabiei formează un grup etno-lingvistic separat de populația României. Evident, în republica nou formată s-a renunțat chiar de la început la limba română, promovându-se sub egida proletcultismului⁴⁶ ideea unei culturi noi și a unei limbi noi. Sub pretext că terminologia românească este burgheză și nu reflectă „noua realitate socialistă”, ea a fost substituită prin termeni inventați, cuvinte născocite, expresii artificiale, plătute după modele rusești. Au fost trecute la index, adică scoase din uz, „românismele” de tipul: inevitabil, strident, irascibilitate, promptitudine, dar și porumb, prune, prosop, salariu, secol, popor, succes etc. Publicațiile din RASSM sunt înțesate de mostre de tipul apofăcător în locul termenului corect hidrogen, acrime – acid, mănăstergură – șervet, gâtlegău – cravată, aburomergător – locomotivă, păstrelniți – arhivă, apăcad – cascadă, șenușelniți – scrumieră, rășitornic – frigider, lăbiuți – ghilimele, șinșancă – cincinal, șerodrumnic – drum-de-fier etc. Este cert, un astfel de experiment lingvistic, care ignora complet sistemul derivativ al limbii române, n-a putut să prindă rădăcini, dar a cauzat prejudicii grave normei literare. Și destinul a

---

⁴⁴ „Luminătorul”, nr. 1, 1933, p. 10.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ Orientare socialist-vulgară, caracterizându-se prin negarea nihilistă a moștenirii culturale, care a existat în URSS între anii 1917-1932. Printre reprezentanții acestui curent se numărau și criticii literari: Isaak Vainberg și Samuil Lehtțir, autorii culegerii de articole *Întrebări literare*, apărută la Tiraspol în 1930.

dispus ca în 1940 și după cel de-Al Doilea Război Mondial această năstrușnicie verbală, acest torent de incultură a vorbirii scrise să ia locul limbii române literare și în Basarabia. Astfel fiind înțeleasă politica de „moldovenizare”, se elaborează un șir de lucrări „științifice”⁴⁷, autorii cărora afirmau: „noi tăți... trebui să ni ținim de oiștea moldovenizării, di limba moldovenească”⁴⁸ deoarece „...az în România domnești o limbă amestecată (nici tu românească, nici tu franțuzească) care nu-i pricepută plugarului moldovan... Diosăghirea aiasta între limba clasului domnitori și a clasului asuprit în România noi om pute s-o înfolosim, dacă n-om scăpa din vederi și aesti politicești, când oformăm noi ortografia noastră”⁴⁹. La formarea stilului artistic al „limbii literare moldovenești” și-au dat concursul publicațiile în limba moldovenească create pentru românii de peste Nistru: „Plugarul Roșu” cu suplimentele sale: „Comsomolitul Moldovei”, „Moldova Literară”, organul asociației scriitorilor din RASSM; revista pionierească „Scânteia leninistă”, care se difuzau clandestin și în teritoriul Basarabiei, comportând cea mai mare parte din mesajul propagandistic pentru populația românească din Basarabia. Bineînțeles, tentativa de a crea o limbă nouă, „deosăghită” de cea română nu dădea rezultatele scontate, mai fiind și un impediment în exportarea revoluției mondiale, așa încât, după dizolvarea în anul 1932 a Asociației proletcultiste „Cultura Proletară”, problema limbii moldovenești este iar în prim-planul preocupărilor „partinice”. La 2 decembrie 1932 biroul comitetului regional de partid din Moldova al PC (bolșevic) al Ucrainei a adoptat rezoluția privind trecerea la grafia latină, planificând ca aceasta se va produce treptat pe parcursul anului 1932. Trecerea scrisului moldovenesc de la alfabetul rusesc la cel latin ar fi permis „să se mențină comunitatea limbii oamenilor muncii moldoveni ce locuiesc pe ambele maluri ale Nistrului și să consolideze influența revoluționalizatoare a RASSM asupra maselor de oameni ai muncii din Basarabia și România (s.n.)”⁵⁰. „Curățirea bolșevică” din anii 1937-1938 a pus capăt acestui experiment naționalist, iar

---

⁴⁷ Pavel Chior, *Dispri ortografia linghii moldovenești*, Tîrg Birzula, 1929; I.D. Ceban și alți autori, *Cuvîntelnic ortografic moldovenesc*, Tiraspol, 1940, ș.a.

⁴⁸ Ca urmare a moldovenizării, limba în RASSM ajunsese într-o stare deplorabilă. Drept confirmare cităm fragmente din materialele publicate de ziarul „Plugarul Roș” (publicație care se răspândea ilegal și pe teritoriul Basarabiei, fiind agreată de partea incultă, neștiutoare de carte românească a populației, deoarece era scrisă cu caractere chirilice și în „limba moldovenească”, înțeleasă de plugar: „Amu sătenii cu toții vin în chino și privesc feli di feli di cartini. Fișticari esî îndistulat și plin di bucurii. Nu apucî a sî mîntui un seans, cum în uși năbușești altî ceafî di norod. Țăranii tari îs mîntăniți cîrmii sovietice cî o dat în sat chino”.

⁴⁹ „Plugarul Roș”, 27 decembrie 1927.

⁵⁰ Din raportul „Despre construcția național-culturală în Moldova”, prezentat la conferința a IX-a a organizației regionale de partid în ianuarie 1934. La conferință s-a menționat „rolul alfabetului latin – necesitate vitală a poporului moldovenesc”, fără însușirea căruia „nu putem avansa în dezvoltarea noastră culturală, nu putem ridica masele la o treaptă superioară”. Politica sovietică își schimbase macazul, dar nu pentru mult timp.

promotorii lui, persoane, de fapt, devotate cauzei sovietice, au fost destituite din posturi, arestate, maltratate, deportate.

Daunele pricinuite de impunerea „limbii moldovenești” au fost și rămân incomensurabile. Efortul pentru cultivarea limbii al celor mai multe publicații din perioada interbelică a fost perturbat de această politică lingvistică falsă, care deseori era confundată sau suprapusă peste regionalismul cultural promovat și de alte publicații periodice din Basarabia interbelică. Grija pentru puritatea și corectitudinea limbii materne, care devenise din start o prioritate a colectivelor de redacție ale primelor publicații periodice în limba română, se înscrie de minune în traiectoria tradițională – iluminist-culturalizatoare a tuturor publicațiilor de limbă română din Basarabia. Dar spectrul manifestărilor didactice și culturale propagate de aceste publicații clericale este foarte larg, fiecare dintre ele avându-și specificul clar conturat. Astfel, de activitățile iluminist-culturalizatoare ține și reflectarea conferințelor științifice și de popularizare a șezătorilor culturale de către publicațiile clericale studențești („Gândul neamului”, „Studentul”), care contribuiau la crearea unei „atmosfera academice” atât de necesare Chișinăului. Alte publicații, bunăoară, revista „Credința noastră”, chiar din primele numere adresează călduroase apeluri către oamenii de bună credință spre unirea tuturor forțelor de „sacră iubire creștinească” într-o intensă propagandă național-culturală „pentru cultivarea poporului”: „Să ajungem a deschide ochii țăranilor noștri la o viață mai bună, mai civilizată, răsplătind astfel munca lor grea”⁵¹. Liantul comun, deci, pentru toate publicațiile cu caracter religios, pedagogic, literar era axat pe unirea eforturilor de culturalizare prin grai viu și cuvântul scris.

O altă componentă a activității iluminist-culturalizatoare a publicațiilor religioase din Basarabia o constituia preocuparea pentru tradiții și obiceiuri sănătoase, pentru valorile spirituale și materiale netrecătoare. Tradiția valorificării folclorului, alături de preocupările de starea limbii materne, rămâne o permanență în activitatea tuturor publicațiilor de limbă română din Basarabia din perioada interbelică. În paginile „Luminătorului” se face elogiul colindelor, se vorbește cu multă căldură și însuflețire despre datini și obiceiuri, care constituie însăși ființa neamului. Se promovează ideea perpetuării obiceiurilor și datinilor sănatoase, utile poporului, dar și păstrarea mărturiilor de valoare despre perenitatea tradițiilor. Experiența ziarului „Moldovanul” din anii 1907-1908 este preluată de către „Luminătorul” chiar din primul an de apariție – 1908: programul său prevedea pe atunci „Răspândirea în norodul moldovenesc a documentelor (hrisoavelor) atingătoare de istoria vieții obștești din eparhia Chișinăului”. Aceleași obiective le va realiza mai târziu și revista studenților-teologi „Studentul”, care periodic insera materiale despre istoria și

---

⁵¹ „Credința noastră”, nr. 1, 1937.

obiceiurile moldovenilor la rubricile „Folklor”, „De Paști”, și, îndeosebi „Revista Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Chișinău”.

Se cuvine să notăm că orientarea clerului basarabean spre valorile perene ale românismului a mai fost inițial stimulată și de investigațiile tot mai insistente ale cercetătorilor ruși, pentru care preocupările pentru tradițiile, datinile și obiceiurile românilor din Basarabia au fost de cel mai mare interes, mai ales către sfârșitul veacului al XIX-lea. Despre aportul acestora la evaluarea patrimoniului național au scris detaliat profesorul Dumitru Coval, cercetătorul Ion Osadcenco⁵² și alții. Interesul și tentativele de valorificare a creației populare orale se înregistrează în Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea, aceste preocupări sporind la începutul secolului al XX-lea prin contribuția publicației religioase „Buletinul Eparhiei Chișinău”, apoi a revistelor „Luminătorul” și „Revista Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Chișinău”. Colaboratorii acestor publicații cercetează în chip sistematic arhivele locale, folosesc pe larg izvoarele originale românești, întreprind în același scop călătorii prin Principatele Române la biserici și mănăstiri vestite, fac cunoștință cu reprezentanții bisericii române, preiau din experiența lor de valorificare a tezaurului național (este concludentă în acest sens activitatea arhimandritului Gurie și a preotului Alexandru Stadnițchi)⁵³.

În perioada cercetată interesul pentru istorie, folclor, obiceiuri, tradiții, datini este susținut de toate publicațiile cu profil religios din Basarabia. Interesul constant pentru patrimoniul popular trebuie legat neîndoiește de impactul acestuia, ca element component indispensabil al culturii naționale, asupra bisericii ortodoxe. Ponderea capitală a reperelor identitare este decisivă în conturarea specificului unui popor și este în dependență directă de evoluția bisericii acestui popor, deoarece cea mai mare parte din datinile și obiceiurile populare este în strânsă legătură cu sărbătorile creștinești – colindatul, semănatul, Boboteaza etc. Evaluarea globală a obiceiurilor și tradițiilor, privite ca o componentă importantă a culturii naționale, ne conduce la ideea importanței lor ca element de coeziune în fața primejdiilor de înstrăinare, precum politica de rusificare forțată, inochentismul, postinochentismul, sectarismul, ateismul și altele.

Prin valorificarea și explicarea tradițiilor populare în paginile presei clericale, biserica realizează o apropiere de „trunchiul cel mare al neamului” – țărâtimea. Concomitent cu traiul greu al plugarilor, preoții basarabeni au cunoscut direct de la sursă datinile, obiceiurile și tradițiile populare. Acestea toate, prin îngemănarea lor cu ritul creștinesc, reprezintă o dovadă grăitoare atât a vechimii și continuității

---

⁵² Dumitru Coval, *Din istoria jurnalisticii românești*, Chișinău, 1992. Ion Osadcenco, *Relații de prietenie moldo-ruso-ucrainene*, Chișinău, 1978.

⁵³ Paul Mihail, *Mărturii de spiritualitate românească în Basarabia*, Chișinău, 1993, p. 112.

neîntrerupte, cât și a unității confesionale a poporului român. Atașamentul clerului pentru oamenii simpli a dictat această aplecare a presei clericale asupra a tot ceea ce constituia reper de identitate confesională și națională, câștigându-și meritul valorificării și perpetuării acestui tezaur. De aceea, articolele publicate în paginile periodicelor cu profil religios pe parcursul a circa trei decenii (1908-1940) denotă interesul și preocuparea constantă a clerului basarabean pentru perenitatea valorilor naționale creștinești. În paginile publicațiilor clericale sunt tratate și probleme de geneză și evoluție ecleziastică, definatorii pentru statutul Bisericii Ortodoxe Românești. Drept confirmare servesc materialele publicate timp de zeci de ani în revistele „Revista Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Chișinău” și „Luminătorul”, care au repus în circuitul valoric documente vechi de istorie și arheologie și acte, care priveau viața bisericească a Moldovei de pe ambele părți ale Prutului. La aceasta a contribuit, în primul rând, Obșteea bisericească de istorie și arheologie de sub președinția ieromonahului Gurie, reorganizată ulterior în Societatea arheologică bisericească, care la 1906 inaugurează Muzeul bisericesc. În perioada interbelică acesta se transferă într-un spațiu special la Muzeul etnografic din Chișinău. Colecția muzeului era repartizată în patru secții. Exponatele, în mare parte au fost dăruite de „Casa Arhierească, altele s-au adunat de la bisericile vechi, iar altele s-au primit ca donații de la particulari”⁵⁴. Între acestea – bogate colecții de veșminte, mitre arhierești, antimise, potire de cositor, aramă și lemn, 50 de icoane, dintre care unele foarte vechi, acte, hrisoave medievale, *Biblia de la 1688*, *Biblia de la Petersburg* (1819), *Cazania lui Varlaam* (1643), *Viețile Sfinților ale Mitropolitului Dosoftei*, *Evanghelia de la Râmnic* (1784), alte tipărituri valoroase, monede, decorații, hărți ș.a.m.d. În „Revista Societății istorico-arheologice bisericești din Chișinău” se prezintă „Opisul obiectelor ce se păstrează în Muzeul Societății Istorico-Arheologice Bisericești basarabene”⁵⁵. (În anii 1942-1944 se reface Muzeul istoric-bisericesc din Chișinău, care ocupa clădirea vechiului palat al Mitropoliei). De asemenea, s-au păstrat cu sfințenie numeroase tipărituri românești de o deosebită valoare la mănăstirile Suruceni, Hâncu, Chivera, Țigănești, Grădiniște, Noul Neamț, în bisericile Mazarache și Râșcanu din Chișinău⁵⁶. Publicațiile cu profil religios din perioada interbelică vin și cu o serie de contribuții etnografice referitoare la ținutul Basarabiei, contribuții arhitecturale și istorice referitoare la mănăstirile și bisericile din provincie⁵⁷.

Așadar, Biserica Ortodoxă Românească era nucleul care ținea împreună valorile cele mai de preț ale Basarabiei – lăcașuri sfinte, icoane, veșminte, obiecte de cult; cărți, hrisoave, calendare și alte tipărituri în calitate de cultură materială și

⁵⁴ *Ibidem*, p. 113.

⁵⁵ „Revista Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Chișinău”, volumul XV, 1923, p. 101.

⁵⁶ Paul Mihail, *op. cit.*, p. 302.

⁵⁷ *Ibidem*.

datini, obiceiuri, tradiții, folclor în calitate de cultură imaterială. Posibilitățile enorme oferite de presă în sensul evaluării și protejării acestor valori au fost puse în aplicare cu multă abilitate și eficiență de către toate publicațiile cu profil religios – „Luminătorul”, „Revista Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Chișinău”, „Misionarul”, „Raza”, „Însemnări creștine” etc. Ceea ce s-a publicat în paginile lor denotă tendința publicațiilor periodice de a reface legăturile vechi dintre Biserica Ortodoxă din Basarabia cu cea de peste Prut, din care ea odinioară făcea parte. În pofida agresiunii imperiale cu tot cortegiul ei de acțiuni de deznaționalizare, tradițiile și formele culte ale vieții spirituale și-au păstrat continuitatea chiar și în perioada de criză pentru ființa națională.

Retrospectiva istorică demonstrează astfel rolul incontestabil al publicațiilor periodice în limba română în menținerea ființei naționale a românilor basarabeni. Limba maternă, acest reper inestimabil în păstrarea identității naționale a unui popor, a avut în Biserica Ortodoxă din Basarabia suportul de bază prin tipărirea în limba română. Prin presa clericală activitatea iluminist-culturalizatoare a fost promovată insistent, pe toată perioada apariției publicându-se numeroase articole despre problemele limbii materne, despre cultivarea populației, polemici despre calitatea mesajului și a limbajului etc. Presa a perpetuat și a sporit rolul bisericii de păstrătoare (trezorieră) a folclorului, datinilor, formelor de ritual tradițional la înmormântări, cununie, botez, a tradițiilor de comportament și port popular. Probleme de istorie ecleziastică, de etnografie, de valorificare a tot ceea ce înseamnă valoare de patrimoniu pentru un popor au constituit subiectele frecvente ale tuturor publicațiilor cu profil clerical din perioada interbelică. Astfel, ponderea acestor materiale în paginile „Revistei Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Chișinău” este dominantă, iar în publicațiile periodice „Luminătorul”, „Raza”, „Studentul” ocupă spații impunătoare.

Limba maternă ca reper identitar principal, în alianță cu datinile și obiceiurile, imprimă neamului caracterul, natura, geniul, individualitatea, îl cimentează în fața vicisitudinilor sorții, îi înfrumusețează existența fizică și morală. Prin reevaluarea tradițiilor populare, prin însușirea și propagarea lor se consolidează tezaurul spiritual al neamului. Iar dublul rol pe care îl are de îndeplinit limba maternă pentru orice popor – cel de promotor al tuturor științelor și al culturii și cel de obiect al culturii – este conștientizat perfect de către toți fruntașii mișcării de revigorare națională.

Résumé

L'article porte sur le rôle des premières publications en langue roumaine militant pour l'émancipation nationale de la Bessarabie. La langue est le dépositaire des richesses d'un pays. En vertu de certains traits présents chez notre peuple tels que le conservatisme, le traditionalisme, enracinés dans la conscience commune de la population et surtout dans la conscience de la population rurale, la langue devient le facteur interne de base à l'appui de la spiritualité nationale. C'est toujours la langue maternelle, promue avec insistance et ténacité par les publications nationales des premières décennies du XXe siècle, qui a servi de motif principal dans le déclenchement du mouvement d'émancipation nationale en 1905-1906, et plus tard, en 1917, avec plus de vigueur et d'insistance.

Mots-clés:

Bessarabie, presse, langue roumaine, XXe siècle.

Constantin Brudariu – o viață în versuri

Mihai Anatolii Ciobanu*

De-a lungul veacurilor, în scurgerea neîncetată a timpului, au văzut lumina zilei oameni de tot felul. Unii s-au ridicat deasupra condiției lor sociale, alții, din contra, au decăzut din rangurile strămoșești, părăduindu-și averea din diferite motive. La Osoi, cândva în prima parte a secolului al XIX-lea, ne spune legenda familiei, s-a stabilit ardeleanul Gheorghe Brudariu. A muncit și și-a rotunjit avutul, ajungând primar al locului. Satul Osoi la acea vreme era un cătun cu mici case de lut acoperite cu paie. În familia acestui om s-a născut Constantin, cel de-al doilea dintre cei trei copii.

Constantin s-a născut la 9 iulie 1866, la ora patru dimineța¹. Nașterea a fost înregistrată la Primăria comunei Tomești în ziua de 11 iulie. Cei prezenți la întocmirea actului de naștere au subscris „prin punire de deget în lipsa științei de carte”. Copilul era predestinat unei vieți tihnite la vatra satului. Urma să învețe câteva clase, ca să știe să numere, să se căsătorească, să-și facă o casă și să lase urmași. Gospodăria și familia, acestea sunt lucrurile de preț la sat. Trudit de mic copil cu muncile câmpului, o fi învățat din greutățile acelor ani. Cert este că fiul de țăran din Osoi privea mult mai îndărătul vieții tihnite și a prafului de pe ulițele satului. La un mijloc de noapte, Constantin Brudariu și-a luat soarta în propriile mâini, așa cum făcuse și mama sa cu ceva vreme în urmă, și a plecat la Iași pentru a învăța carte. Ajutat de mamă, a fost primit la Școala de Băieți Pașcanu (nr. II) din Tătărași², unde a lucrat mai mult pentru director decât să fi învățat. A fost înscris apoi la Școala Normală „Vasile Lupu”. Diploma de absolvire a primit-o la 2 iulie 1888³. Certificatul constatator de urmare a celor patru clase normale i-a fost eliberat la 4

---

* Mihai Anatolii Ciobanu a fost beneficiar al Programului de Burse „Junimea” și Rezidențe de cercetare științifică privind istoria și viața culturală a Iașului, ediția a III-a, 2016 – inițiativă a Muzeului Național al Literaturii Române Iași.

¹ **DJIAN**, Fond Școala Normală „Vasile Lupu”, dos. nr. 5/1888, f. 30.

² **BCU Iași**, Arhiva Constantin Brudariu (în continuare nu se mai indică numele arhivei), Arh. 427-8, *Memoriu autobiografic*, este scris că directorul instituției era Mihai Duca, viitorul său socru. Informația este însă greșită. În realitate era Mărdărescu (**BCU Iași**, Arh. 427-3, *Genealogia familiilor Brudariu și M. Duca – paternă și maternă, 1 volum legat, dactilografiat și cu fotografii*, f. 12, p. II, (mai jos: *Genealogie*), când nu se fac referiri la partea lucrării, înseamnă că merge vorba despre p. I).

³ **DJIAN**, Fond Școala Normală „Vasile Lupu”, dos. nr. 5/1888, f. 30; *Genealogie*, f. 21.

noiembrie 1888⁴. Urmând cursurile acestei școli, Constantin Brudariu a ajuns profesor la țară. Prin urmare, el a semnat un contract cu statul în perioada studiilor, prin care se obliga să predea în mediul rural timp de 10 ani⁵. Astfel, la 14 aprilie 1889, a fost numit suplinitor la școala din Dobrovăț, județul Vaslui. La sfârșitul anului 1890 era mutat în cătunul Dumasca. Peste un an, la 27 martie 1891, a ajuns învățător în comuna Ivănești, plasa Racova. La 29 iunie era transferat iarăși la Dumasca⁶. Un nesfârșit du-te-vino. În 1897, a trecut examenul de definitivat pentru postul de învățător în circumscripția III școlară din Iași⁷.

Constantin Brudariu a fost unul dintre profesorii profund preocupați de problema țărănească. Înțelegând necesitatea implementării unor soluții viabile pentru îmbunătățirea situației din mediul rural și mai ales pentru atragerea copiilor de țărani la școală, a dus întreaga sa viață o continuă luptă pentru crezul său. Munca i-a fost recunoscută, căci în 1895 a fost răsplătit cu medalia „Serviciul Credincios”, iar în 1902 cu „Răsplata Muncii”, cl. II, pentru învățământul primar⁸. În 1903, a ajuns profesor-institutor la Podul Iloaiei. În același an, Constantin Brudariu a fost numit în Consiliul General de Institutori pe o perioadă de 5 ani⁹. Se pare că a fost implicat în mișcările țărănești din 1907. Autoritățile l-au acuzat de instigare a țăranilor și doar implicarea lui Constantin Stere l-a salvat de întemnițare¹⁰. La Podul Iloaiei, învățătorul Brudariu a deschis o cooperativă de panificație. Cooperativa avea ca scop principal producția de produse de panificație care să fie vândute la un preț mai mic decât cel de pe piață¹¹. În aceeași perioadă învățătorul cu pricina făcea parte și din comisiile județene ce aveau ca scop verificarea calității actului educațional. În 1907, și-a anunțat dorința de a demisiona din postul de sub-revizor al județului, având unele contradicții cu revizorul Sachelărescu. Chiar dacă pe lângă Brudariu a intervenit Constantin Stere, acesta a rămas convins în pornirile sale de a demisiona la 1 octombrie, ceea ce a și făcut de altfel¹². Ca urmare a demisiei sale, „D. Sachelarescu, revizorul școlar, jubilează de retragerea d-lui Brudariu și stăruie pentru numirea unui învățător protejat al său”¹³. În

---

⁴ **DJIAN**, Fond Școala Normală „Vasile Lupu”, dos. nr. 4/1887, f. 199.

⁵ **DJIAN**, Fond Școala Normală „Vasile Lupu”, dos. nr. 5/1888, f. 89. Despre același contract cu statul aflăm și din cererea sa adresată direcției Școlii Normale, v. **DJIAN**, Fond Școala Normală „Vasile Lupu”, dos. nr. 4/1887, f. 136.

⁶ *Genealogie*, f. 22.

⁷ „Epoca”, Seria a II-a, anul III, nr. 500, 6 iulie 1897, p. 2.

⁸ *Genealogie*, f. 22.

⁹ *Ibidem*, f. 23.

¹⁰ *Ibidem*, f. 19.

¹¹ *Ibidem*, f. 20.

¹² „Opinia”, anul IV, nr. 254, 28 septembrie 1907, p. 2; idem, nr. 266, 12 octombrie 1907, p. 3.

¹³ „Epoca”, anul IV, nr. 261, 6 octombrie 1907, p. 3. Despre aceeași chestiune și în idem, nr. 266, 12 octombrie 1907, p. 3; nr. 246, 19 septembrie 1907, p. 3. La 5 septembrie, anterior demisiei, el a intrat în concediu, v. idem, nr. 236, 5 septembrie 1907, p. 3.

1912, a fost transferat la Școala de Băieți din Târgul Frumos, ajungând directorul instituției. Ulterior, la 12 octombrie 1921, a fost transferat la București, la Școala Nr. 26, iar în 1927, s-a pensionat¹⁴.

La Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu” din Iași se păstrează o întreagă arhivă a acestui profesor.

Ne propunem, în primul rând, să valorificăm din arhiva lui C. Brudariu de la BCU Iași volumul păstrat sub cota Arh. 427-4. Volumul conține câteva zeci de poezii scrise de institutorul născut la Osoi. Dintre acestea, *Memoriile lui Costache Osoianu, Tragedie în versuri cu 567 strofe*¹⁵, lucrare fără precedent în literatura română – după cum mărturisea autorul – au o mai mare valoare. Profesorul Constantin Turcu scria că memoriile cu pricina ar trebui să fie publicate, fiindcă:

Tipărirea acestei lucrări s-ar adăuga la puținele „jurnale” (memorii, amintiri) care ne vin acum în minte [...] S-ar îmbogăți astfel substanțial această literatură narativă. După cum spunea Nicolae Iorga „Istoria se scrie și prin cei mici”¹⁶.

Constantin Brudariu s-a ridicat de la talpa țării, din rândurile unor simpli țărani, și a ajuns unul dintre devotații sprijinitori ai cauzei țărănești. A luptat neîncetat pentru alfabetizarea populației de la sate, pentru echitate socială și justiție corectă. Prieten cu Constantin Stere și Spiru Haret, el a publicat mai multe cărți, printre care: *Cartea țăranului român*, în colaborare cu Gheorghe Kirileanu (1901), și el un vechi prieten¹⁷, și *Progresul popoarelor-conferință*, 1924. Despre o mai veche carte semnată de același personaj, *Convertirea săteanului la școală*, Iași, 1898, se spunea că „Într-o limbă simplă și curgătoare, autorul, care e învățător, expune mijloacele de care trebuie să uzeze orice învățător, spre a atrage la școală pe copiii de săteni”¹⁸.

La titlurile deja numite se adaugă zeci de articole publicate și alte zeci care nu au mai apărut niciodată¹⁹. Dorința acestui fiu de țăran de a cunoaște era, într-adevăr,

---

¹⁴ *Genealogie*, f. 23.

¹⁵ **BCU Iași**, Constantin Brudariu, *Memorii manuscrise în versuri; a. autobiografie; b. memorii*, Arh. 427-9 (b), același memoriu dar cu 565 strofe.

¹⁶ *Genealogie*, f. 29. De fapt, expresia marelui istoric este un pic diferită, v. N. Iorga, *Istoria țării prin cei mici*, în „Revista istorică”, nr. 1-3, 1921, p. 26-62.

¹⁷ Ion H. Ciubotaru, *Cultura populară în preocupările lui G.T. Kirileanu*, în vol. *G.T. Kirileanu sau viața ca o carte, memorii inedite*, ediție îngrijită și cuvânt înainte de Constantin Bostan, București, 1985, p. 130.

¹⁸ „Convorbiri literare”, anul 33, nr. 1, 15 ianuarie 1899, p. 94.

¹⁹ Adrian Brudariu, *Școala și războiul*, manuscris cercetat prin bunăvoința d-n. Florica Brudaru (filele nu sunt numerotate); *Genealogie*, f. 16-18 (74 de însemnări inedite) și 26-28. Despre lucrările acestui învățător, cât și prietenia sa cu G.T. Kirileanu, v. Vasile Uglea, *Doi prieteni devotați ai țăranului român: G.T. Kirileanu și C. Brudariu*, în vol. *G.T. Kirileanu sau viața ca o carte*, p. 279-287. Fiul învățătorului, avocatul Adrian Brudariu, a scris că în arhiva rămasă de la dânsul se aflau 102 texte netipărite, o parte dintre acestea au ajuns la **BCU Iași** (v. Arh. 427-1-13).

fără margini. A fugit de acasă doar de dragul de a putea învăța și spre finalul vieții a ținut conferințe la Universitatea din Iași, la București și Timișoara. Copilul analfabet a ajuns să știe engleză, germană și franceză²⁰. Avem în fața noastră un model uman. El însuși spunea despre originea sa: „De ce să mă poreclească/ Cu numele de „cucoane”/?/ Strămoșii mei nu purtase/ Nici galoane, nici blazoane”²¹. Mândria originii țărănești!

Constantin Brudariu a fost căsătorit de două ori. Prima lui nevastă a fost Pulcheria Duca. Cei doi și-au jurat credință nestrămutată în 1890²². Pulcheria era fiica institutorului Mihail Duca din Iași și al Efrosinei, născută Pânzariu. Bunicul Pulcheriei a fost Iordache Duca, născut la 1785, un mic boiernaș – proprietarul unei vii pe dealul Vișan, lângă Iași, avea o casă și o livadă în cartierul Tătărași, actuala str. Călărași nr. 18²³. Constantin și Pulcheria au avut împreună trei copii: Natalia, Adrian și Emil. Neînțelegerile din familie, pricinuite mai ales de lipsurile materiale, au făcut ca Pulcheria să-și lase bărbatul și să plece la mama ei care locuia în Iași, la vechea moșie a lui Iordache Duca²⁴. Eufrosina Duca a avut o droaie de copii, dar a nutrit dragoste față de nepoți și s-a îngrijit de ei pentru câțva timp. Fiica ei, Pulcheria Brudariu, și-a crescut copii în pofida tuturor greutăților. S-a săvârșit din această viață la Piatra Neamț, la 16 februarie 1962²⁵. După despărțirea de prima soție, Constantin și-a luat de nevastă o fată din familia Lefter, Elena, nu a avut însă copii cu dânsa.

Dintre copiii săi, Adrian a fost cel care a avut o carieră politică respectabilă. A ajuns deputat lupist și a făcut parte și din FRN-ul lui Carol al II-lea. A urmat cursurile Facultății de Drept de la Universitatea din Iași și a devenit magistrat. Printre altele, a ocupat funcția de decan al Baroului Timișoara²⁶. Fiul său, Dan Adrian Brudariu, trăiește la Lausanne, în Elveția.

---

²⁰ Școala și războiul.

²¹ BCU Iași, Arh. 427-9 (b).

²² Școala și războiul.

²³ Genealogie, f. 10, partea II.

²⁴ La data de 30.III.2016 am fost la adresa Călărași nr. 18. Răspunsul primit de la cei care locuiesc acolo nu a fost îmbucurător. Actualii proprietari se pare că nu se trag din Duculești și au casa din moștenire, nu din cumpărătură. Nu prea au dat însă dovadă de o acerbă dorință de a coopera, cu părere de rău...

²⁵ Școala și războiul.

²⁶ Două studii despre Adrina Brudariu nu sunt deloc măgulitoare, v. Gheorghe I. Florescu, *Un dialog epistolar: Adrian C. Brudariu-G.T. Kirileanu (1920-1925, 1956)*, în „Zargidava”, XI, Bacău, 2012, p. 210-242; idem, *Adrian C. Brudariu, Un „caz” controversat (1960-1961)*, în loc. cit., XIII, Bacău, 2014, p. 180-199. Într-un studiu anterior, Adrian Brudariu este considerat „Personalitate marcantă a intelectualității juridice” (Ștefan Ciudin, *Adrian Constantin Brudariu*, în „Acta Moldaviae Meridionalis”, XXV-XXVII. Vol. II, 2004-2006, p. 354, studiul continuă până la p. 357).

Copilul țăranului din Osoi ajuns profesor respectat a murit la Timișoara, în ziua de 20 iunie 1945²⁷. Constantin Brudariu „a fost un reprezentant tipic al unei generații de învățători apostoli care au deștelenit vechiul Regat”²⁸. A trecut prin două războaie mondiale, a fost martor la făurirea României Mari, dar și la fărâmițarea ei, la schimbarea regimurilor și la începutul declinului valorilor.

În acest mic studiu ne-am propus să publicăm o parte infimă din poeziile lui Constantin Brudariu. La Biblioteca Central Universitară din Iași cititorul va putea să caute, dacă va dori, arhiva acestui învățător. Printre volumele păstrate acolo va găsi și unul de poezii, sub cota Arh. 427-4²⁹. Am spicuit doar o parte dintre ele.

Poeziile lui C. Brudariu nu excelează prin exprimări metaforice, nici prin minunăția ritmică a versului, dar exprimă stări, idei și concepții. Cititorul se apropie de gândirea unui om, de trăirile sale lăuntrice și de năzuințele lumești. El, ca învățător la sate, a dorit schimbarea sistemului de educație pentru beneficiul fiilor de țărani. Problema, prea complicată pentru acele vremuri, este și astăzi o constantă a vieții politice românești.

În fine, trebuie să specificăm că am intervenit în textul poeziilor în cel mai puțin mod posibil. De multe ori cuvintele, chiar dacă nu respectă normele actuale ale limbii române, au fost scrise cum erau în text. Considerăm că o schimbare a lor conform normelor actuale ar duce la modificarea unor exprimări ale timpurilor în care autorul a trăit.

---

²⁷ *Școala și războiul*; „Făclia”, Seria a II-a, anul V, nr. 208, vineri 22 iunie 1945, p. 3; „Viața Bănățeană”, anul IV, nr. 205, 22 iunie 1945, p. 2; **BCU Iași**, Arh. 427-13, *Panigeric la moartea scriitorului social Constantin Brudariu*, f. 20.

²⁸ „Viața Bănățeană”, anul IV, nr. 205, 22 iunie 1945, p. 2.

²⁹ Memoriile autobiografice se găsesc și la **BCU Iași**, Arh. 427-9 (a și b); Arh. 427-10.

Ciudățenii

*O treabă din cele multe
Ce eu nu o pot pricepe
Care mie mi se pare
Că sfârșește când se-ncepe.*

*Este școala de la sate
E cultura țăranimii
Cu totul deosebită
De școala orășanimitii.*

*Înțeleg deosebirea
Ca-nvățământ special,
Dar de ce deosebirea
Ca-nvățământ general?*

*O cultură generală,
O cultură de om cult
Nu poate fi trunchiată
Pe mai puțin, pe mai mult.*

*O cultură generală
Ne dă un om de cultură,
O cultură trunchiată
Ne dă o caricatură.*

*Dar de ce atunci la sate
Din cultura generală
Se dă numai o frântură
O pojghiță, o spoială?*

*De ce, mă rog, orășanul
Să fie om de cultură,
Iar țăranul de la sate
Să fie maculatură?*

*Pentru ce se cântărește
Strâmb cu aceeași balanță;
Unora le dă cultură,
Iar altora ignoranță?*

*De ce cârmuirea noastră
Pentru orașe e bună,
Iar pentru satele noastre
Cârmuirea este ciumă?*

*Pe la orașe cultura
Curge cu nemiluita,
Iar pe la satele noastre
Picură cu țărâita.*

*De ce adică țăranii,
Care pot umbla desculți
Să nu fie și ei oameni
Și ei niște oameni culți?*

*Cum adică orășanul
Se consideră ca om,
Iar țăranul, muncitorul
Este-o plantă, nu e om?*

*Cum de nu se înțelege
Că tulpina nu dă mană
Dacă rădăcina plantei
Este lipsită de hrană?*

*Când țăranul va ajunge
Pân-la nivelul epocii
Vor dispărea ca prin farmec
Toți bandiții și escrocii.*

*Apoi, când țăranii noștri
Vor fi stăpâni pe cultură
Vor munci mai cu izbândă
La câmp, în agricultură.*

*Iar apoi, când din afară
Va sufla vreun vânt cu larmă³⁰
Țărâtimea va fi gata
Să schimbe plugul pe armă.*

*De ce nu s-apreciază
Fertilitatea culturii
Când ea s-ar putea pătrunde
Pe câmpul agriculturii.*

*S-o fi crezând fără doară
Că o țărâtime cultă
N-ar putea fi stăpânită
Decât cu grijă mai multă!³¹*

*Dar aceasta-i o părere
Ce-ar trebui explicată
Mie mi se pare însă
Că-i o părere ciudată!*

---

³⁰ Aluzie la mișcarea comunistă?!
Probabil însă este vorba despre implicarea
țăranimii în apărarea țării.

³¹ Cât de apropiate sunt aceste vorbe
de situația actuală...

Impresii sinistre

*De la Stația din Bucium,
De pe patul meu cel mic,
Aud bubuiri de tunuri
Ce vin de la inamic*

*Bombele spulberă-n aer
Satele noastre de lut.
E năpraznică urgia
Ce vine de peste Prut.*

*Armata noastră răspunde,
Cu o furie nebună.
Începe să clocotească
Gloria noastră străbună*

*Începe-o ploaie de bombe,
Căci armata noastră trage.
Văzând potopul năprasnic,
Inamicul se retrage*

*La această semnalare,
Pontonierii aştern poduri
Montate arhitectonic
Legate-n sârme cu noduri.*

*Pe aceste poduri ferme,
Armata cu orice armă
Trece fără nicio grijă
În sunete de alarmă.*

*După câteva reprize,
Inamicul cel sinistru,
Nemaiputând să reziste,
Se retrage peste Nistru.*

*Iar armata noastră mândră
Așezată-n bivuacuri
Stă să apere eroic
Hotarul nostru de veacuri.*

Memoriile lui Costache Osoianu

**Tragedie în versuri cu 567 strofe
(lucrare fără precedent în literatura română)**

Motto: Să nu dea Dumnezeu omului cât poate răbda

I

Viața în casa părintească de la Osoi

*Obosit de-al vieții sbucium,
Mă uit în trecut departe,
Ca să-mi reculeg trecutul
Și din el să-mi fac o carte*

*Cartea unei vieți de jertfe,
Din epoca nedreptății,
Vreau s-o scriu cu de-amănuntul
Și s-o las posterității*

*Cine sunt și cum mă cheamă
N-are nicio importanță,
M-am născut în lumea mică,
Din părinți fără prestanță.*

*Cum trăit-am eu acasă,
Până ce-am plecat în lume,*

*Pentru tragedia asta
Eu n-am găsit niciun nume.*

*Luptam ca să rup zăgazul,
Să pășesc înspre mai bine,
Dar demonii vitregiei
Erau mai tari decât mine.*

*Fără nicio ocrotire,
Măsbăteam de-a soartei valuri,
Cum se sbate apa-n râuri
Tot izbindu-se de maluri.*

*Mă gândeam să plec ca barca
Printre valuri, printre unde,
Să mă duc în toată lumea,
Să mă duc, dar **cum** și **unde**?*

*În asemenea condiții,
Nu este nicio mirare,*

*Dacă omul care rabdă
Ajunge la disperare.*

*Este însă o mirare,
Dacă-n mintea mea pribeagă,
Ca un far abea vizibil,
Mi-apare-o idee vagă.*

*O idee de salvare
Care din noroi, din tină,
Să-mi rupă înlănțuirea,
Să mă scoată la lumină.*

*Un alter-ego mi-apare,
Care-mi spune la o parte:
„Să pleci de pe aceste locuri,
Tu să te duci să-nveți carte”.*

*Și-am plecat noaptea de-acasă,
Tocmai când dormeau cu toții,
Am plecat ca un bezmetic
Noaptea, în puterea nopții.*

*Am plecat desculț și sprinten
Într-un sumonaș de lână,
C-o pălărioară veche
Și c-un bicișor pe mână³².*

*M-am dus mai întâi de toate
La fratele meu mai mare,
Ce stătea în sat departe,
La o mică depărtare (sic!).*

*Ne-am suit într-o căruță
Și-am plecat în fuga mare
Și până s-a făcut ziuă,
Noi am fost la destinare.*

*Am ajuns în Iași degrabă
Și ne-am dus iute la mama,
Care plângea după mine,
Cum știe să plângă mama.*

*Când ne-a văzut biata mamă,
Nu știa ce să mai facă,
Să plângă de bucurie,
Să mai plângă sau să tacă?*

*M-a luat în târg degrabă
Și m-a îmbrăcat la iușeală
Cu hăinuțe de oloc, drăguțe,
Fără multă târziuială.*

II

Viața în școala Primară din Iași

*Iar după câteva zile,
Am fost plasat la o școală,
Să trebăluiesc prin curte,
Când directorul se scoală.*

*În toamnă s-a deschis școala,
Care mergea ca pe roate,
S-a-nceput învățătura
De tot felul și de toate.*

*Dar proverbul când ne spune
Nicio îndoială nu lasă:
„Socoteala nu-i tot una
Cea din târg și cea de-acasă!”*

*Școala s-a-nceput și merge,
Dar eu nu pot intra-n clasă
Căci treburile sunt multe
În curte pe lângă casă.*

*Directorul e om harnic,
Ce vrea să se-nchiaburească,
Fără ca activitatea
Să știe să o chibzuiască.*

*Școala are o grădină
De vreo câteva hectare,
De pământ pentru cultură,
Ș-o vie destul de mare*

*Mai are-o vie ș-afară,
Mai arendează pământuri
La depărtări izolate
Între cele patru vânturi.*

*Ba ajunge pân-acolo,
Fără să mai ceară sfaturi,
Ajunge să arendeze
Un loc pentru zarzavaturi.*

*Dar atâtea întreprinderi
Cer pricepere, gândire,
El nu pricepea nimica,
N-avea nicio pregătire.*

---

³² În *Genealogie*, f. 63, strofa este schimbată: Și-am plecat din sat desculț/ Într-un sumănaș de lână/ Cu o pălărioară veche/ Și cu-n bici de corn în mână.

*În această zăpăceală,
De afaceri încurcate,
Păcatul căzu pe mine,
Să le duc pe toate-n spate.*

*Eu tocmeam oameni la lucru,
Oameni muncitori cu palma,
Eu mergeam cu ei la treabă
Și munceam cu ei de-avalma.*

*Această salahorie
De-amănunt și cu toptamul
Nu mai putea să înceteze,
Munca se rula tot anul.*

*„Toate bune”, se va zice.
Cine muncea-și primea partea,
Fiecare-și primea plata,
Dar plata mea era cartea.*

*Și dacă din timpul zilei
N-aveam nicio mică parte,
Ce făceam cu-nvățătura?
Când puteam eu să-nvăț carte?*

*Nu-mi rămânea altă vreme
Decât doar timpul nopții,
Citeam în bucătărie,
După ce-adormeau cu toții.*

*A doua zi dimineața,
Mă sculam eu înainte,
Căci erau atâtea treburi,
Nici nu pot să le țin minte.*

*Iar când suna ora școlii,
Mă duceam degrabă-n clasă,
De m-asculta monitorul
Ș-apoi o plecau de-acasă.*

*Când la munca din grădină,
Când la munca din afară,
Totdeauna era treabă
Fie iarnă, fie vară.*

*Așa am învățat cartea
Cartea din școala primară
Nu în școală, nu în clasă,
Ci mai mult pe dinafară.*

*Ș-am absolvit școala bine,
N-aveam nicio notă mică,*

*Așa spunea atestatul,
Dar eu nu știam nimic.*

*Totuși mă simțeam om mare,
Mă simțeam om învățat,
Căci acum știam carte
Și aveam și atestat.*

*Dar acuma e acuma,
Ce voi face mai departe?
Unde să mă duc eu oare?
Ca să-nvăț mai multă carte?*

*La liceu? E imposibil,
Mai-ntâi că n-aveam bani,
Și-apoi eram și prea mare,
Aveam optsprezece ani.*

*Ce-aș putea să mă fac oare?
Încotro să mă îndrept?
Cum aș putea să-mi prind soarta?
Să iau viitoru-n piept?*

*În această stare tristă,
Fiind foarte strâmtorat,
Eu aveam mare nevoie
De-o școală cu internat.*

*Astfel fiindu-mi ursita
În starea mea halandală,
Nu rămânea pentru mine
Decât o școală normală.*

*Dar pe lâng-acestea toate,
Eu mai aveam și iluzii
Pline de naivitate
Dar oricum, erau iluzii.*

[...]

*Școalele cu internate
Sunt școli cu întreținere
Și cer de la cei ce intră
Concursuri tot mai severe.*

*Să dau concursul la normală?
Nu mai era altă cale,
Dar știința mea primară
Nu făcea două parale.*

*Eram atât de pedestru,
Că de abia puteam să scriu.
Totuși oricum va fi lucrul,
Eu trebuie să mă înscriu.*

*Dar la înscris altă poznă:
Estate cu limitare.
Și nu putea să mă-nscrie,
Căci eram cu-n an mai mare.*

*Mă duc degrabă la țară
Și cu mare greutate,
Am înjghebat la iușeală
Îndreptări falsificate.*

*Cu aceste acte false
Direcția mă înscrie,
Căci astă mistificare
N-avea de unde s-o știe.*

*Îmi mai rămânea acuma
Din a sbuciumului curs,
Să mai sar peste-un obstacol,
Să mă prepar de concurs.*

*Directorul îmi dă lecții.
Eu mă pun pe învățate,
Repetam ce altă dată
Învățasem pe-apucate.*

*Dar materia e multă
Și-n mintea-mi nu vrea să-ncapă,
Căci eu trecusem prin trânsa,
Cum trece găscă prin apă.*

*Cele de memorizare
Tot se mai prindeau de cap,
Cele de raționare
Sub niciun cuvânt nu-ncap.*

*Termenii abstracți prin alții
Directorul mi-i explica,
Doar voi putea înțelege
Eu nu înțelegeam nimica.*

*Și-mi era cu neputință
Săpricep toate deodată,
Când în cei trei ani de-arândul,
Nu-l auzii niciodată.*

*De unde să pot pricepe
Un număr desăcătător,
Ce trebuie să-mi fie
Tot el corespunzător?*

*Și tot cu vorbe de-acestea
M-am preparat timp de-o vară,
Fără ca din toate acestea,*

Să prind o idee clară,

*Totuși am trecut concursul
Prin candidați ca o turmă,
Dar cu multă greutate
Căci reușii cel din urmă³³.*

III Viața în Școala Normală „Vasile Lupu” din Iași

*Când m-am văzut în normală,
Numai călcam pe pământ,
Intrasem în altă viață,
Leșisem ca din mormânt*

*În această viață nouă,
Mă simțeam că-s foarte sus,
În raport cu brazda neagră
De la care eu m-am dus.*

*Toată lumea asta nouă
De elevi cu profesori,
Îmi acoperea ființa
De respectuoși³⁴ fiori.*

*Elevii școlii normale
Pentru mine erau sfinți,
Profesorii din normală
Erau ca Sfinții Părinți.*

*Și în lumea asta mare
Realmente nimic,
Eu eram un microcosmos,
Căci mă simțeam foarte mic.*

*În această contemplare,
Încasam zilnic emoții,
Ce veneau de la ansamblul
În care trăiam cu toții*

---

³³ Notele sale nu erau foarte rele, dar satisfăcătoare. Spre exemplu, la examenul din iunie 1887 a luat următoarele note: 8,58 la purtare și media generală de 7,26. Pentru anul de studii 1886-1887 avem următoarele date: religie – 8; română – 6; geografie – 6,5; istorie – 6,5 (DJIAN, Fond Școala Normală „Vasile Lupu”, dos. nr. 2/1886, vol. II, f. 326; v. și dos. nr. 22/1885, f. 3, 8, 10, 18, 57^v).

³⁴ În text este „respectuoase”.

Toate mișcările școalei
Sub multiplele lor forme,
Se desfășurau mecanic,
După anumite norme.

Dar norma cu mari emoții
A fost ordinea sau norma,
Când mi s-a luat măsura
Și mi s-a dat uniforma

Când m-am văzut în ținută,
Cu căciula la o parte,
M-am simțit că de la brazdă
Am ajuns foarte departe.

Nu mă mai simțeam Costache
De pe ogorul cel trist,
Eram în școala normală
Acum eram normalist.

Credeam c-acum la mine
Toată lumea se uita,
O! Sfântă naivitate
Mare e puterea ta!

Costache nu se mai duce
Cu tata la arătură,
Nici nu mai înjugă boii,
A plecat la-nvățătură...

Dar iată se-ncepe școala,
Profesorii vin la cursuri,
Încep să predea știința,
Ei fac lecții cu discursuri.

Acum mi-apar înaintea
Două greutăți de formă,
Prin natura lor, **grozave**,
Două greutăți de **normă**.

Mai întâi, toată știința
Se preda în manuscrise,
Pentru școalele normale
Nu erau încă cărți scrise.

Pentru mine astă lipsă
Era o calamitate.
Să-nvăț după manuscrise
Era mare greutate.

Apoi ca să scriu atâtea
Trebuie condei cu rost,
Nu eram deprins cu scrisul

Și eram încet și prost.
Dar greutatea cea mare
Se prezintă la predare.
Profesorii făceau cursuri
Fără pic de orientare.

Ei predau știința cărții
După înțelesul lor,
Fără să se preocupe
De cel al elevilor.

Ei făceau cursuri pedante
Cursuri de laureați,
Dar elevii din normală
Nu erau bacalaureați.

Elevii școalei normale
Erau niște țărănuși,
Fiind încă mult departe
De-al științelor urcuș.

Veniți din bezna primară,
Ca să nu meargă mai departe,
Să lise predea artistic:
Încet, și parte cu parte.

Ca să ridice elevii
Pân-la cugetarea lor,
Profesorii se coboară
La mintea elevilor.

Ca să meargă mai departe
Pe calea științelor,
Profesorii rezumază
Știința elevilor.

Adunând ce știu elevii,
Ca o brumă, ca o rouă,
Profesorii de aicea
Înnoadă știința toată.

Acest rezumat subțire
Precis și revelator
Se cheamă-n pedagogie
Factor apperceptor³⁵.

Dar profesorii de-atuncea
Nu știau pedagogie,
Nu era știință asta
Și nici sociologie.

---

³⁵ Cuvântul este preluat, probabil, din engleză: *apperception*.

*De-aceea ei predau cursuri
Cum li s-au predat și lor,
Fără să se mai ocupe
De mintea elevilor.*

*Explicau lecții cu suflet,
Unii chiar gesticulau.
Dar totul sbura în aer
Căci elevii dormitau.*

*Și în somnolența asta
Dormii patru anișori,
Fără să pricep nimica
De la bieții profesori.*

*Tot ce-mi adunam în minte
Din cunoștințe mai ușoare,
Le dobândeam prin reflexii
Seara în repetitoare.*

*Erau și elevi mai ageri
Ce ieșeau cu rându-n gură
Recitând pe dumicate
Fără șir, fără măsură.*

*Ei căpătau note bune,
Trecând printre cei dintâi,
Eu căpătam note rele
Și treceam printre cei răi.*

*Mă simțeam foarte bezmetic
Mărginit și fără rost
Și nu puteam crede alta,
Decât că-s un băiat prost.*

*Am rămas în două rânduri
Corigent pe timp de vară
Și cât pe ci, cât pe colo,
Eram să fiu dat afară.*

*În această deprimare,
Stau trei ani, bată-i urgia!
Până-n clasa de pe urmă
Când veni pedagogia.*

*Acum este momentul,
În această lungă teză,
Acum este momentul
Să deschid o paranteză.*

*Când la celelalte studii
Erau oameni pe-apucate,
Apoi la pedagogie
Era o celebritate.*

*El mi-a spus cu-ncredere
Și cu inimă senină:
Când elevii nu știu carte,
Profesorii sunt de vină.*

*La întreg învățământul
La toate școalele, toate,
De la clasa-ntâi primară
Pân-la Universitate*

*Fiecare cunoștință
Poart-un dublu interes,
Un interes teoretic,
Altul practic, mai ales.*

*Profesorii să deștepte
În mintea elevilor,
Aste două interese
Din firea științelor.*

*Cu această deșteptare
Predată suficient,
Se va naște-n fiecare
Un puternic stimulent.*

...

Résumé

Par cette étude, l'auteur a voulu exhumer des archives une petite partie de la création littéraire et artistique de l'instituteur Constantin Brudariu, né à Osoi, dans le département de Iași (Jassy), le 9 juillet 1866, dans une famille paysanne. Issu d'un milieu social très pauvre, Constantin Brudariu a été constamment préoccupé par la situation culturelle du monde rural. Il a sans cesse milité pour que les enfants puissent fréquenter l'école et pour leur garantir une bonne éducation, au bénéfice de tous les villageois. Dans ses poèmes, l'instituteur Brudariu exprime son credo avec lucidité, parfois même avec une force poussée à l'extrême. «Les Mémoires de Costache d'Osoi», entièrement conservés à la Bibliothèque Centrale Universitaire «Mihai Eminescu» de Iași, mériteraient d'être publiés intégralement, de même que les textes conservés en manuscrit.

Mots-clés:

Brudariu, mémoires, instituteur, villageois, Osoi.

Romanticul Vasile Voiculescu

Dan Jumară

Buzoianul Vasile Voiculescu, născut în zodia Săgetătorului a anului 1884, a avut o perioadă de formare cu un traseu sinuos, situat adesea pe cu totul alte coordonate decât cele dorite de viitorul poet. A urmat liceul în Buzău și în București; a fost student, pentru un singur an, la Facultatea de Litere și Filosofie din București; s-a înscris apoi la Facultatea de Medicină, obligat practic de situația financiară precară a familiei; și-a completat instrucția cu lecturi temeinice din alte domenii ale cunoașterii: Bourget, Sienkiewicz, Schopenhauer, Novalis. Dincolo de asperitățile vieții, Vasile Voiculescu a cunoscut oameni, locuri, credințe, tradiții, atitudini și mentalități și toate aveau să lase urme în universul său artistic și spiritual.

Despre un autor de o asemenea anvergură este greu să mai poți comunica astăzi ceva nou. Iată însă că norocul surâde, uneori, cercetătorului care are astfel prilejul să mai scoată la lumină chiar pagini întregi, inedite, privind viața și creația unui mare autor. Este și cazul textelor descoperite într-un fond de corespondență al Muzeului Național al Literaturii Române Iași. Ni se dezvăluie un Vasile Voiculescu altfel decât cel cunoscut prin opera-i de notorietate; venim în contact cu un tânăr frământat de gânduri, de sentimente și idealuri nedefinite încă. Avem prilejul de a pătrunde în universul interior al unui scriitor aflat la începutul unei cariere literare prodigioase.

Am selectat din Fondul Muzeului Național al Literaturii Române Iași două scrisori inedite adresate de poetul Vasile Voiculescu viitoarei sale soții, Maria Mittescu, în ianuarie-martie 1909. La o lectură superficială, sunt epistole de dragoste înflăcărată, oglinda zbuciumatului suflet al tânărului de douăzeci și cinci de ani. De fapt, aveam de-a face cu niște eseuri, cu pasaje ce conțin adevărate poeme în proză, străbătute de gândurile cele mai înalte și profunde despre Cuvânt și Artă, despre Bine și Rău, despre Ideal și Dor, despre Iubire și Altruism. Așadar, impresionează nu doar intensitatea, ardoarea și sinceritatea sentimentului față de ființa iubită, ci și maturitatea gândirii, complexitatea problematicei abordate. Tânărul poet nu este preocupat doar de exprimarea propriilor trăiri, ci se mișcă într-o lume a conceptelor filozofice cu o dezinvoltură care îl plasează dincolo de prezent și concret, în abstract și atemporal.

Spre exemplu, scrisoarea datată 16 ianuarie 1910 vorbește despre bucurie – sentiment prilejuit de rândurile pe care i le-a adresat iubita. Personificată, bucuria este un „oaspete rar și grăbit al sufletelor noastre”, ceea ce îl pune pe poet în dificultate în a-și exterioriza sentimentele. După opinia sa, „graiul omenesc nu-i făcut decât din durere și nu poate tălmăci decât suferința...”. Este vorba deci, despre „cuvântul”, care a izvorât din nevoia de a împărtăși amarul, fiind „un mijloc de apărare, de ajutorare, de luptă, de plângere și blestem...”. În acest fel își explică Vasile Voiculescu existența unor opere de artă nepieritoare: Omenirea a găsit mai ușor puterea de a exprima în muzică și poezie durerea și suferința. Regăsim aceeași idee și în creațiile altor autori. *[Din vii și din morți mulți au cântat disperarea/ și zbuciumul chinuit/ Se spune că fericirea nu are vorbe/ și nu poate fi cântată/ Eu aș găsi vorbele/ Eu pot s-o cânt/ dar dă-mi-o, Doamne. (Mihaela Hașeganu, Siguranță)].*

Pentru a da glas bucuriei imense care-i inundă sufletul, tânărul îndrăgostit ar trebui să împrumute limba ciocârliei „care-și glăsuiește imnul ei prin slava cerului albastru“. Odată cu ea, sufletul poetului aspiră să afle „acolo sus, mai sus de nori, amețit de înălțime și de soare”, departe de pământul învăluit, de-a pururi, în durere. De aceea el adresează iubitei sale rugămintea de a-i scrie înainte, pentru că, astfel, îi „trimite neconținut nădejde... viață...”. Scrisoarea se încheie cu „aștept cu sufletul nerăbdător Buna-vestire”. A doua zi, aflat încă sub impresia lecturii scrisorii primite de la draga sa, „atât de frumoase în simplitatea ei și atât de mișcătoare în adâncă-i sinceritate”, poetul pune problema viitorului, a unui viitor bazat pe adevăratele valori morale: „Tu urmează-ți calea înainte cu răbdare și încredere în noi, orice ar fi. Îți vom da întreaga ocrotire și iubire... Trebuie să fim tari, e o datorie chiar și trebuie să dăm și celorlalți pildă că Răul nu e atotputernic... că în cele din urmă răbdarea, credința și dragostea îl răpun...”. Sunt rânduri actuale și adevărate, aici și acum, oricând și oriunde.

Într-o altă scrisoare, din 20 ianuarie 1909, autorul plasează următorul motto: „Notre plus grand devoir est d'espérer/ Notre plus grand crime de trahir!”. Urmează o introspecție lucidă: „Am intrat în al douăzeci și cincilea an al vieții mele – sunt aproape la jumătatea vârstei omenеști”... așadar, anii nu sunt doar o însumare de luni și de zile, cum suntem uneori tentați să credem. Fiecare an este unic prin încărcătura sa de simțiri, gânduri și evenimente, o încercare de a ne apropia de idealul pe care ni l-am propus, o încununare a unor năzuințe urmate neabătut, nu o acumulare cantitativă ci calitativă. Trecând prin nădejde și prin deznădejde, prin bine și rău, tânărul Voiculescu mărturisește că a căutat mereu, a alergat după o ființă cu care să-și „înfrățească gândurile, dorurile, visurile”, o ființă cu care să împărtășească un Ideal unic. Considerăm că lectura întregului pasaj se impune prin înălțimea și noblețea cugetării, dar și prin frumusețea și rafinamentul expresiei: „Da, un Ideal de viață, de o

nemaitrăită viață sufletească alcătuită din dragoste și iertare; o viață învăluită, legănată de toată armonia muzicei, o viață împodobită de toate bucuriile artei, de toate desfătările poeziei; ... o viață luminată de toate strălucirile ce strejuesc pe culmile uriașe ale minții și cugetărei omenești... Și acest Ideal pe care l-am întrupat noi, să-l împărtășim, să-l propoveduim și celorlalți, să-l strecurăm în sufletul tuturilor – îndreptățindu-ne, sfințindu-ne ast-fel propria noastră înălțare d-asupra celorlalți... peste firea omenească. Și cum n-am fi trăit numai pentru noi această viață de pizmuț – ci pentru toți, ca o pildă și ca un îndemn, ne-ar fi fost iertat păcatul de a fi fericiți – l-am fi ispășit!”

Convingerea autorului acestei emoționante scrisori este că a aflat fericirea spre care a năzuit: „eu am credința nebună că nu mă amăgesc, și că sunt în drum spre îndeplinirea celor ce am năzuit”. Iar dacă speranța sa nu se va împlini niciodată, este gata să își asume vina acestui eșec. Poetul încheie cu aceeași exaltare, cu același patos dar și în aceeași notă de puritate și adâncă simțire: „... ființă, pretutindeni și neconținut căutată – acum aflată în sfârșit – încheind aceasta te îmbrățișez, în minte-mi cu aceeași curată voluptate cu care te îmbrățișam când tu erai pentru mine, în lumea închipuirii, un vis neîmplinit încă – și-ți trimit o sărutare – o ideală sărutare sufletească”.

Cele două epistole pe care le-am luat în discuție pun în lumină un spirit înalt, grav, responsabil, o gândire demnă de eroii tragediei grecești, dar și o trăire tumultuoasă, plină a iubirii, ce amintește de lirica poetului latin Caius Valerius Catullus, îngemănată cu ipostaze romantice eminesciene. Scrisorile prezentate impresionează prin limpezimea expresiei, cuvintele parcă sunt tăiate cu diamantul, iar totul duce cu gândul la o personalitate și un talent de excepție, o personalitate exemplară, ce și-a păstrat nealterate idealurile și le-a transpus în realitate prin însăși activitatea (cunoscută) de medic, cea mai palpabilă dovadă a altruismului și umanismului poetului-vindecător/vindecătorului-poet.

Anexe:

Notre plus grand devoir est d'espérer

Notre plus grand crime de trahir!

Am intrat în al douăzeci și cincilea an al vieții mele – sunt aproape la jumătatea vârstei omenești.... Și ce am făcut până acum? Am bâjbâit, m-am amăgit singur, am fost rău, bun ... mișel, am nădăjduit mereu, m-am desperat adesea... veșnica poveste a fie-căruia și a tuturor.

Dar neconținut și pretutindeni – d-a lungul întregii mele rătăcirii – eu am căutat, am alergat după ceva... după ceva în care am crezut și crez nebunește și în care mi-am pus tot norocul.

Am căutat o ființă cu care să-mi înfrățesc gândurile, dorurile, visurile; și, mai presus de toate, cu care să-mi înfrățesc durerile; – o ființă cu ale cărei chinuri și frământări să întovărășesc chinurile și frământările mele – și din topirea acestora să iasă o durere mai mare, dar mai largă, mai senină... rodnică în cugete și în fapte bune.

Vreau să fim doi, doi pe care să-i muncească o singură durere,... doi pe cari să-i lege aceleași doruri, să-i încătușeze același vis! Și din această desăvârșită înfrățire, din această neasemănată întregire să se zămislească un Ideal unic, spre care cu ochii țintă să ne înălțăm amândoi...

Da, un Ideal de viață, de o nemăitrită viață sufletească alcătuită din dragoste și iertare; o viață învăluită, legănată de toată armonia muzicii, o viață împodobită de toate bucuriile artei, de toate desfătările poeziei; ... o viață luminată de toate strălucirile ce strejuesc pe culmile uriașe ale minții și cugetărei omenești... Și acest Ideal pe care l-am întrupat noi, să-l împărtășim, să-l propoveduim și celorlalți, să-l strecurăm în sufletul tuturor – îndreptățindu-ne, sfințindu-ne ast-fel propria noastră înălțare d-asupra celorlalți... peste firea omenească. Și cum n-am fi trăit numai pentru noi această viață de pizmuț – ci pentru toți, ca o pildă și ca un îndemn, ne-ar fi fost iertat păcatul de a fi fericiți – l-am fi ispășit!

... Și am aflat ființa spre care am năzuit o jumătate din viața mea... am întâlnit pe mult așteptata mea soră sufletească; dar ea mă va fi recunoscut oare? Dar știe că eu sânt acela ce-o așteaptă de vreme îndelungată, acela ce ar putea-o înțelege și întregi?! Bănuește că împreună cu mine și-ar putea ajunge Idealul ei – care este și al meu; visul meu – care este și al ei?!

D-alungul rătăcirii mele n-am încetat o clipă să alerg după această înfrățire ca după un miraj ce mi se părea aproape... tot mai aproape.

Să fie însă un miraj numai, sau este o realitate, ceva ce se poate îndeplini?!

Eu am credința nebună că nu mă amănesc, că am aflat ființa ce căutam și că sânt în drum spre îndeplinirea celor ce am năzuit... am această încredințare pe care nimic nu mi-o va putea zdrobi – și cu care – unică mângâiere – am să trăiesc și am să mor.

Și dacă nu mi se va împlini niciodată nădejdea, voi păstra totuși încredințarea că am fost aproape de împlinirea ei și că dacă n-am izbutit vina nu este de cât a mea și numai a mea.

... Ființă pretutindeni și neconținut căutată – acum aflată în sfârșit – încheind acestea te îmbrățișez în minte-mi cu aceeași curată voluptate cu care te îmbrățișam când tu erai pentru mine, în lumea închipuirii, un vis neîmplinit încă – și îți trimit o sărutare – o ideală sărutare sufletească.

Marți, 1909 Ianuarie 20 – București”

(Muzeul Național al Literaturii Române Iași, Fond Valori Muzeu, nr. 34.13.1.02525/17)

*

.....

„Sâmbătă 16 Ianuarie 1910

Bucuria, acest oaspe atât de rar și de grăbit al sufletelor noastre, bucuria cea mai curată mi-a umplut sufletele astăzi, când am găsit scrisoarea ta... Zadarnic însă ași încerca să-ți spun ce am simțit: graiul omenesc nu-i făcut decât din durere și nu poate tălmăci decât suferința... Și cu cât e mai adâncă cu atât sbucnește, prin el, mai puternică durerea!... Bucuria însă e mută... În adevăr graiul, cuvântul n-a isvorât decât din nevoea de a ne ușura amarul spunându-l, împărțându-l.

El e un mijloc de apărare, de ajutorare, de luptă, de plângere și blestem... Și fiindcă graiul omenesc e așa de bogat în cuvinte și expresii de durere de aceea omenirea a putut face din durerea ei întrupări neperitoare de artă... poezie, muzică...

Dar pentru bucurie nu e limbă încă... și ca să-ți pot spune ce am simțit ar trebui să iscodesc una nouă, sau să împrumut pe cea a ciocârliei ce-și glăsuiește imnul ei de bucurie prin slava cerului albastru...

Numai ea singură până acum a isbutit să-și spună, să-și cânte bucuria ce simte acolo sus, mai sus de nori, amețită de înălțime și de soare! Încolo tot ce cântă, glăsuiește, cuvântează... nu face decât să plângă... Și de pe pământul întreg se-nalță d-apururi un nesfârșit și adânc imn de durere...

... Iată de ce nu pot să-ți împărtășesc ce simt, de ce nu pot să spun decât atât: scrisoarea ta mi-a adus bucuria, acest oaspe al sufletelor noastre atât de rar... încât cele mai multe nici nu-l cunosc vreodată!...

De acea te rog scrie înainte... Trimite-mi neconținut nădejde... viață... nu uita că câteva clipe de osteneală a ta îmi aduc mie aici zile întregi de ușurare și bucurie... Aștept de acum înainte sâmbăta ca pe-o sărbătoare sfântă în care mi-e dat să primesc cuvântul adevăratei, adâncii iubiri... ... Aștept cu sufletul nerăbdător «Buna-vestire» .

Duminică seara

De dimineață am stat în casă. Am citit și m-am gândit mult la tine, la cele ce-mi scrii și la câte se înțeleg pe de-asupra... Ieri – în bucuria egoistă ce simțeam primind scrisoarea – n-am luat sama la chinuitoarea și goala așteptare ce-ți frământă sufletul și se strecoară în rândurile migălite. E o scrisoare atât de frumoasă în simplitatea ei și atât de mișcătoare în adâncii sinceritate, scrisoarea ce mi-ai trimis, încât pentru câțiva timp te face să nu vezi adâncii tristețe și mâhnire ce cuprinde, ci te îmbată numai cu frumusețea-i nemeșugită... dar adevărată... În urmă, am înțeles întreg amarul ce cuprinde și pe care-l spune atât de duios și de blând... și m-am gândit, m-am gândit ... și de la gânduri am alunecat la visuri... și am visat întreaga dimineață despre noi, viitorul... și norocul nostru!

... Dar nu cu visuri se poate răspunde la întrebările ce-mi pui în scrisoare! Doamne, dacă ar fi dupe mine, dacă ar sta ceva în puțința mea! E grozav ca ceea ce ai tu mai scump în viață, fericirea ta însăși, să depindă de alții... Ce să-ți răspund? Am să întreb încă o dată pe cei de cari depinde totul și am să cer un răspuns hotărâtor... Vă voi scri curând, într-un chip sau altul... Tu urmează-ți însă calea înainte cu răbdare și încredere în noi, ori ce-ar fi. Îți vom da toți întreaga ocrotire și iubire... câtă va fi cu puțință omenește... Trebuie să fim tari, e o datorie chiar, și trebuie să dăm și celorlalți pildă că Răul nu e atotputernic... că în cele din urmă răbdarea, credința și dragostea îl răpun...

Din toate acestea un gând a început să răsară în minte-mi și o nădejde să-mi încolțească... aceea să te văd cât de curând, să vin măcar o zi, o Duminică...! Nu știu dacă voi isbuti dar trăesc ca într-un vis... Mi-e așa de dor încât e nevoie să chem în ajutor întreaga putere sufletească spre a-mi stăpâni pornirile și când aceasta nu va mai fi îndestulătoare ai să mă vezi acolo, lângă tine, întâmplându-se ce s-o întâmpla...

Cât despre mine și cum o duc aici, nu mai fiți îngrijorați. Totul a reintrat în ordine, ca și mai înainte. Nu sufer nimic, nu duc lipsă de nimic decât de ... tine – dar când zic Tu, zic totul... Am să vă scriu cât de curând și recomandat privitoare la multe din ale noastre, până atunci zilnic pe cărți poștale îmi voi repezi gândurile la voi. Fii mulțumită, fii sănătoasă... și primește tot dragul de la logodnicul tău – care te roagă să nu-l uiți...

(Muzeul Național al Literaturii Române Iași, Fond Valori Muzeu, nr. 34.13.1.02525/37)

Summary

It is very difficult nowadays to find and communicate something new about such a notorious author as Vasile Voiculescu. But, now and then, the researcher is lucky enough as to find out, in the archives, some texts worthy of being brought to light. It is the case of some pages unknown up to now, written by Vasile Voiculescu.

We get to know a young man who is quite different from the poet already known by means of his published works. Voiculescu's life was not an easy one; he came into contact with all kind of people, places, mentalities, and traditions, attitudes which all left traces in his artistic and spiritual universe. We come into contact with a young man tormented by thoughts, feelings and ideals yet undefined. By means of the letters he wrote to his sweetheart we have the rare privilege of catching a glimpse of the interior universe of a writer at the beginnings of a prodigious career. Many of the texts are real essays, sometimes prose poems, penetrated by high and profound thoughts about Word and Art, the Good and the Bad, Ideal and Longing, Love and Altruism.

Keywords:

Vasile Voiculescu, letters, art, ideal, love.

Considerații cu privire la presa românească în perioada regimului comunist

---

Marius Hriscu

O etapă importantă din existența presei românești este cea din perioada regimului comunist. Din momentul instaurării acestui regim, în presa românească, s-a produs promovarea unui gen de discurs neadaptat societății civile și nevoilor sale de informare. Prin urmare, funcțiile sociale, educativ-informative, în esență – au fost înlocuite de tendința tot mai formativă, mai ideologizantă a noului regim. Jurnaliștii s-au transformat în propagandiști, iar presa a început să funcționeze ca un instrument de mobilizare și manipulare a maselor. În privința profesionalismului jurnalistic, apare o situație nu cu mult diferită de cea din perioada interbelică: partizanatul este mai important în comparație cu obiectivitatea, articolele de idei, de comentariu iau locul celor pur informative, iar stilul impersonal este utilizat cel mai des.

Într-o prima etapă a regimului comunist, s-a produs o scădere de zece ori a tirajelor și titlurilor ziarelor și revistelor. În cea mai mare parte a lor publicațiile erau, în mod direct sau indirect, instrumente controlate de guvern prin măsuri ce vizau tipărirea, numărul de tiraje, hârtia de ziar sau rețeaua de difuzare.

Între anii 1965-1970 s-a înregistrat o creștere a numărului publicațiilor ajungându-se de la 110 la aproape 700 de titluri. Dar, dictatura regimului Ceaușescu s-a instaurat repede, astfel că în câțiva ani, presa românească a ajuns să aibă doar rolul principal de a întreține cultul personalității. Cenzura căpăta din ce în ce mai multă putere, relațiile cu exteriorul erau din ce în ce mai dificil de menținut, receptarea posturilor de radio sau de televiziune străine fiind interzisă. În această situație, jurnaliștii s-au transformat, din supraveghetori ai puterii, așa cum trebuiau să fie, în servitorii acesteia.

Instrumentul principal de care s-a folosit ideologia comunistă în vederea îndoctrinerii și supunerii cetățenilor, a fost limbajul de lemn. Acesta presupunea, în primul rând, eliminarea evenimentialului și a verbelor, adică modalitățile lingvistice care îl făceau posibil. Articolele acestei perioade abundă în utilizarea substantivelor „asaltate” de adjective. Putem afirma că în perioada comunistă nu exista practic actualitate, referințele temporale fiind înlocuite de unele personale. Simbol al

individualității – pronumele personal „eu” a fost înlocuit de colectivizatorul „noi”, făcând astfel relevantă deosebirea dintre socialiști și capitaliști.

În cadrul regimului comunist românesc nu au existat forme consistente de opoziție din partea presei. Acest fapt este ușor de înțeles, având în vedere contextul dominat de teroare, când dușmanii de clasă erau tot mai des selectați din rândul intelectualilor, pentru a eradica rezistența, context în care o asemenea inițiativă ar fi fost înăbușită încă de la început.

Singurul discurs admis în perioada comunistă era cel oficial, având ca scop consolidarea regimului. Discursul mediilor intelectuale românești a fost și el silit la convertire și obligat să îmbrace aceeași formă. Au fost sesizate foarte ușor modalitățile de manipulare ale acestui discurs, cu alte cuvinte, capacitatea sa de reorientare simbolică rapidă în comparație cu evenimente și alte discursuri aflate în competiție.

În regimul comunist, statul deținea monopolul asupra surselor de informație, ceea ce ușura controlul strict asupra sistemului mass-media. În România exista o singură agenția națională de presă, numită AGERPRES, acesta fiind o instituție oficială a statului. Evident că știrile furnizate de AGERPRES reprezentau punctul de vedere oficial, pe care nu se putea pune bază în privința veridicității. În aceste condiții, profesiunea de jurnalist excludea, de cele mai multe ori, munca de teren sau investigarea, așa cum ar fi fost normal. Anchetele jurnalistice erau foarte rare iar atunci când aveau loc erau comandate de regim tocmai pentru a mima puterea și libertatea presei. Bineînțeles rezultatele erau întotdeauna unele pozitive, tocmai pentru a glorifica perioada respectivă.

În privința periodicității publicațiilor, la nivelul anului 1989, dintre cele 495 de titluri, 36 erau cotidiene, naționale și regionale, restul de 459 împărțindu-se între săptămânale, bilunare, lunare, trimestriale și anuale. Toate tipurile de publicații puteau fi cumpărate de pe piață, de la cele cu caracter informativ general, până la cele specializate (de tip magazin, politic, confesional, feminin, științific, cultural), dar în toate se regăsea „zgura” ideologiei comuniste, indiferent de domeniul acestora. O dezvoltare semnificativă a avut, în această perioadă, presa românească în limbile minorităților naționale, existând 52 de titluri în anul 1989. Cele mai mari tiraje le înregistrau cotidienele „Scânteia”, care apărea în peste un milion de exemplare și „Scânteia tineretului”, care avea un tiraj de aproximativ 250.000 de exemplare. Spre deosebire de zilele noastre, când presa scrisă este în declin, acesta era, pentru cetățeni, una dintre principalele surse de informare ale perioadei. Așadar, uneori se putea asista și la „cozi” la chioșcurile de presă. Aceasta deoarece programul TV era limitat la câteva ore zilnic. O alternativă aleasă de cetățenii români din acea perioadă, dar interzisă de regimul dictatorial, era recepționarea unor posturi de radio din străinătate, adică din „lumea liberă”, cum ar fi „Europa Liberă” sau „Vocea Americii”, posturi

care ofereau știri despre lumea democratică și îndemnuri la rezistență față de regimul comunist. Același fenomen se întâmpla, în cazul presei scrise, și în primii ani de după Revoluția Română din decembrie 1989, tot din dorința de informare a cetățenilor, de data aceasta regula veridicității informațiilor fiind, în marea majoritate a cazurilor, respectată.

Domeniul audiovizualului era supus și el aceluiași reguli ale controlului și cenzurii. Dacă în anul 1959, la lansarea postului național de televiziune, numărul orelor de emisie depășea 80 pe săptămână, în ultimii ani ai regimului comunist se ajunsese la 20-30 de ore săptămânal. Industria mediatică românească era reglementată de Legea presei din 1974 care stipula printre altele: „În Republica Socialistă România presa îndeplinește o înaltă misiune social – politică, slujind, prin întreaga sa activitate, cauza poporului, interesele supreme ale națiunii socialiste. Presa are menirea să militeze permanent pentru traducerea în viață a politicii P.C.R., a înaltelor principii ale eticii și echității socialiste (...), contribuie prin întreaga sa activitate la făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate. Presa își desfășoară activitatea sub conducerea P.C.R. – forța politică conducătoare a întregii societăți din R.S.R.”. Deși libertatea cuvântului era garantată de Constituție, aceasta nu primea nicio garanție în legea care ar fi trebuit, de drept, să reprezinte un suport juridic real.

Cărțile și studiile consacrate presei românești din perioada regimului comunist au relevat un model-tip al unei prese dominate de activul de partid și intens ideologizate, care funcționează ca o mașină de mobilizare a maselor și care este făcută de niște ziariști-propagandiști zeloși. În paralel, alte lucrări și studii au subliniat rolul pe care o presă de tip liberal, „infiltrată” în mediile sociale ale țărilor comuniste (radiourile libere, casetele video, transmisiunile tv prin satelit) îl are în prezentarea unui model alternativ de mass-media și în schimbarea atitudinii publicului către un regim democratic.

Considerăm că nu se poate vorbi despre rolul mass-mediei naționale în declanșarea Revoluției Române din decembrie 1989. Se poate sublinia doar meritul și curajul de a fi transmis în direct, „sub ploaia de gloanțe”, ultimele momente ale dictatorului Nicolae Ceaușescu, și implicit ale regimului comunist din România.

Bibliografie

- Constantin Antip, *Istoria presei române*, București, București, 1979.
- Doina Barcan, Bogdan Sterpu, *Regimul comunist în România (decembrie 1947 – decembrie 1989)*, Iași, 2003.
- Victor Botez, *Comunicare și valoare în presă*, București, 1987.
- Mihai Coman, *Introducere în sistemul mass-media*, Iași, 1999.
- Bogdan Ficeac, *Cenzura comunistă și formarea „omului nou”*, București, 1999.
- Michel Friedman, *Libertăți și răspunderi ale ziariștilor și autorilor*, București, 1991.
- I. Hangiu, *Dicționarul presei literare românești. 1790-1990*, București, 1996.
- Keith Hitchins, *România 1866-1947*, București, 1998.
- Ion Iliescu, *O istorie deschisă a presei române. 1575-1925*, Timișoara, 1999.
- Nicolae Iorga, *Istoria presei românești*, București, 1999.
- Marian Petcu, *Istoria presei române (antologie)*, București, 2002.
- Idem, *Puterea și cultura. O istorie a cenzurii*, Iași, 1999.
- Luminița Roșca, *Formarea identității profesionale a jurnaliștilor*, Iași, 2000.
- Lucian-Vasile Szabo, *Libertate și comunicare în lumea presei*, Timișoara, 1999.

Résumé

Nous souhaitons mettre en lumière dans cet article les étapes les plus importantes de l'existence de la presse roumaine pendant la période communiste. Un discours inadapté à la société civile et à ses besoins de s'informer a été promu dès la mise en place de ce régime. La langue de bois a été l'instrument principal utilisé par l'idéologie communiste en vue d'endoctriner et de soumettre ses citoyens. Il n'y a pas eu de manifestations d'opposition notables de la part de la presse sous le régime communiste en Roumanie.

Mots-clés:

Presse roumaine, régime communiste, discours, endoctrinement, langue de bois.

Slujba prea Cuviosului Părinte Dimitrie de la Basarabov, București, 1801.

Referințe bibliografice și etape de restaurare

Elena Tofan-Pavăl

De-a lungul timpului, orașul București a avut drept patronaje religioase Întâmpinarea Domnului, Bunavestirea sau Sfinții Împărați Constantin și Elena¹. De la sfârșitul secolului al XVIII-lea Cuviosul Dimitrie Basarabov începe să se impună ca fiind noua figură de protector al Bucureștiului².

La puțin timp după aducerea moaștelor sfântului din Bulgaria la București, a urmat dezvoltarea rapidă a cultului acestuia, fapt care a impus apariția primei ediții tipografice în anul 1779³. Canonul de rugăciune se desfășoară pe 41 de pagini și este realizat într-o formă relativ simplă din punct de vedere grafic⁴. În 1801⁵ va apărea cea de a doua ediție, care va fi îmbogățită de prezența unor noi texte: *Pătımirea Sfântului Ioan cel din Țara Românească care au mărturisit la anul 1662 maiu, Slujba Sfântului Marelui Mucenic Ioan cel Nou de la Sociava și Însemnare a lui Serafim Thiipolitul care au fost la anul 7056 (1568)*.

Înflorirea spontană a pietății populare în comunitatea ecleziastică ortodoxă va avea drept urmare nașterea unui produs tipografic și mai complex dedicat Sfântului Dimitrie cel Nou, Canonului de rugăciune fiindu-i alăturat, în ediția din 1832 a Tipografiei Mitropoliei Bucureștilor, Paraclisul și Acatistul. La 28 februarie 1950 Sfântul Sinod a hotărât generalizarea cultului în toată Biserica Ortodoxă Română. Obiectul intervenției noastre îl constituie un exemplar al ediției din 1801⁶,

---

¹ *Documente privind Istoria României*, București, 1956, p. 442-443.

² D. Caselli, *Cum au fost Bucureștii odinioară cu chipuri și icoane*, 1935, p. 55-60.

³ Ion Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia Românească Veche, (1508-1830)*, București, tom II 1716-1808, București, 1910, p. 245-246 și p. 431. (în continuare: *BRV II*).

⁴ Sunt prezente 7 letrine, o vignetă finală, un frontispiciu floral (reprodus și în *Ceaslovul din 1777 București*) încadrat de o bandă cu motive geometrice pe pagina de titlu și un frontispiciu geometric pe pagina de început al textului canonului (pagină nenumotată).

⁵ *BRV*, II, p. 431.

⁶ Responsabilități: Moruzi Alexandru, domn al Țării Românești (decembrie 1792 – 17 august 1796 și 30 ianuarie 1799 – 8 octombrie 1801), domn al Moldovei (martie – 30 decembrie 1792) – patronaj; Filaret al II-lea, mitropolit al Mirelor Lichiei, fost episcop de Râmnic, fost mitropolit al Țării Românești (c. 1735-1794) – alcătuitor, prefațator, traducător; Kariophiles Ioannes

carte aparținând Depozitului de Obiecte Bisericești de la Mănăstirea Golia – Iași, cu numărul de inventar 2.878.

Elemente de morfologie a cărții

Coperta este din carton stratificat îmbrăcat în hârtie decorativă marmorată cu decor specific epocii, cotorul este învelit în piele maro, forțașul fix și mobil sunt din hârtie manuală, lipite cu amidon de scoarțe. Tipul cusăturii e pe trei binduri îngropate, pe sfori de cânepă cusute cu ață de in.

Blocul cărții are textul tipărit cu cerneală de tipar de culoare neagră, pe hârtie manuală⁷, cu 25 de rânduri pe pagină, pe o singură coloană, cu caiete în număr de 10, fascicul *in-quarto*, filele numerotate cu slovocifre de la 2-39 (tipărindu-se fila 21 de două ori, se greșește numerotarea până la ultima pagină cu număr tipărit: 39 este real 40), totalizând 80 de pagini. Cartea are dimensiunile (21/16/1,5) cm grosime.

Elementele de ornamentică sunt prezente începând cu pagina de titlu, care are oglinda textului integrată în partea superioară de două benzi fitomorfe, în timp ce pe laterale doar una⁸. Pe verso-ul paginii de titlu se află stema dublă a Țărilor Române încadrată de un chenar ornamental cu elemente decorative prezente și pe pagina de titlu, deasupra căreia sunt stihuri dedicate domnitorului. Lateralele stemei sunt flancate de inițialele numelui și de titulatură⁹.

Între foile 2v-3v se află prefața dedicată cititorului, deasupra titlului există un frontispiciu floral¹⁰. Sunt prezente letrinele: Π (P), Ν (N), Γ (S), Δ (D)¹¹, † (În)¹², Α (A)¹³ (prezent pe parcursul cărții de două ori), Μ (M) și Λ (L) și o vinieta florală finală, la p. 3v.

– autor al materialului însoțitor; Seraphimos „Thiipolitul” (din Muntele Athos) – autor al materialului însoțitor; Dositheos Philitis, mitropolit al Țării Românești – editor comercial, patronaj; Stanciu Tomovici – tipograf; Mitropolia Țării Românești – tipografia (București). Deși foaia de titlu arată că ediția a ieșit de sub tipar în luna octombrie, noi precizăm că data nu poate depăși 7 octombrie, întrucât în următoarea zi va fi reînstatat ca domnitor în Țara Românească Mihai Șuțu (8 octombrie 1801 – 10 mai 1802).

⁷ Hârtia manuală este filigranată în zona cotorului, identificarea mărcii literale realizându-se incomplet și discontinuu din cauza lipsei suportului papetar.

⁸ Elementul repetitiv din structura bordurii ornamentale e întâlnit la *Slujba de obște a tuturor sfinților din 1720, București*, la *Antologhionul de la 1736, București*, ediția a II-a și la *Ceaslovul din 1777 București*.

⁹ Aceste benzi devin un frontispiciu la p. 4 (pagina de început a canonului Cuviosului Dimitrie) și la p. 20v. Stema va mai fi reprodusă pe verso-ul paginii de titlu al *Ceaslovului de la București din 1806*, tipărit sub patronajul domnitorului Constantin Ipsilanti.

¹⁰ Frontispiciul floral reprodus la p. 2 și p. 21 (corect p. 22) – unde se începe *Slujba dedicată Sfântului Ioan cel Nou de la Suceava*, se regăsește și în *Slujba de obște a tuturor sfinților din 1720, București* (vezi pagina de titlu și pagina dedicației Domnitorului Nicolae Alexandru).

¹¹ În cazul slovei Δ se constată utilizarea sa sub două tipuri.

¹² Letrină prezentă în *Ceaslovul din 1777, București*, precum și în ediția din 1779 a *Slujbei Cuviosului Dimitrie, București*.

¹³ Letrină prezentă în ediția din 1779 a *Slujbei Cuviosului Dimitrie, București*.

Fig. 1 – Forzaț liber și pagina de titlu

Fig. 2 – Verso-ul paginii de titlu

Starea de conservare

Cartea a fost depozitată în condiții de microclimat necorespunzătoare și fluctuante: temperaturi $< 0^{\circ}\text{C}$ iarna, $\text{UR} > 65\%$, lipsa ventilației. Acest fapt a favorizat degradarea biologică și mecanică a hârtiei, culminând cu un atac intens din partea speciei *Xestobium ruffovilosum* de Geer, care a perforat hârtia într-un mod caracteristic propriu, numit ”dantelarea hârtiei”. Îmbrăcămintea din piele a cotorului e deteriorată în proporție mai mare de 90%. Cusătura e slăbită și deteriorată în proporție de 25%. Capitalbandul lipsește. Cartonul copertelor e fragilizat, a pierdut adezivul. Hârtia forzașului și a blocului de carte e acidă, prezintă galerii, orificii de eclozare, exuvii larvare, depozite de produși metabolizați, halouri și degradări cromatice, formațiuni pulverulente, microcolonii de microorganisme, pete de ceară, murdărie aderentă funcțională pe tranșa cărții.

Fig. 3 – Cotorul și cusătura cărții

Propuneri de tratament

Materialele componente îmbătrânite, cu degradări cromatice și pierderi masive din suport, ne-au determinat ca în vederea restaurării să optăm pentru aplicarea ca metodă principală de consolidare, tehnica manuală de turnare de pastă combinată cu metoda la dublu.

Restaurarea științifică a blocului de carte urmărește succesiunea logică a următoarelor etape¹⁴:

- dezinsecția și dezinsecția cărții prin tratamente seriate în vapori de aldehydă formică 24-48 de ore;

---

¹⁴ Florea Oprea, *Manualul de restaurare a cărții vechi și a documentelor grafice*. Ediția a II-a, revăzută, București, 2013, p. 281-432.

- fotografierea înainte de desfacerea legăturii blocului de carte, după desfacere, în timpul restaurării și după restaurare;
- dimensionarea legăturii, a blocului de carte cât și a oglinzii textului;
- desprăfuirea blocului de carte prin curățirea uscată, cu o pensulă moale, la cotor, pe fiecare filă;
- numerotarea paginilor (în creion) și consemnarea acestora în fișe speciale;
- detașarea legăturii de blocul cărții, desfacerea fasciculelor și consemnarea acestora în fișe pentru a putea reface legătura conform cu originalul;
- prin curățirea uscată se îndepărtează praful cu pensula din zona cotorului iar petele de ceară se îndepărtează mecanic cu bisturiul;
- pentru estomparea petelor de grăsime oxidată, pentru favorizarea operației de spălare și pentru stabilirea timpului tratamentelor umede, cât și a concentrației soluției de reîncliere s-a executat testul de udare; foile au fost introduse într-o tasă din material plastic pe suport de polietilenă, în soluție hidroalcoolică în proporția optimă 3 părți apă deionizată și 2 părți alcool;
- curățirea umedă - foile au fost așezate pe suport de plasă polietilenică și au fost introduse în baia de spălare cu Radix Saponariae. Temperatura la prima baie de spălare a fost de 25 °C timp de 15 minute. A doua baie și clătirea s-a făcut la o temperatură mai mică de 20°C timp de 5-10 minute;
- schimbarea periodică a apei a favorizat îndepărtarea impurităților, solubilizarea mai ușoară a murdăriei, reducerea acidității hârtiei, revitalizarea fibrei de celuloză prin rehidratare;
- a urmat uscarea în aer liber pe rafturi speciale pe hârtie de filtru;
- consolidarea prin reîncliere și neutilizare. Reînclierea se efectuează cu soluție de CMC 1,5% în care se adaugă soluție de Ca (OH)₂, 2g/l. Se verifică pH-ul soluției, aceasta trebuie să oscileze în jurul valorii de 9-9,5. Se aplică prin pensulare pe file cu mișcări vertical-orizontale.
- uscarea pe rasteluri în aer liber;
- presarea timp de 24 ore;
- consolidarea prin reîntregirea suportului;
- utilizarea pastei de hârtie este o metodă laborioasă în ceea ce privește execuția și a fost experimentată cu succes în cadrul Laboratorului de Restaurare Carte al Complexului Muzeal Național „Moldova” Iași¹⁵;
- orificiile de tipul găurilor de zbor se vor consolida cu pastă de celuloză care se va aplica în modul următor;

---

¹⁵ Elena Pîrău-Panait, *Metode manuale de completare a zonelor lipsă la cărțile deteriorate de insecte*, în „Buletinul Centrului de Restaurare Conservare”, anul I, nr. 1, 2003, Iași, p. 24-28.

- pe masa cu lumină se așează materialul suport constituit din plasă poliestică umezită în prealabil cu pulverizatorul, peste care se așează suportul papetar ce va trebui menținut umed până la sfârșitul intervenției;
- pasta de hârtie se va aplica începând cu centrul filei, înaintându-se spre margini cu instrumente diferite (ac spatulat, spatula cu cioc), în funcție de dimensiunile orificiilor;
- fila completată și situată pe plasa poliestică, va fi introdusă în presa de legătorie timp de 24 de ore, dar nu înainte de a o proteja prin așezarea între două folii de polietilenă;

Fig. 4 – Bifoliu exterior, după obturarea orificiilor cu pastă

- se continuă consolidarea prin tehnica la dublu și prin tehnica consolidării fisurilor cu vâl japonez;
- urmează presarea, fălțuirea foilor și a fasciculelor, din nou presarea.

Fig. 5 – Primul fascicul restaurat complet și fălțuit

- legătura va fi refăcută conform cu legătura originală. Se va confecționa o casetă de protecție din carton căptușit cu hârtie inertă din punct de vedere chimic;

Fig. 6 – Legătura blocului de carte refăcută conform cu originalul

Propuneri de conservare

Obiectul se va păstra în depozit în caseta de protecție, unde se vor asigura condițiile de microclimat optim, în conformitate cu normele de conservare; temperatura de 18°C și UR de 45-55 %, factori principali care previn atacul insectelor.

Se vor face verificări permanente și desprăfuiuri periodice.

Résumé

L'article présente l'état de conservation et les étapes de restauration de la IIe édition de l'ouvrage «La messe du Très croyant Père Dimitrie de Basarabov», imprimé à Bucarest en 1801. Les références bibliographiques fixent quelques repères du développement du culte de Saint Dimitrie, visibles également dans l'histoire de l'imprimerie.

Mots-clés:

Saint Dimitrie de Basarabi, 1801, Bucarest, technique manuelle pour verser la pâte de nettoyage, Xestobium ruffovilosum de Geer.

Conservarea și restaurarea unui triptic din lemn pictat (secolul al XIX-lea)

Daniela-Cristina Ilie

Tripticul este un ansamblu compus din trei părți atașate prin balamale astfel încât elementele laterale să se închidă peste cel central asemenea unor uși. Panourile sunt sculptate sau pictate, reprezentând de regulă scene sacre. Tripticurile pot fi de dimensiuni mari, cu partea centrală fixă, asemenea unor altare, sau mobile, de dimensiuni mici, de pus pe masă sau pe perete.

Prin lucrarea de față sunt prezentate starea de conservare și etapele restaurării unui triptic din lemn pictat, ce datează din secolul al XIX-lea, aflat într-o colecție particulară.

Aspecte privind tehnica de execuție

Tripticul este de dimensiuni reduse, făcând parte din categoria celor mobile. Din punct de vedere structural este alcătuit dintr-o icoană centrală de formă dreptunghiulară și două uși poziționate de-o parte și de cealaltă a acesteia, ce ilustrează reprezentări religioase pe ambele părți. Rama icoanei centrale este degroșată din suportul de lemn, iar în partea superioară și în cea inferioară este mărginită de baghete orizontale. Ușile sunt atașate de panoul central prin patru balamale metalice.

Tehnica de execuție a picturii este tempera. Stratul de grund subțire, de culoare alb-gălbui, a fost aplicat direct pe lemn. Gama cromatică este predominant caldă, compusă din ocru, roșu, albastru, verde, negru. Pe versoul icoanei centrale s-au observat urmele unui strat subțire de grund.

Descriere iconografică

În momentul în care tripticul a ajuns în atelierul de restaurare s-a constatat faptul că ușile acestuia au fost inversate în cadrul unei intervenții anterioare. Descrierea iconografică a fost realizată având în vedere poziția corectă, inițială, a ușilor.

În icoana centrală sunt reprezentați *Maica Domnului cu Pruncul* pe fundal auriu. Aceasta prezintă o ramă decorată cu elemente vegetale negre și albe pe fond albastru.

Pe interiorul ușilor tripticului sunt ilustrați mai mulți sfinți. Pe ușa din stânga (notată A), în partea superioară, sunt reprezentate *Sf. Mc. Anastasia* și *Sf. Mc. Evdochia*, iar în jumătatea inferioară este pictat *Sf. Gheorghe*. Pe ușa din dreapta (notată B), în partea superioară, sunt ilustrați *Sf. Nicolae* și *Sf. Ioan Botezătorul*, iar în jumătatea inferioară *Sf. Dumitru*.

Pe exteriorul ușilor, cu negru pe fond ocru, apare inscripția *ICXC NIKA*, care se traduce *Iisus Hristos Învinge*.

Intervenții anterioare

Asupra tripticului s-a intervenit în timp: vechiului sistem de prindere al ușilor a fost înlocuit cu balamale noi, ușile au fost inversate, cea din stânga luând locul celei din dreapta și invers și a fost adăugat un sistem necorespunzător de ancorare.

Pe suprafața picturii, mai ales în jumătatea inferioară a ușii din dreapta (B), s-a identificat o peliculă înnegrită, semiopacă, neuniformă și în unele zone carbonizată, ce acoperea detalii ale picturii, fiind astfel deranjantă din punct de vedere estetic. Este posibil ca aceasta să fi fost aplicată cu ocazia unor intervenții anterioare necorespunzătoare de curățare sau de revitalizare a imaginii. Nu se cunoaște cu exactitate compoziția acestui strat, dar consistența sa uleioasă poate indica uleiul de candelă, care în timp și prin carbonizare s-a închis la culoare. La fel de probabilă este și utilizarea unui amestec de rășină, ulei și pigment, aplicat pentru crearea unei patine artificiale, care s-a considerat a fi necesară la un moment dat pentru acoperirea lacunelor și a eroziunilor rezultate în urma unei curățări agresive. Această ipoteză este susținută și de prezența neuniformă a peliculei pe suprafață.

Starea de conservare

Starea de conservare se află în legătură directă cu factorii de degradare. Aceasta este atât de ordin structural cât și estetic și a fost condiționată de îmbătrânirea firească a materialelor și de cauzele externe care țin de condițiile de depozitare sau de expunere, de microclimat, de modalitatea de manipulare și nu în ultimul rând de tratamentele neștiințifice de întreținere.

Prin analiza vizuală a tripticului s-a remarcat faptul că icoana centrală a suferit fisuri verticale în zona ramei, ce au dus la distanțări de aproximativ 1-2 mm. De asemenea, pe verso, pe pictură și în lacunele acesteia, au fost identificate orificii de zbor și galerii produse de insectele xilofage. În urma testelor s-a concluzionat că atacul xilofag nu era activ.

Stratul pictural prezenta numeroase degradări: ridicături, desprinderi marginale (zone în care exista riscul de pierdere a picturii), fisuri, lacune. La nivelul ușilor și a ramei icoanei centrale lacunele erau de dimensiuni mari, raportate la

suprafața totală a tripticului. Acestea aveau profunzimi diferite, cele mai multe ajungând la suport. Pelicula de culoare și verniul prezentau uzuri, eroziuni, lacune și carbonizări. În timp, prin procese specifice de degradare, pelicula de verni și-a pierdut calitățile optice și fizice, respectiv transparența și elasticitatea. Aceasta avea tonalități diferite de brun, în funcție de grosime și de nivelul de oxidare și de carbonizare, alterând imaginea din punct de vedere estetic. Pe zone extinse verniul se prezenta sub formă granulară. Acest aspect duce la concluzia că suprafețele carbonizate au apărut în urma contactului cu aerul foarte cald, produs de o sursă de căldură (lumânare, candelă) aflată în imediata vecinătate.

Metodologia de conservare-restaurare aplicată

Provocările în elaborarea metodologiei de conservare-restaurare au fost: îndepărtarea peliculei înnegrite, subțierea și egalizarea verniului carbonizat și tratamentul aplicat lacunelor de dimensiuni mari.

La nivelul suportului de lemn a fost realizat un tratament preventiv cu biocid Per-xil 10, iar lacunele acestuia au fost completate cu lemn. După poziționarea fragmentelor și uscarea cleiului folosit ca adeziv, lemnul nou introdus a fost sculptat urmărind volumetria originalului. Depunerile aderente și cele slab aderente de pe verso au fost îndepărtate printr-un amestec alcătuit din alcool etilic absolut și apă distilată.

Orificiile de zbor și galeriile au fost obturate în totalitate pe partea pictată, iar pe verso doar selectiv, folosind chit alcătuit din clei de pește și pulbere de rumeguș.

Completările cu lemn, chituirile cu rumeguș și zonele contrastante ale grundului de pe verso au fost atenuate cromatic cu laviuri colorate. Sistemul de ancorare adăugat în intervențiile anterioare a fost înlocuit cu unul nou.

Prin consolidarea stratului pictural s-a urmărit recuperarea calităților acestuia (coeziunea, elasticitatea și planeitatea) utilizându-se un adeziv compatibil cu liantul original și anume cleiul de pește cu adaos de conservant. Metoda de consolidare a fost cea *la rece* și a constat în aplicarea cu pensula a soluției de clei de pește fierbinte, în concentrație de 9%, urmată de presarea suprafețelor cu spatula.

Lacunele stratului pictural au fost curățate, degresate și chituite la nivel cu originalul. Operațiunea a constat în aplicarea în etape a unui amestec de praf de cretă și clei de pește, ce au format pentru primul strat lapte de chit, iar pentru următoarele chit. Acesta a fost aplicat în straturi succesive până ce s-a ajuns la nivel cu originalul, iar după uscare a fost șlefuit.

În vederea recuperării estetice a picturii originale au fost realizate teste de curățare, de îndepărtare a peliculei înnegrite și de subțiere și egalizare a verniului, folosind agenți tensioactivi (Contrad 4%), amoniac 9:1 (amoniac 25% și apă),

amestecuri de alcool etilic și esențe în proporții variabile și dimetilformamidă¹. Curățarea s-a realizat prin mijloace mecanice și chimice, pelicula înnegrită fiind îndepărtată treptat după gonflarea acesteia cu solvenți. În timpul operațiunii s-a constatat faptul că în multe zone nu doar verniul, ci și pelicula de culoare și grundul au suferit carbonizări. Din această cauză, chiar și după restaurare imaginea are un aspect perturbat de zone mai închise la culoare.

Prin integrarea cromatică a lacunelor s-a urmărit atenuarea impactului vizual contrastant al acestora, în vederea refacerii pe cât posibil a lecturii imaginii². S-au folosit culori de apă în amestec cu emulsie de gălbenuș de ou cu adaos de conservant. Pentru integrarea lacunelor chituite la nivel s-a utilizat metoda *tratteggio*, vertical sau pe formă în funcție de suprafață, iar pentru eroziunile de dimensiuni mici *ritocco* și *velatura*. Primele două metode se bazează pe amestecul optic al culorilor utilizate, *tratteggio* prin juxtapunerea de linii și *ritocco* prin alăturarea de puncte, iar cea de-a treia, *velatura*, constă în aplicarea unor laviuri.

Vernisarea finală s-a realizat cu verni de damar 12%. Această peliculă are ca scop protejarea stratului pictural și optimizarea optică a imaginii.

Concluzii

Metodologia de conservare și restaurare a fost stabilită și aplicată în concordanță cu principiile restaurării și starea de conservare a tripticului. Pentru elaborarea acesteia au fost folosite materiale reversibile și compatibile cu cele originale. Prin operațiunea de consolidare a stratului pictural au fost redată rezistența și coeziunea acestuia, asigurându-i-se o durabilitate mai îndelungată în timp. Chituirea lacunelor are dublu rol, primul de a proteja stratul pictural original existent și cel de-al doilea, de ordin estetic, pentru a folosi ca suport integrării cromatice.

Prin intermediul operațiunilor de îndepărtare a peliculei negre, egalizarea verniului, integrarea cromatică a lacunelor și a eroziunilor s-a recuperat unitatea estetică a picturii originale.

Bibliografie selectivă

- C. Brandi, *Teoria restaurării*, București, 1996.
Dionisie din Furna, *Erminia picturii bizantine*, București, 2000.
I. Istudor, *Noțiuni de chimia picturii*. Ediția a III-a, București, 2011.
Daniel V. Thompson, *Practica picturii în tempera*, București, 2004.

---

¹ I. Istudor, *Noțiuni de chimia picturii*, Ediția a III-a, București, 2011, p. 95-96.

² C. Brandi, *Teoria restaurării*, București, 1966, p. 215.

Foto 1 – Ansamblu înainte de restaurare

Foto 2 – Ansamblu înainte de restaurare

Foto 3 – Detaliu – starea de conservare

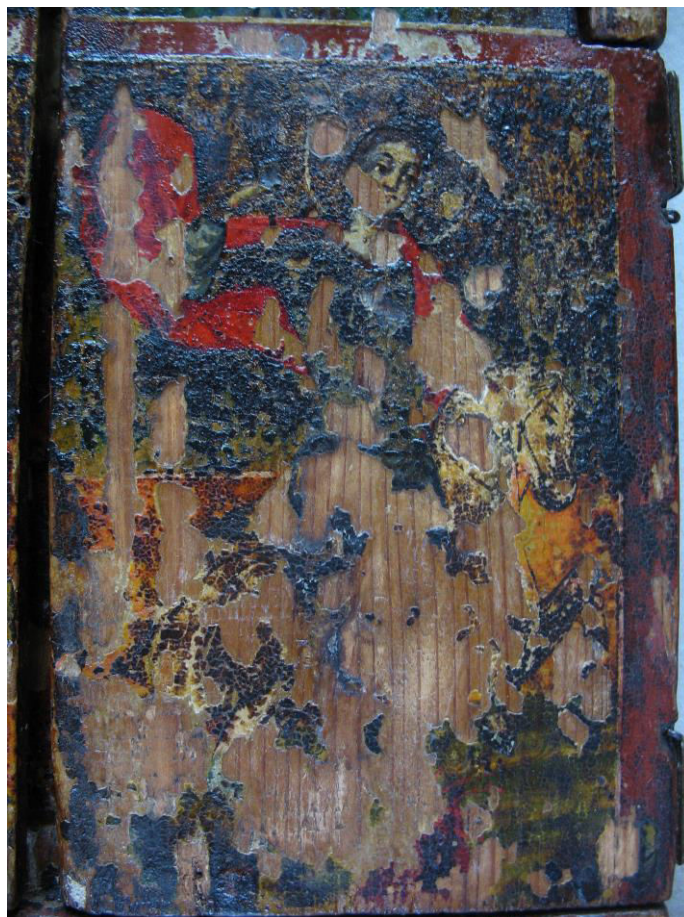

Foto 4 – Detaliu – starea de conservare

Foto 5 – Ansamblu în timpul operațiunii de curățare

Foto 6 – Ansamblu după curățare

Foto 7 – Ansamblu după restaurare

Foto 8 – Ansamblu după restaurare

Foto 9 – Etape

Summary

This article presents the state of conservation and the restoration stages of a painted triptych. The object, dating from the 19th century, is made of wood and it has suffered inappropriate interventions and various kinds of degradation. By means of restoration we tried to aesthetically recover the original image, observing the limits imposed by the principles of restoration, by the technique of execution and by the state of conservation of the triptych.

Keywords:

Triptych, preservation, restoration, polychromy, iconography.

Restaurarea icoanei împărătești

Maica Domnului cu Pruncul – Hodighitria, de secol XIX,

din Colecția Mănăstirii Nicula

Maria-Valentina Dudu

Alexandrina Bădescu

Biserica i-a consacrat Maicii Domnului un cult de „supravenerare”, înălțând-o mai presus de toți sfinții și de toate ierarhiile cerești. Locul Fecioarei celei alese este central în istoria mântuirii. De fapt, Dumnezeiasca Pronie, respectând libertatea făpturilor, nu ar fi putut culmina în Întruparea Fiului lui Dumnezeu înainte ca Sfânta Fecioară să fi consimțit ca „taina cea din veci ascunsă neamurilor” (*Coloseni* 1, 26) să se împlinească în ea, făcând-o Maică a Domnului. De aceea Sfântul Ioan Damaschin spunea că „numele Ei conține întreaga istorie a iconomiei divine în lume”¹.

Numele Maicii Domnului exprimă o relație unică, legată de a doua Persoană a Sfintei Treimi, relație de maternitate, încredințată unei persoane umane prin alegere divină. Acest loc preeminent în iconomia mântuirii, acest rol unic în Întruparea lui Dumnezeu nu a rămas doar o funcție instrumentală. „Maria, mama lui Iisus” (Fapte 1, 14) a actualizat relația unică ce o leagă de Fiul ei, Manifestându-se în sfințenia ei personală. Această sfințenie nu poate fi alta decât „toată sfințenia”, plenitudinea harului conferit Bisericii – complementul slăvitei umanități a lui Hristos².

Supravenerarea, care îi aparține Maicii Domnului, nu se poate compara cu închinarea adusă sfinților sau îngerilor. Astfel, multiplele aspecte ale slavei ei, precum și locul pe care Biserica i-l recunoaște Maicii Domnului, în dogma și viața liturgică, dar și în inimile credincioșilor este atât de important, încât icoanele închinare Preasfintei Născătoare de Dumnezeu sunt nenumărate și variate.

Încă de la începuturile existenței Sale, Biserica a mărturisit și a întărit adevărul revelat că Fecioara Maria este Născătoarea de Dumnezeu, ocupând astfel locul central în planul mântuirii și devenind povățuitoare către Hristos.

Recunoscându-i mijlocirea și ajutorul ei pentru noi, Biserica Ortodoxă i-a închinat, din cele mai îndepărtate timpuri, laude, rugăciuni și diferite denumiri ca:

---

¹ „Credința ortodoxă”, III, C.12. P.G. 94, col 1023 și 1032.

² Leonid Uspensky, Vladimir Lossky, *Călăuziri în lumea icoanei*, București, 2006, p. 106.

„Împărăteasă”, „Stăpână”, „Doamnă”, „Mireasă, pururi fecioară”, „Biserică Sfințită”, „Stâlp al fecioriei”, „Rai cuvântător”, „Rug nears”, „Scară a Raiului” și altele.

Mai mult, pe parcursul anului, îi sunt închinat patru sărbători mari, praznice împărătești – și anume: Nașterea Preasfintei Născătoare de Dumnezeu (15 august), Intrarea în biserică a Maicii Domnului (21 noiembrie), Buna Vestire (25 martie) și Adormirea Maicii Domnului (8 septembrie). Dar locul pe care-l ocupă Maica Domnului atât în dogmă și în viața liturgică, cât și în inimile credincioșilor este recunoscut de Biserică, în special prin marea varietate de icoane închinat ei. Icoana Maicii Domnului ocupă locul imediat următor după icoana Mântuitorului Hristos.

Cele mai vechi și cele mai numeroase fresce reprezentând-o pe Maica Domnului s-au descoperit în catacombele Romei, care erau folosite de creștini la începuturi pentru a-și îngropa morții, în cimitirele obișnuite interzicându-li-se acest lucru. De asemenea, reprezentări ale Maicii Domnului se află și pe pereții catacombei Domitillei (proorocul Isaia și Fecioara cu Pruncul – secolul al III-lea), pe pereții catacombei Sfinților Petru și Marcelin (Fecioara cu Pruncul, încadrată de doi magi – secolul al III-lea) și pe pereții Cimitirului Ostrian (Fecioara Orantă cu Pruncul – secolul al IV-lea). Adesea, Maica Domnului era reprezentată singură, ca Orantă (rugătoare). Pe numeroase vase liturgice, găsite în catacombe, erau reprezentați alături de ea și Apostolii Petru și Pavel sau mama ei, Sfânta Ana³.

În secolul al VI-lea, icoanele Sf. Fecioare deveniseră foarte răspândite, în Apus aflându-se, în acest timp, câteva reprezentări ale Sfintei Marii, cum ar fi Fecioara Orantă (rugătoare) din cimitirul „Sf. Agnes” din Roma și din biserica „Sf. Maria Maggiore” sau de pe porțile Sf. Sabina. O astfel de icoană se află la Muntele Athos, în Mănăstirea Vatopedu sau Ivion.

După Sinodul de la Efes (431) Fecioara Maria a fost recunoscută „oficial” ca Maica Domnului, dezvoltându-se iconografia ei cea mai cunoscută: „Fecioara cu Pruncul”. Fecioara Maria mai apare în icoane și singură: Îndurerata de la Diveevo, a Sf. Serafim de Sarov, Ocrotitoarea Athosului – Gherontița (Athos), Călugărița (Rohia), Oranta, Acoperământul Maicii Domnului (Pokrov-ul). Unele icoane poartă numele localităților din care provin: Kazan, Vladimir, Smolensk, Prodromița etc.

Tot de la începuturi, unele dintre icoanele Maicii Domnului au dovedit puteri miraculoase, devenind astfel cunoscute icoane făcătoare de minuni. Cea dintâi icoană „făcătoare de minuni” se pare că aparține tot Sfântului Luca. La noi în țară cele mai vestite dintre icoanele făcătoare de minuni de astăzi sunt icoanele de la Mănăstirea Neamț, Mănăstirea Hotin (1672), Mănăstirea Dintr-un lemn, Nicula, Bistrița (Neamț) ș.a.

---

³ Egon Sendler, *Icoanele bizantine ale Maicii Domnului*, București 2008, p. 87.

Tradiția atribuie Sfântului Apostol și Evanghelist Luca primele reprezentări iconografice ale Sfintei Fecioare, după Pogorârea Sfântului Duh. Originalele acestora nu s-au păstrat dar se crede că ele au servit ca prototipuri pentru iconografia de mai târziu.

Cele trei icoane pictate ar fi Maica Domnului Hodighitria sau „Îndrumătoarea”, în care este reprezentată cu pruncul în brațe, amândoi stând cu fața spre cel care privește la icoană; Maica Domnului Eleusa – „Mângâietoarea” (dulce-iubitoare), unde Pruncul este reprezentat strâns lipit cu fața lângă obrazul Maicii Domnului, pe care o îmbrățișează. Chipul mamei este îndurerat, prevestind suferințele viitoare ale Fiului. A treia icoană este Maica Domnului Oranta sau „Rugătoarea”, fără pruncul Iisus. Apare în Deisis rugându-se Mântuitorului pentru omenire.

Se pare că Sfântul Evanghelist Luca a pictat aceste icoane în urma unor revelații. Potrivit Tradiției, el n-a pictat numai icoanele Maicii Domnului, ci și icoana Sfinților Apostoli Petru și Pavel dar poate și altele. Afirmările, potrivit cărora Sf. Evanghelist Luca este primul iconograf se fundamentează pe mărturia lui Theodor Studitul (sec.VI), care spune că împărăteasa Eudoxia ar fi trimis Pulheriei un portret al Maicii Domnului, Theotokos, pictat de evanghelistul Luca⁴.

Și textele liturgice confirmă tradiția că Sf. Ev. Luca este primul care a pictat icoanele Maicii Domnului, pomenindu-l adesea: „Zugrăvind prea cinstitul tău chip, dumnezeiescul Luca, scriitorul cel insuflat de Dumnezeu al Evangheliei lui Hristos, a înfățișat pe Ziditorul a toate pe brațele tale”⁵.

De asemenea, în Biserica Patimilor (Martyrion sau Martyrium), construită de Constantin cel Mare pe Golgota, pelerinii din secolele IV-VI puteau admira, printre alte relicve sfinte, și o frumoasă icoană a Sfintei Fecioare, devenită celebră prin rolul determinant pe care l-a avut în convertirea Sfintei Maria Egipteanca. O icoană pictată la începuturi, probabil din secolul al V-lea, se păstrează și astăzi în biserica Santa Maria Maggiore din Roma.

De-a lungul timpului, tradiția a reținut mai multe tipuri de icoane ale Sfintei Fecioare Maria: cele trei amintite, la care se adaugă „Cea care tronează” – Pantanassa; „Dulcea sărutare” – Glikofilousa, „Fecioara alăptând” – Galaktrophousa etc. Tipul de icoană Galaktrophousa – „hrănitoarea cu lapte” – se află pe pereții catacombei Sfânta Priscila din Roma.

În ceea ce privește tipul iconografic al Maicii Domnului cunoscut sub numele de „Hodighitria”, se știe că aceasta a avut o serie de prototipuri, care o leagă de o venerabilă antichitate⁶.

---

⁴ *Ibidem*, p. 89.

⁵ Idem, *Icoana chipul nevăzutului. Elemente de teologie, estetică, tehnică*, București, 2005, p. 77.

⁶ Leonid Uspensky, Vladimir Lossky, *op. cit.*, p. 110.

Pictată de Sfântul Luca, Fecioara însăși ar fi atestat exactitatea asemănării și ar fi asigurat de ocrotirea sa pe cei care i se închină. Cumnata împăratului Teodosie II a găsit această icoană la începutul secolului al V-lea la Ierusalim și a trimis-o în capitala Imperiului⁷. Nu se știe dacă numele vine de la Biserica „Conducătorilor” din Constantinopol, unde se afla o astfel de icoană și unde se închinau împărații înainte de a pleca în expedițiile militare sau dacă icoana, ca „Îndrumătoare”, este cea care a dat numele bisericii reconstruite de Mihail al III-lea (842-867)⁸.

În orice caz, la acea vreme îi era deja atribuit icoanei făcătoare de minuni mutate la Vlaherne un rol special în destinele Imperiului creștin. Această concepție a contribuit la formarea tipului iconografic bizantin prin excelență, care avea să fie elaborate în secolul al IX-lea și avea să primească numele de „Hodighitria”⁹.

În icoanele Hodighitriei create în Bizanț, Iisus-Prunc apare întotdeauna așezat pe brațul stâng al Maicii Sale. Pruncul nu mai este sugar, ci El este reprezentat ca tipul lui Iisus-Emanuel, Pruncul „Dumnezeu Cel mai înainte de veci”, plin de înțelepciune, în ciuda anilor Săi tineri.

Îmbrăcat în himation, țesut cu aur, Iisus – Emanuel ține în mâna stângă un sul, simbol al Evangheliei pe care a venit să o vestească, în timp ce cu dreapta binecuvântează; este redat frontal și privind drept înaintea Lui. Începând din secolul al XI-lea, gestul binecuvântării se va face cu trei degete întinse, nu cu două, așa cum era reprezentat în icoane Pruncul anterior acestui secol. Pe aureola Pruncului, crucea este înscrisă ca pe icoanele Pantocratorului.

Maica Domnului, dreaptă și maiestoașă, nu are nici o expresie intimă față de Fiul ei: ea stă cu fața către privitor sau, mai degrabă, privirea ei este îndreptată pe deasupra capului lui Emanuel.

Mâna dreaptă a Hodighitriei, ridicată la piept, ar putea fi un gest de rugăciune; dar mai curând este un gest de prezentare; Theotokos Îl prezintă oamenilor pe Fiul lui Dumnezeu, Care prin ea, a venit în lume. Sau, iarăși, este atitudinea Suveranei care îi prezintă Fiului ei pe cei credincioși, cărora Iisus – Emanuel le răspunde printr-un gest maiestos și larg de binecuvântare¹⁰.

Pe maforionul roșu al Mariei se văd trei stele – pe frunte și pe umerii săi – simboluri ale Pururea Fecioriei; înaintea, în timpul și după Naștere. Pe chipul Mariei, ochii mari și migdalați, cu orbitele întunecate, exprimă o anumită melancolie. Privirea, îndreptată către privitor, se pierde în depărtare. Potrivit canoanelor chipului, nasul este drept și îngust, urechile imperceptibile și buzele subțiri¹¹.

---

⁷ Daniel Rousseau, *Icoana lumina feței tale*, București, 2004, p. 169.

⁸ Egon Sendler, *op. cit.*, p. 98.

⁹ N.P. Kondakov, *Iconografia Maicii Domnului*, St. Petersburg, 1914, vol. I, II, p. 152-293.

¹⁰ Leonid Uspensky, Vladimir Lossky, *op. cit.*, p. 111.

¹¹ Daniel Rousseau, *op. cit.*, București, 2004, p. 170.

Începând din secolul al XIII-lea, Hodighitria își află forma definitivă și anume cea în bust, care se va răspândi în întreg Răsăritul creștin. Replicile sale sunt atât de numeroase încât fiecare regiune își are icoana sa făcătoare de minuni. Aceste icoane primesc numele orașului unde au apărut și devin un nou tip, care se va răspândi la rândul său. Denumirea le este uneori completată de un titlu care exprima venerația credincioșilor. Toate aceste reprezentări nu se deosebesc între ele decât prin foarte mici detalii, fiind fidele tipului original al Hodighitriei.

Astfel, tipul Hodighitrie, prin forme, culori și gesturi, exprimă unul din adevărurile fundamentale ale credinței creștine, cea care L-a adus pe Hristos-Emanuel a devenit Îndrumătoare pentru toți cei care caută calea care duce către El¹².

Un mare număr din aceste icoane făcătoare de minuni îi sunt atribuite Sfântului Luca. Altele își au originea chiar în timpul Hodighitriei de la Constantinopol. Chiar dacă numeroasele legende nu ne pot oferi informații precise asupra originii acestor icoane, ele ne împărtășesc însă expresia credinței veacurilor trecute¹³.

Dintre cele mai reprezentative variante și copii ale Hodighitriei putem exemplifica: Maica Domnului de la Ivion (Portaitissa), Maica Domnului de la Smolensk, Maica Domnului de la Tihvin, Maica Domnului de la Kazan, Maica Domnului de la Ierusalim, Maica Domnului de la Konev, Maica Domnului Tricherosa, Maica Domnului Psychostria, Maica Domnului a Patimilor, Maica Domnului de la Czestochowa, Maica Domnului de la Vatoped¹⁴.

Icoana împărătească Maica Domnului cu Pruncul – Hodighitria, de secol XIX. Elemente de ordin stilistic și iconografic

Studiul de caz de secol XIX, de la Biserica Mănăstirii Nicula, reprezintă o icoană a Hodighitriei, în care Maica Domnului îl ține pe brațul stâng pe Pruncul Iisus. Este o icoană de factură populară, în care figurile și mâinile sunt supradimensionate și realizate cu stângăcie.

Maica este reprezentată bust, înfățișată frontal, ușor întoarsă către stânga. Mâna dreaptă este așezată pe piept și este întinsă către Iisus-Emanuel. Poartă un maforion roșu și un veșmânt în nuanțe de albastru.

Pruncul este și El redat frontal, cu mâna dreaptă binecuvântând, iar în stânga ținând o carte închisă, simbol al Evangheliei. Este îmbrăcat în veșmânt ocră, faldurile fiind redată prin tușe de culoare roșu-brun și alb, în partea superioară. Atât privirea Maicii cât și a Pruncului sunt îndreptate către privitor.

---

¹² Egon Sendler, *op. cit.*, p. 102.

¹³ Teofilact Marinakis, *Icoanele făcătoare de minuni ale Maicii Domnului*, București 2008, p. 9.

¹⁴ Egon Sendler, *op. cit.*, p. 101.

În partea superioară a icoanei, pe fundalul icoanei, sunt reprezentați doi îngeri ce țin în mâini două sfere cu inscripțiile Maicii Domnului.

Pe marginile icoanei sunt aplicate decorații sculptate sub formă de funie, iar pe tot fondul icoanei, inclusiv pe aureole există foiță metalică, de argint, aplicată pe decorații în relief realizate prin pastiglia și poansoinare.

Starea de conservare a suportului

Blatul icoanei, compus din două planșe, prezintă degradări multiple datorate atât factorilor de microclimat, cât și celor antropici. În urma unui proces de fragilizare masivă a fibrei lemnoase panoul s-a descleiat, iar odată cu aceasta, s-au fracturat și cele două traverse în coadă de rândunică, semi-încastate în blat, care au cedat la presiunile și șocurile mecanice la care au fost expuse. Morfologia buretoasă și prăfoasă a blatului a apărut în urma simbiozei dintre colonizatorii de gradul I, fungii, și a colonizatorilor de gradul II reprezentați de insectele xilofage¹⁵. Acțiunea fungilor a avut ca rezultat pierderea integrității chimice a structurii lemnoase, permițând astfel insectelor xilofage să se dezvolte și să slăbească rezistența fizică a lemnului. Din cauza condițiilor de microclimat, a atacului biologic și a manevrării improprie a obiectului cele două blaturi s-au desprins, rezultând două părți detașate complet una de cealaltă (foto 1).

Desprinderea și modificarea dimensiunilor celor două panouri din care este format suportul icoanei, a rezultat și în urma procesului de absorbție și desorbție (umflarea și contractarea fibrei lemnoase). Ca urmare a acestui proces, cleiul folosit la încheierea blaturilor de lemn ce formează suportul icoanei și-a pierdut proprietățile adezive. Sunt vizibile și diferite intervenții empirice de a împiedica desprinderea planșelor prin aplicarea unui chit atât la zona de îmbinare a acestora, cât și în zonele lacunare sau cu anomalii de fibră (noduri). Nodurile au tendința de expulzare, deoarece fibra nodului este perpendiculară pe fibra suportului, provocând astfel pierderi ale structurii lemnoase. Prezența nodurilor influențează și apariția fisurilor, fenomenul datorându-se unor tensiuni mari pe o suprafață mică de materie¹⁶.

Celelalte forme de degradare sunt: desprinderi, galerii, orificii de zbor, eroziuni, fracturi, lacune, picături de ceară, depuneri slab aderente și aderente. Acestea din urmă au apărut în urma acțiunii agenților atmosferici care, în contact cu apa, prin condens, aderă la suprafața suportului de lemn. În ceea ce privește depunerile aderente, un rol important îl mai reprezintă și factorul antropic prin diversele intervenții, cum ar fi manipularea sau depozitarea necorespunzătoare,

---

¹⁵ Nicolas Knut, *The restauration of paintings*, Ljubljana, 1999, p. 114-141.

¹⁶ Paolo și Laura Mora, Paul Philippot, *Conservarea picturilor murale*, București, 1986, p. 210-212.

fumul lumânărilor care se aprindeau în interiorul bisericilor, tratamentele defectuoase și operațiunile de întreținere a obiectelor.

Starea de conservare a stratului pictural

Higroscopicitatea crescută a lemnului permite absorbția umidității din ambient până la atingerea unui parametru de echilibru. În urma acestui proces panoul de lemn se dilată, absorbind vaporii de apă din mediul înconjurător și se contractă când îi cedează. Fenomenul influențează starea fizică a straturilor ce se succed pe suportul de lemn, respectiv grundul, pelicula de culoare și verniul, acestea având tendința de a prelua și plia la modificările suportului, fenomen aproape irealizabil date fiind diferențele indicilor de absorbție a materialelor componente.

După o primă analiză a stratului pictural, cu ochiul liber și cu lupa, folosind atât lumina directă, cât și pe cea razantă, s-a constatat că pe suprafața icoanei nu s-a aplicat material textil sau hârtie, nici măcar în zonele de îmbinare a celor două planșe ale blatului. Grundul a fost aplicat într-un strat de aproximativ 2-4 mm grosime doar pe fața icoanei, pe laterale sau verso nefiind prezent. În partea superioară fondul și aureolele au primit o decorație în relief cu motive geometrice și vegetale.

Stratul pictural a suferit în urma fragilizării blatului putându-se observa lacune profunde de diferite dimensiuni. Acesta are o tendință de prăbușire în galeriile rămase în urma atacului biologic ce a fragilizat fibra lemnoasă. În partea superioară, pe zonele în relief ale aureolelor, sunt prezente eroziuni locale ale foiței metalice.

Pe întreaga suprafață a stratului pictural se puteau vedea multiple „desprinderi în două ape, sub formă de acoperiș”, marginale și oarbe, zgârieturi accidentale, orificii de zbor, diverse depuneri slab aderente și aderente (regăsite și pe versoul icoanei), acestea inducând o tonalitate închisă care împiedică citirea detaliilor. „Desprinderile în două ape” ale peliculei de culoare sunt determinate de umiditatea care slăbește substraturile și induce tensiuni interne care forțează pelicula de culoare, inițial rigidă, să se desprindă sub formă de ridicături pronunțate.

În zona centrală, la îmbinarea celor două blaturi, exista o lacună a stratului pictural până la nivelul suportului, acesta având și el pierderi de material lemnos, făcând vizibilă rețeaua de galerii și orificii datorate atacului biologic. În zona respectivă, de formă circulară, erau vizibile marginile fracturate ale stratului pictural. Procesul de lacunare era încă în derulare, marginile lacunelor arătând că grundul este casant și friabil, iar aderența la suport nu era bună în jurul zonelor lacunare.

Restul lacunelor întâlnite pe suprafața icoanei erau de diferite profunzimi și dimensiuni, acestea fiind însoțite de eroziuni ale culorii. Lacunele se împart în două tipuri, cele produse natural în urma îmbătrânirii liantului, cauzate de slăbirea aderenței între straturi datorită pătrunderii umidității în substrat prin cracluri și cele forțate,

cauzate de curăţările repetate şi agresive. Eroziunile şi uzurile stratului pictural se datorează manipulării incorecte a lucrării şi îngrijirii neştiinţifice prin curăţări excesive realizate cu materiale improprii. Pe întregul strat pictural exista o reţea de cracluri fine, datorate fenomenului de îmbătrânire a grundului.

Depunerile aderente şi slab aderente apar în urma acţiunii factorilor externi, iar în prezenţa umidităţii are loc un proces repetat de hidrolize dublat de oxidarea stratului protector. Aderenţa particulelor poluante din aer, a impurităţilor solide, lichide şi gazoase depind de condiţiile atmosferice, de compoziţia chimică a micro-climatului, de forma şi dimensiunile particulelor şi de materia pictată. Peste toate aceste fenomene se adaugă condensul, această fină umezire funcţionând ca un liant care facilitează aderarea depunerilor la suprafaţă. Stratul de verni oxidat a înglobat în special fumul gras de la lumânările aprinse în spaţiile unde se găseau amplasate (foto 2).

Din cauza manipulării incorecte a icoanei pe suprafaţa stratului pictural existau zgârieturi de diferite profunzimi şi dimensiuni.¹⁷

Metodologia de restaurare a icoanei

Din cauza stării de conservare precare, înainte de a ajunge în atelierul de restaurare, s-a realizat o consolidare profilactică a stratului pictural pentru a preveni pierderea acestuia pe perioada transportului.

După ce stratul pictural a fost asigurat profilactic s-a putut trece direct la reataşarea celor două planşe. Pentru aceasta, a fost necesară curăţarea canturilor ce urmau să fie lipite. Folosindu-se comprese s-au îndepărtat fizico-chimic şi mecanic resturile de clei, chitul folosit la încercarea de consolidare a depunerilor şi a resturilor infime de materie lemnoasă fragilizată rămasă ataşată după fracturarea celor două planşe.

Pentru ca lipirea să fie posibilă şi eficientă a fost nevoie să se consolideze înainte lemnul, prin impregnarea acestuia cu o soluţie care a dus la refacerea coeziunii particulelor fragilizate ale fibrei lemnoase. Canturile fragile, au fost impregnate cu un consolidant format din Paraloid B72 şi polistiren expandat dizolvat în Xilen, aplicat atât prin pensulare, cât şi prin injectare cu seringă. Dacă operaţiunea de încheiere a canturilor se făcea pe un suport fragilizat, neconsolidat, exista posibilitatea ca blaturile să se desprindă din nou, dar de această dată, cu tot cu structura lemnoasă, având în vedere priza consolidantului la suprafaţa de încheiere.

După reataşarea planşelor şi îndepărtarea celor două traverse fracturate şi fragilizate de atacul biologic s-a refăcut sistemul de consolidare prin inserarea unor noi

---

¹⁷ Aurel Moldoveanu, *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*. Ediţia a VI-a, Târgovişte, 2010-2011, p. 30-103.

traverse realizate dintr-un lemn cu o esență compatibilă cu cea a blatului original pentru a preveni apariția tensiunilor și fracturilor. Verso-ul icoanei a mai fost consolidat și întărit la îmbinarea de pe mijlocul blatului, cu șase pene montate la nivel, sub formă de „fluture”. Intervenția a fost impusă de starea precară de soliditate a suportului în această zonă și a avut scopul de a împiedica desprinderea celor două planșe. De asemenea, s-au făcut și completări cu materie lemnoasă a lacunelor profunde și a unor elemente decorative ce lipseau.

După reatașarea planșelor, de pe verso au fost îndepărtate depunerile slab aderente și depunerile aderente grase de culoare neagră. Pentru aceasta s-a folosit o soluție formată din alcool izopropilic și apă distilată pentru a se îndepărta depunerile slab aderente existente pe versoul și canturile icoanei. În cazul depunerilor grase și de culoare neagră (fum) pe lângă solubilizarea fizico-chimică s-a folosit și o curățare mecanică, cu ajutorul bisturiului. Pentru îndepărtarea chituirilor ce aveau ca scop prevenirea desprinderii planșelor a fost necesară aplicarea de comprese pentru a emolia materialul aplicat în vederea facilitării îndepărtării mecanice a acestora.

În urma testelor efectuate pentru evaluarea atacului xilofag s-a constatat că atacul biologic la nivelul suportului icoanei era inactiv. Cu toate acestea s-a realizat un tratament preventiv, prin injectarea agentului de biocidare Per-xil în galeriile de zbor și prin pensulare, atât pe întreaga suprafață a suportului, pe versoul icoanei, cât și pe canturi, având grijă ca biocidul să nu ajungă în contact cu stratul pictural. După ce biocidul a fost absorbit de lemn, icoana s-a sigilat în folie de plastic, realizându-se astfel o micro-gazare ce a permis substanței să acționeze într-un spațiu izolat. Icoana a fost lăsată, sigilată în folie de plastic, la biocidat timp de 10 zile. După scoaterea icoanei din folie, pe versoul acesteia, s-a aplicat și un strat de Preventol (sare cuaternară de amoniu) care a avut rolul de fungicid¹⁸.

Deși canturile interioare ale planșelor au fost impregnate înainte de reatașarea acestora, panoul a fost impregnat pe întreaga suprafață după îndepărtarea depunerilor aderente care ar fi rămas pe suprafața suportului dacă nu s-ar fi îndepărtat inițial. O dată cu canturile au mai fost impregnate și lacunele profund prezente pe fața icoanei.

Impregnarea structurii lemnoase fragilizate, datorită atacului xilofag, s-a făcut tot cu un consolidant format din Paraloid B72 și material inert (polistiren expandat) dizolvat în Xilen. Într-o primă fază s-a aplicat Xilen pe întreaga suprafață a versoului, cu pensulă lată, pentru a deschide porii structurii lemnoase și a favoriza penetrarea materialului de impregnare. Din cauza nivelului ridicat de fragilizare a suportului, consolidarea s-a făcut în două etape legate. Astfel: într-o primă fază s-a aplicat o soluție mai diluată, favorabilă pătrunderii în profunzime în structura lemnoasă; în faza a doua s-a intervenit cu o soluție mai concentrată de consolidant, pentru rigidizarea cât

---

¹⁸ Ioan Istudor, *Noțiuni de chimia picturii*. Ediția a II-a, București, 2007, p. 226-227.

mai completă a suportului, avându-se totodată grijă ca acesta să nu se prelingă pe fața icoanei și să nu intre în contact cu stratul pictural.

Lacunele de mici dimensiuni din suport, au fost completate cu un chit format din pulbere de lemn și clei de pește în concentrație de 9-12 %. Într-o primă etapă s-au curățat lacunele cu alcool izopropilic și apă distilată, această operațiune având atât rolul de a îndepărta depunerile, cât și de a deschide porii fibrei lemnoase. După degresare s-a aplicat clei de pește până la saturarea lemnului, deoarece, dacă chitul de rumeguș era aplicat fără ca lemnul să fie în prealabil saturat, acesta absorbea cleiul din chit, care devenea astfel friabil, pierzându-se contactul cu suportul original. Chitul de rumeguș a fost aplicat în mai multe straturi, în funcție de mărimea spațiului lacunar, având grijă ca stratul anterior să fie bine uscat înainte de aplicarea următorului strat. După uscare, chiturile au fost prelucrate și aduse la nivel cu un șmirghel fin.

Integrarea cromatică a completărilor din suportul lemnos s-a făcut cu laviuri colorate pe bază de apă. Amestecul s-a aplicat cu pensula, urmând fibra lemnoasă, până s-a ajuns la o culoare apropiată de cea a suportului original.

Desprinderile stratului pictural au fost consolidate după refacerea integrității suportului lemnos. Consolidarea s-a efectuat prin metode termice, la cald, scopul ei fiind redarea adezivității stratului pictural și fixarea acestuia de suportul lemnos. Operațiunea s-a realizat cu adeziv natural – clei de pește în diferite concentrații și cu adaos de Preventol. Aceasta s-a executat prin aplicarea cu pensula, prin intermediul hârtiei de protecție, a cleiului de pește cald, după care zona s-a presat ușor cu un tampon de vată umețată în apă fierbinte și bine stors, pentru a se îndepărta surplusul de clei de pe suprafața stratului pictural. Următorul pas a constat în presarea suprafeței picturale, prin intermediul mai multor straturi de hârtie pelur, cu presa caldă și apoi prin aplicarea unei prese reci. Prin alternarea preselor s-a eliminat excesul de umiditate din structura stratului pictural și a suportului. Cele două procedee aplicate alternativ, utilizează fenomenele de vaporizare și de condensare, determinând astfel extragerea vaporilor de apă din substrat și eliminarea acestora prin intermediul hârtiei pelur. La intervale de cca. 10-15 minute, foia pelur umezită s-a schimbat și pe suprafața stratului pictural s-a continuat alternarea celor două prese. Călcarea suprafeței s-a repetat la intervale de timp regulate, din ce în ce mai lungi, înlocuindu-se straturile de hârtie umedă cu altele noi, uscate, până în momentul în care hârtia pelur a fost complet uscată. După încheierea operațiunii de consolidare s-a verificat acustic suprafața pentru a descoperi eventualele zone neconsolidate. În urma operațiunii s-a constatat că suprafața nu mai prezintă desprinderi și ridicături ale stratului pictural. Îndepărtarea foiei japoneze, aplicate profilactic, s-a făcut cu un tampon de vată umețată în apă fierbinte și, mecanic, cu ajutorul bisturiului.

Lacunele superficiale și profunde, vizibile de pe întreaga suprafață a stratului pictural s-au degresat cu alcool izopropilic și apă distilată, depunerile înlăturându-se mecanic. Dacă această operațiune de degresare a lacunelor, nu este realizată corect, chiturile de restaurare nu vor adera bine la suportul pe care sunt aplicate, riscând mai târziu, să se desprindă. Înainte de operațiunea de chituire a lacunelor stratului pictural s-a aplicat, prin pensulare, clei fierbinte de pește.

Pentru operațiunea de chituire a lacunelor, s-a folosi un chit format din clei de pește cu adaos de conservant (Preventol) amestecat cu praf de cretă. Chitul s-a realizat în diferite stadii de diluție, într-o primă etapă făcându-se o chituire de profunzime a lacunelor și fisurilor stratului pictural, cu lapte de chit aproape fluid, aplicat prin pensulare. Pentru fiecare strat ce a urmat a fi aplicat s-a crescut cantitatea de praf de cretă, rezultând un chit din ce în ce mai consistent, ultimele straturi fiind aplicate cu spatula. Pentru chituire s-a respecta regula grunduirii panourilor de lemn și anume cea de „slab pe gras”. Această regulă presupune ca primul strat să aibă în proporție mică praf de cretă, așa zisul „lapte de chit” care se aplică cu ajutorul unei pensule. Apoi, prin creșterea cantității de „material inert”, va scădea concentrația cleiului din amestecul de clei și praf de cretă. După chituire și uscare, finisarea chiturilor la nivel s-a făcut cu ajutorul unui dop de plută ușor umezit. Decorațiile în relief au fost chituite pe formă, acolo unde a fost necesar.

Integrarea cromatică a zonelor chituite s-a efectuat prin reconstituirea motivelor și elementelor figurale, în măsura în care reperele existente permit. Chituirile de mari și mici dimensiuni s-au integrat folosindu-se culori de apă și emulsie de gălbenuș de ou, în tehnicile *ritocco* și *trattegio* (foto 3).

După realizarea integrării cromatice s-a realizat o vernisare a suprafeței, folosind un verni compus din rășină de damar dizolvată în esență de terebentină cu o concentrație de 12%. Pensularea verniului pe stratul pictural s-a efectuat în toate sensurile (orizontală, verticală și pe cele două diagonale). Aceasta are ca scop întinderea uniformă a verniului și o primă fază de evaporare rapidă a componentei volatile.

Concluzii

Deși cele mai multe muzee oferă colecțiilor condiții optime de păstrare, acest lucru nu se întâmplă și cu colecțiile particulare sau cu obiectele aflate în cult. Această concluzie se desprinde și din starea de conservare în care se găsea icoana împărătească Maica Domnului cu Pruncul – Hodighitria, de secol XIX, din Colecția Mănăstirii Nicula. Se întâmplă des ca obiectele să fie depozitate în condiții extreme pentru ele, de exemplu, lângă surse de căldură, cum ar fi deasupra caloriferului sau pe traseul unor curenți agresivi de aer. Astfel de condiții sunt dăunătoare pentru obiect, căldura excesivă, ca și umiditatea mare, pot cauza degradări ireversibile. Condițiile de microclimat ca și o multitudine de alți factori au dus la o deteriorare progresivă a icoanei care a necesitat multiple intervenții de restaurare pentru a-și recăpăta parțial imaginea inițială. Toate aceste intervenții puteau fi evitate în mare parte, dacă s-ar fi respectat câteva condiții minime de păstrare sau de expunere. După cum s-a putut observa, atacul biologic este cel care a pus cel mai rău în pericol integritatea icoanei ce risca să se piardă irecuperabil. Din acest motiv, în cazul în care există suspiciunea prezenței atacului biologic, trebuie contactat imediat un restaurator, care poate lua legătura cu biologul din domeniu pentru examinarea, identificarea atacului și pentru recomandarea unui tratament care poate salva obiectul.

Foto 1 – Ansamblu cu starea de conservare a suportului

Foto 2 – Ansamblu cu starea de conservare a stratului pictural

Foto 3 – Imaginea de ansamblu a icoanei după finalizarea operațiunilor de restaurare

Résumé

L'étude présente la restauration de l'icône impériale La Vierge à l'Enfant – Hodighitria – provenant de la collection du Monastère Nicula, réalisée en tempera sur bois, une peinture populaire aux influences occidentales. Les facteurs qui ont contribué à la dégradation de l'icône ont été identifiés et on a pu ainsi établir une méthodologie de restauration qui a permis de rendre à l'objet son intégrité et de récupérer l'image originale de celui-ci. La méthodologie de restauration sera présentée en détail dans cet article. Nous décrirons également les problèmes apparus pendant l'intervention ainsi que la façon dont ils ont été résolus.

Mots-clés:

Dégradation, consolidation, restauration, La Vierge à l'Enfant, Hodighitria.

Propuneri metodologice de restaurare a icoanelor pe sticlă.

Studii de caz: icoane de la Laz

Anastasia Floroiu

Diana Mirea

Beatrice Octavia Păruș

În atelierele de restaurare Danart au fost aduse cinci icoane pe sticlă dintr-o colecție particulară. După datele inscripționate pe patru dintre ele (1857, 1863, 1894, 1897) și după maniera de lucru¹ ele pot fi încadrate în cea de-a doua perioadă a școlii de pictură de la Laz². Centrul de pictură de la Laz, considerat unul dintre cele mai importante centre de pictură pe sticlă din partea de sud-vest a Transilvaniei este situat pe Valea Sebeșului în județul Alba. El a adus în atenția specialiștilor de istoria artei familii ca Poienariu, Zamfir, Pavel și Savu. Specifice pentru icoanele din Laz sunt finețea realizării, ramele torsate și culoarea albastră a fondului³ care conform Erminiei Picturii Bizantine este culoarea cerească⁴ și pe care o recunoaștem în toate cele cinci icoane.

Trei dintre icoane reprezentau cunoscuta temă „Maica Domnului Îndurerată”⁵. Icoana datată 1863 se deosebește de celelate prin chipul oarecum resemnat al Maicii Domnului, gestul prin care aduce mâinile la piept și nu în ultimul rând prin florile pictate pe fond. În icoana datată 1857 anul este cu atenție încadrat. Icoana nedată este și ea specială față de celelate prin razele aureolei, albul veșmintelor de sub maphorionul Maicii și chenarul pictat. Ambele icoane reprezentându-l pe Sfântul Ierarh Nicolae au rame torsate, în cea datată 1897 fiind înconjurat de 12 scene iar în cea datată 1894 având în plan secund o parte din minunile sale.

---

¹ Stil miniatural datorat influenței tipăriturilor dar tribut ar erminiilor. Folosirea frecventă a roșului, verdelui sau negrului.

² I. Dancu, D. Dancu, *Pictura Țărănească pe sticlă*, București, 1975, p. 99.

³ *Ibidem*, p. 104.

⁴ Michel Quenot, *Icoana fereastră spre absolut*, București, 1993, p.79.

⁵ Maica Domnului, cu chipul înclinat spre dreapta îmbrăcată în palla și un maphorion negru pe exterior își plânge Fiul înfățișat în plan secund pe cruce pentru păcatele lumii.

Execuția tehnică a icoanelor pe sticlă nu este diferită de la un centru de pictură la altul, iconarii având nevoie doar de sticlă, culori și lemnul pentru ramă. Se pare că sticla pentru centrele de la Lancrâm și Laz era cumpărată de la o fabrică construită de sași cu ajutor german din Petrești. Culorile erau procurate de la Sebeș și prelucrate în momentul folosirii cu ulei de in și acetat de plumb. Conturul se făcea după un model desenat pe hârtie cu pană de gâscă și cerneală specială de clei. Se picta în sens invers, de la contururi și inscripții la fonduri, cu condee din păr de pisică. Rama se executa în acelaș atelier iar între versoul din lemn și sticla pictată se punea o hârtie de protecție⁶.

Icoanele studiate în acest articol prezentau o stare de conservare precară datorată uzurii funcționale și a condițiilor improprii de păstrare și manipulare.

Fig. 1. „Maica Domnului Îndurerată”

Fig. 2. „Maica Domnului Îndurerată”

Deși se puteau observa minime intervenții recente de estetizare, ramele și versourile în care sunt fixate icoanele prezentau totuși lacune de mici dimensiuni, eroziuni, zgârieturi, orificii de zbor rămase în urma unui atac biologic inactiv în momentul actual, orificii ale unor cuie folosite în trecut pentru prindere și fisuri ale blatului de lemn.

În colțurile ramelor adezivul folosit necorespunzător la fixarea celor patru blaturi și-a pierdut calitățile. Între versourile de lemn și sticla pictată au fost atașate la un moment dat coli de hârtie de calitate inferioară, lipite direct pe pelicula de culoare cu un clei organic având o concentrație mare. În timp acesta s-a contractat angrenând

⁶ www.diam.uab.ro/istorie.uab.ro/publicatii/colectia_bcsc/bcsc_2/29_purcar.pdf.

și smulgând pelicula de culoare. La nivelul suportului puteau fi observate lacune de diverse dimensiuni și fisuri. Pelicula de culoare prezenta depuneri aderente (depozite biologice, praf) și slab aderente, numeroase desprinderi, exfolieri și lacune până la suport.

Fig. 3. „Sfântul Ierarh Nicolae”

Fig. 4. Starea de conservare fragment verso
(depuneri aderente, depozite biologice, fisuri)

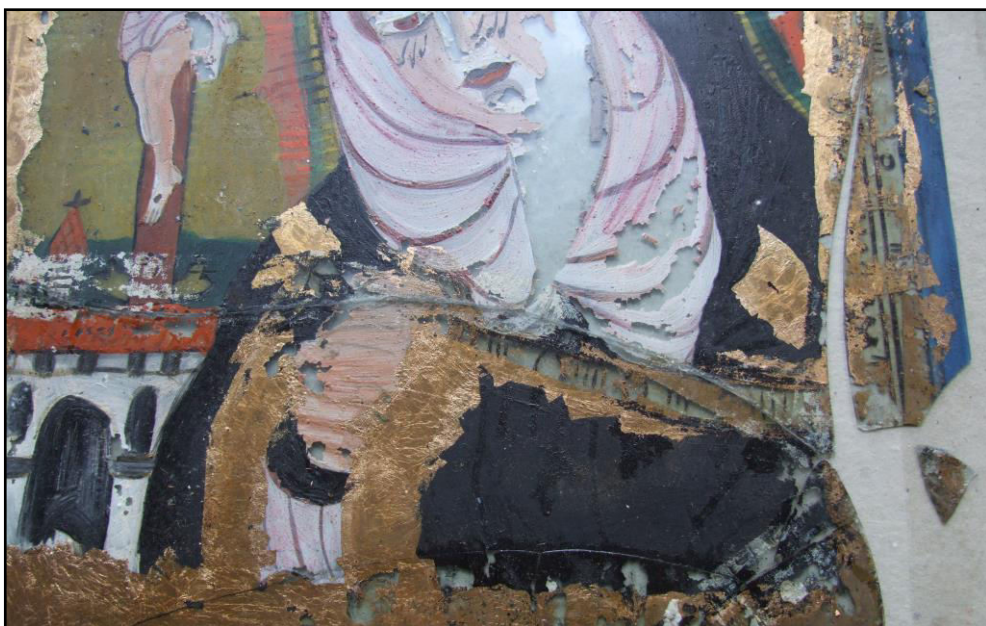

Fig. 5. Stare de conservare suport și pelicula de culoare
(fracturi și lacune ale sticlei, exfolieri și lacune ale peliculei de culoare)

După o analiză atentă a stării de conservare s-au stabilit diagnosticul și metodologia de restaurare. Primul pas a constat în separarea icoanelor de suporturile auxiliare.

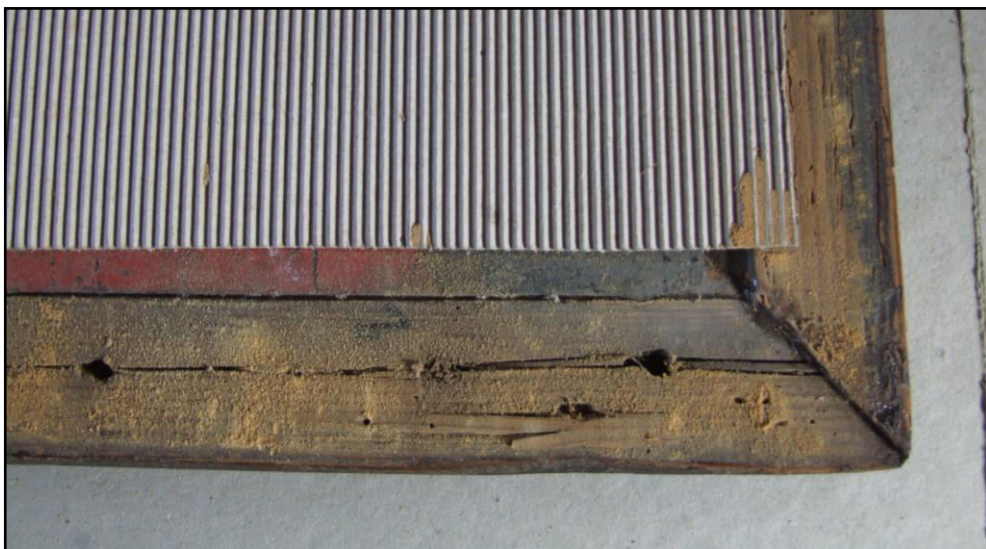

Fig. 6. Îndepărtarea suportului auxiliar

Icoanele au trecut la etapa de desprăfuire și consolidare iar suporturile au fost supuse unor proceduri de dezinsectizare preventivă având în vedere atacul biologic anterior. Biocizarea s-a realizat cu o soluție de Per-xil 10 prin pensulare pe întreaga suprafață după care elementele au fost depozitate în pungi de plastic închise ermetic timp de două săptămâni. Este de precizat faptul că intervențiile la suportul auxiliar (rame și spate) au fost minime asigurând doar prevenirea unui eventual atac biologic.

Icoanele au fost desprăfuite cu ajutorul unor pensule moi iar depunerile au fost îndepărtate după consolidare cu o soluție de apă distilată și alcool etilic absolut.

Având în vedere că metodologia de restaurare impune folosirea materialelor compatibile, identice sau cât mai apropiate de cele folosite la realizarea operei, în urma cercetărilor teoretice cu privire la obiect și a testelor de consolidare efectuate s-a optat pentru consolidarea celor cinci obiecte cu emulsie de ou în care s-a adăugat Preventol R 43 în concentrație de 3 %.

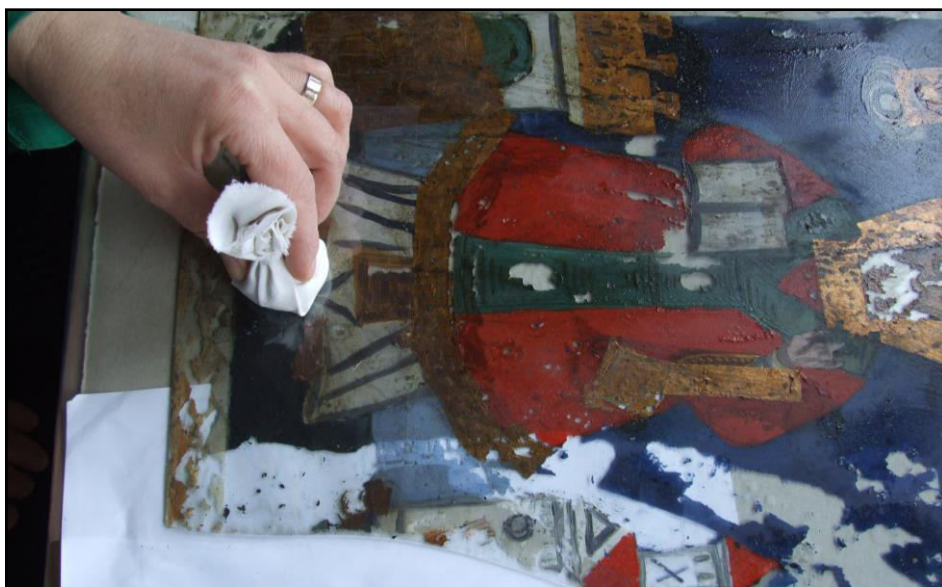

Fig. 7. Consolidarea peliculei de culoare

Operațiunea s-a efectuat prin pulverizarea cât mai egală a consolidantului. După o emoliere ușoară pelicula de culoare s-a presat prin intermediul unei foițe de Melinex. Știut fiind faptul că operațiunea de consolidare este invazivă asupra obiectului, emulsia de ou este în cazul acesta un consolidant ce își propune să reactiveze liantul folosit de maeștri.

Lacunele suportului au fost completate cu bucăți de sticlă veche de aceeași grosime tăiate pe forma lacunei și atașate suportului cu ajutorul unei rășini sintetice bicomponente.

Fig. 8. Lacună suport

Fig. 9. Completare parțială a lacunei

Lacunele peliculei de culoare au fost degresate cu o soluție compusă din apă distilată și alccol etilic în proporție de 1/1 apoi integrate cromatic conform principiilor restaurării. Tehnica de execuție pentru care s-a optat a fost velatura, culorile folosite au fost tempera iar liantul emulsia de ou.

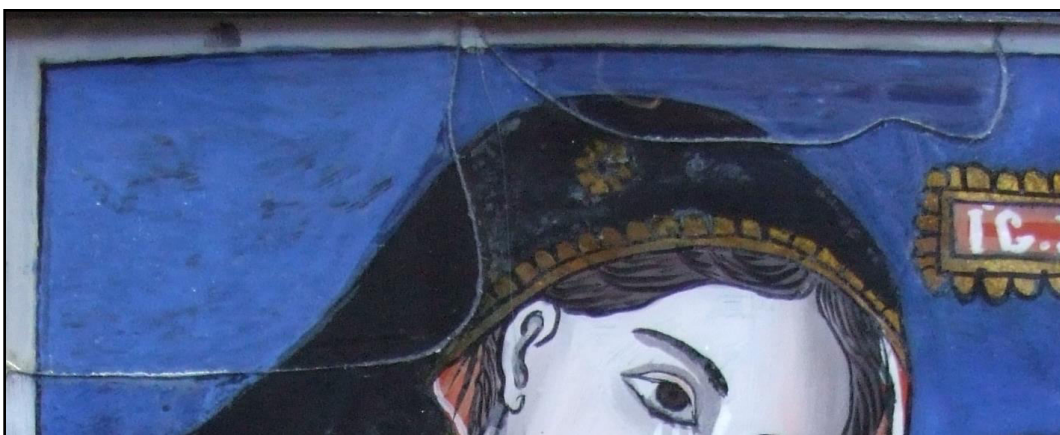

Fig. 10. Detaliu integrare cromatică

Operațiunea a avut ca scop facilitarea lecturării imaginii fără a întâlni zone lacunare ce ar putea distra atenția ca puncte de interes. După finalizarea procesului de restaurare icoanele au fost fixate în suporturile auxiliare.

Fig. 11, 12. „Maica Domnului Îndurerată” după intervenția de restaurare

Fig. 13. Icoana „Maica Domnului Îndurerată” după restaurare

Fig. 14. Icoana „Sfântul Nicolae” după restaurare

Fig. 15. Icoana „Sfântul Nicolae” după încheierea procesului de restaurare

Summary

The authors of this article wanted to highlight the methodology of the restoration of icons painted on glass, by means five icons of Laz. They focused on five objects from the second half of the 19th century. They came to the workshop presenting numerous degradations. It was necessary to intervene at the level of the base; it was also necessary to consolidate and to integrate the color pellicles. The methodology has closely followed the principles of restoration.

Keywords:

Laz, icons, 19th century, restoration, methodology.

Valori ale patrimoniului muzical folcloric bucovinean: fluierașul Liviu Țaran

---

Irina Zamfira Dănilă

Comuna Fundu Moldovei din Județul Suceava este o veche așezare românească, cu bogate tradiții folclorice. La începutul secolului al XX-lea, localitatea a intrat în atenția Școlii Sociologice conduse de Dimitrie Gusti, fiind aleasă ca cea de-a patra localitate-pilot ce a fost cercetată de echipele de specialiști, din perspective multidisciplinare, în vara anului 1928, în cadrul anchetelor desfășurate aici. Rezultatele muncii de cercetare s-au concretizat în publicarea unor valoroase studii științifice realizate de autori de prestigiu (Traian Herseni, Floria Capsali, Ernest Bernea, George Breazul), precum și a două cataloage, *Catalogul materialului sociologic privitor la cercetările întreprinse în comuna Fundu Moldovei din Bucovina în anul 1928* și *Catalogul expoziției sociologice*¹. Alte consecințe benefice ale anchetei sociologice au fost introducerea asistenței medicale în comuna Fundu Moldovei, înființarea bibliotecii comunale și a căminului cultural, acestea din urmă, la inițiativa cercetătorului Dimitrie Gusti care dorea astfel să stimuleze viața culturală și artistică a locuitorilor.

Printre primii rapsozi ai secolului al XX-lea de pe aceste plaiuri bucovinene se numără Sidor Andronicescu (1899-1981), viorist renumit pentru talentul său muzical nativ și pentru perseverența și ingeniozitatea pe care le-a manifestat în construcția de instrumente. A fost primaș în taraful alcătuit din fluierașul Ilie Cazacu și cobzarii Nichita Șuiu și Petruț Țaran, pe care l-a format, condus și îndrumat cu pasiune și dăruire timp de aproape șase decenii. Taraful lui Sidor Andronicescu cânta la hore, nunți, baluri, fiind vestit în tot ținutul pentru frumusețea și calitatea interpretării repertoriului folcloric bucovinean pe care îl practica. Din taraf a făcut parte, ulterior, și fiica lui Sidor Andronicescu, Alexandra, care cânta la vioară și acordeon. Această talentată interpretă a preluat, mai târziu, conducerea corului bisericii din Fundu Moldovei.

---

¹ Filon Lucău-Dănilă, Dumitru Rusan, *Fundu Moldovei – o așezare din ocolul Câmpulungului bucovinean*, 2000, Societatea pentru cultură „Dimitrie Gusti”, p. 221.

Ilie Cazacu (fluier) și Petruț Țaran (cobză)

Ilie Cazacu (1903-1979), fratele soției lui Sidor Andronicescu, a fost un fluieraș virtuos, arta sa interpretativă fiind de un înalt nivel, așa cum mărturisea folcloristul Tiberiu Alexandru, care l-a ascultat². Când cânta în aer liber, fluierul său se auzea de la un kilometru depărtare, deoarece stăpânea o tehnică instrumentală desăvârșită.

Rapsodul bucovinean Ilie Cazacu și-a transmis repertoriul și secretele măiestriei sale interpretative elevilor pe care i-a format în cadrul Cercului de fluierași de la Căminele Culturale din comună. Era deosebit de exigent cu aceștia, inclusiv cu proprii nepoți, dorind ca ei să învețe să cânte cât mai corect melodiile. Din acest motiv, punea un accent deosebit pe redarea cât mai fidelă a liniei melodice și pe respectarea tuturor detaliilor legate de emisie, frazare, ornamentație. Dacă învățăceii nu reușeau toate aceste lucruri, îi sfătuia să renunțe mai degrabă la interpretarea melodiei respective, decât să o deformeze. Rezultă de aici respectul deosebit pe care Ilie Cazacu îl acorda autenticității muzicii folclorice, atitudine pe care au preluat-o și elevii săi, dintre care s-a făcut remarcant și Liviu Țaran, unul dintre cei patru nepoți ai săi.

Repertoriul lui Ilie Cazacu era bogat și cuprindea melodii de joc ocazional și neocazional, cântece doinite și melodii din repertoriul pastoral. O parte din acest

---

² *Ibidem*, p. 258.

valoros tezaur muzical a fost înregistrat în anii '70 pe discuri Electrecord, cu orchestra Radiodifuziunii, sub conducerea dirijorului Nicușor Predescu. Iată câteva dintre melodiile sale reprezentative, imprimate pe disc³:

- *Arcanul* (melodie de joc neocazional);
- *De trei ori pe după masă* (cântec ritual de nuntă);
- *Fudula* (melodie de joc neocazional);
- *Hora din Pojorâta* (melodie de joc neocazional);
- *Huțulca* (melodie de joc neocazional);
- *La Capră* (melodie de dans ocazional din repertoriul obiceiurilor de iarnă);
- *Jocul Zestrei* (joc ritual de nuntă);
- *Leușteanca* (melodie de joc neocazional);
- *Jidăucuta* (melodie de joc neocazional);
- *Polobocul* (melodie de joc neocazional);
- *Puiculeana* (melodie de joc neocazional);
- *Doina miresei* (melodie rituală de nuntă, „când se îmbrobodește mireasa”);
- *Suhacul* (melodie de joc neocazional);
- *Ursăreasca* (melodie de dans ocazional din repertoriul obiceiurilor de iarnă, la jocul Ursului);
- *Corăgheasca* (melodie de joc neocazional);
- *Țărăneasca* (melodie de joc neocazional);
- *Bătrâneasca* (melodie de joc ocazional de Anul Nou, „la moși și babe”);
- *Doina turcului* (melodie doinită, repertoriu neocazional);
- *Doina miresii* (melodie doinită, repertoriu neocazional);
- *Când și-o pierdut ciobanul oile* (melodie doinită din repertoriul pastoral);
- *Ciocăneșteanca* (melodie de joc neocazional);
- *Leușteanca* (melodie de joc neocazional).

Nepotul lui Ilie Cazacu, Liviu Țaran, s-a născut la 19 martie 1961 în localitatea Fundu Moldovei. Este fiul lui Leonard și al Rodicăi Țâmpău (fiica lui Ilie Cazacu), care au mai avut încă trei băieți: Andron, Ilie și Mircea. A urmat școala primară și gimnazială în comuna natală, iar apoi Școala profesională și Liceul „Dragoș Vodă” la Câmpulung, fiind de profesie mecanic. Înzestrat cu un real talent muzical, încă de la vârsta de 7-8 ani a învățat să cânte la fluier⁴ de la bunicul său, Ilie Cazacu, în casa căruia a crescut.

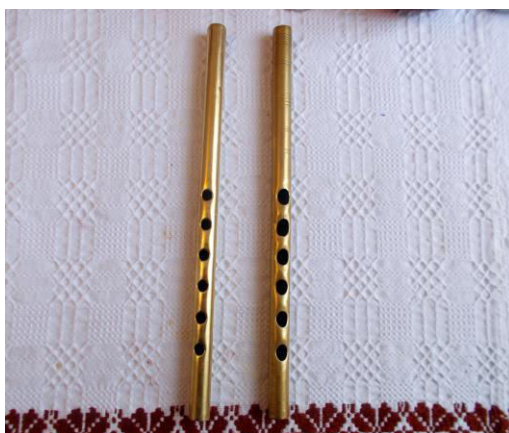
---

³ Selecție de pe CD-ul realizat prin transpunerea digitală a melodiilor de pe discurile Electrecord înregistrate de Ilie Cazacu. Îi mulțumesc domnului Liviu Țaran pentru bunăvoința și amabilitatea cu care mi l-a pus la dispoziție, alături de informațiile necesare pentru redactarea acestui articol.

⁴ Fluierul fără dop este un instrument vechi, folosit de către ciobani, alcătuit dintr-o țeavă metalică (în prezent, alamă) cu șase găuri.

Liviu Țaran

Fluierul lui Liviu Țaran (stânga) și al bunicului său, Ilie Cazacu (dreapta)

Împreună cu doi dintre frații săi, Andron și Mircea, a făcut parte, mai întâi, din ansamblul de fluierași-copii pe care bunicul Ilie îl îndruma în cadrul Căminului Cultural din Fundu Moldovei. Cu acest grup a participat, în anii '70, la diverse etape ale Festivalului Național „Cântarea României”. În anii '80, după înființarea ansamblului de dansatori „Arcanul” (în 1970), a devenit membru permanent al tarafului care asigura acestei formații coregrafice, partea muzicală. În această calitate a participat, începând cu anul 1990, la numeroase alte festivaluri, naționale, dar și internaționale (Slovenia, Iugoslavia, Bulgaria, Olanda, Belgia, Germania, Ucraina, Polonia, Irak, Republica Moldova⁵). Subliniem aici că întreaga activitate a fluierașului Liviu Țaran, ca și a celorlalți membri ai ansamblului „Arcanul” este voluntară, fiind făcută exclusiv din pasiunea și dragostea pentru muzica tradițională, deprinsă încă din copilăria sa.

Repertoriul pe care îl practică Liviu Țaran este preluat în mod direct de la Ilie Cazacu, de la care l-a învățat după auz de la cea mai fragedă vârstă. În acest mod, Liviu Țaran duce mai departe, prin mijloacele orale specifice artei folclorice, o tradiție muzicală deosebit de valoroasă, practică cu o măiestrie interpretativă comparabilă cu cea a bunicului său, de care a fost profund atașat și căruia îi poartă un respect și o amintire neștersă.

Există șanse ca această moștenire să fie transmisă, prin aceleași mijloace ale tradiției orale, și tinerilor din Fundu Moldovei, deoarece Liviu Țaran se ocupă, voluntar, cu dragoste, răbdare, dar și exigență, de un grup de fluierași format din elevi de gimnaziu de la școlile din comună, cărora le-a procurat și instrumentele. Totuși –

---

⁵ Filon Lucău-Dănilă, Dumitru Rusan, *op.cit.*, p. 228.

spune cu amărăciune rapsodul – această activitate nu se desfășoară în mod constant în condiții prielnice, deoarece nu este suficient susținută de școală și comunitate.

Bogata activitate muzicală în domeniul folcloric susținută de rapsozii Ilie Cazacu și Liviu Țaran, precum și repertoriul pe care l-au practicat reprezintă, fără îndoială, valori ale patrimoniului muzical folcloric bucovinean, precum și un imbold și un model demn de urmat pentru generațiile actuale și viitoare de interpreți.

O parte din membrii ansamblului „Arcanul” (prima din stânga: Dorina Țaran; Dorin Cocârță, instructor de dans; ultimul din dreapta: Liviu Țaran)

Fluierașul Liviu Țaran la el acasă

În Anexa acestui articol prezentăm, în transcriere proprie, două melodii culese recent (februarie 2016) din repertoriul lui Liviu Țaran. Prima este o melodie improvizatorie în stil doinit; se observă bogăția ornamentelor executate de fluieraș, mărturie a măiestriei sale interpretative.

Ce-a de a doua este o variantă a jocului cu circulație zonală *Arcanul*. Oferim, spre comparație, și o variantă mai veche a aceluiași joc, culeasă însă în anul 1969 de folcloristul literat Ion H. Ciubotaru, în transcrierea realizată de Viorel Bîrleanu și Florin Bucescu. Se observă că cele două melodii sunt destul de asemănătoare, însă varianta culeasă în 2016 este mai amplă decât cea culeasă în 1969, conținând trei idei muzicale distincte (A B C Cv), față de cele două ale variantei vechi (A Av A B Bv).

Anexă
Melodie instrumentală improvizatorie în stil doinit

Informator: Liviu Țaran
55 ani, 12 clase
Fundu Moldovei (2016)
Culegător: Irina Zamfira Dănilă

fluier

The musical score is written for a flute (fluier) and consists of eight staves. The key signature is one sharp (F#) and the time signature is 2/4. The piece is characterized by improvisatory Doina style elements, including triplets, slurs, and ornaments. The notation includes various musical symbols such as eighth notes, sixteenth notes, and rests. The piece concludes with a double bar line.

Arcanul

Informator: Liviu Țaran
55 ani, 12 clase
Fundu Moldovei (2016)
Culegător: Irina Zamfira Dănilă

fluiet

A ♩ = 170

7 **B**

13

19 **C**

23

27 **C_v**

31

Arcanul⁶

Informator: Sidor Andronicescu

77 ani, 6 clase

Fundu Moldovei (1969)

Culegător: Ion H. Ciubotaru

Fundu-Moldovei, Sv.

Vioară

$A = 172$

The musical score is written for Violin (Vioară) and Viola (A_v). It begins with a tempo marking of $A = 172$. The key signature has one sharp (F#). The score is divided into sections labeled A, B, and B_v. Section A contains several measures with triplets and slurs. Section B follows, also with triplets and slurs. Section B_v includes dynamic markings like 'f' and 'p' and features wavy lines indicating tremolos or vibrato. The score concludes with a double bar line.

⁶ Viorel Birleanu, Florin Bucescu, *Melodii de joc din Moldova*, în „Caietele Arhivei de Folclor”, IX, 1990, Iași, p. 272.

Summary

The present paper presents the portrait of Liviu Țaran (b. 1961), an important folk musician from Fundu Moldovei village, Suceava county, an area of important and rich folk tradition. He is the grandson of a virtuoso shepherd's pipe player, Ilie Cazacu (1903-1979), who, in turn, was trained by the famous violinist Sidor Andronicescu (1899-1981); they both lived in the same village. For almost 70 years, the latter was the conductor of the most famous folk music band in the area.

Liviu Țaran learnt how to play the shepherd's pipe from his grandfather, Ilie Cazacu, whose entire repertoire he took and which he masterfully performs, with a skill which is comparable to his grandfather's. Liviu Țaran's repertoire consists of old, genuine folk melodies, dance tunes for certain occasions or casual, "doina" songs, as well as shepherds' tunes. The virtuoso is a member of an amateurs' ensemble named "Arcanul", established in the 70's in Fundu Moldovei village. The ensemble is still active in performances at home and abroad and promotes genuine folk songs and dance music from Bukowina. To briefly illustrate Liviu Țaran's repertoire, we added two sample songs in musical notation.

Ilie Cazacu's and Liviu Țaran's extensive musical activity, as well as their impressive repertoire, are undoubtedly invaluable treasures of the national folklore heritage from Bukowina; they set an example to be followed by the present-day and next generations of performers.

Keywords:

Folk musician, Liviu Țaran, shepherd's pipe without a stop, Fundu Moldovei village, genuine folklore.

Conservarea patrimoniului scriptic

Elena Maftai

Protejarea și conservarea acestor categorii de publicații – incunabule și carte bibliofilă/veche – categorii care, prin vechime, prin conținut, prin valoarea istorico-documentară și prin multe alte criterii care țin fie de ediție sau tipografie, fie de particularitățile fiecărui exemplar, merită să fie incluse, în întregime, în tezaurul patrimoniului cultural al umanității¹.

Conservarea și restaurarea operelor de artă se înscriu în sfera mai largă a activităților generale de ocrotire a patrimoniului, activitățile fiind distincte, cu probleme, mecanisme, remedii proprii și specifice. Sunt însă complementare, deoarece restaurarea unei opere de artă, înseamnă, în același timp, și conservarea acesteia, după cum orice intervenție de conservare preventivă încetinește rata proceselor de deteriorare care fac necesară intervenția restauratorului².

Condițiile de conservare ale ansamblului de opere și lucrări: documente de arhivă, hârtii, cărți, ferecături, desene, gravuri, presupun cunoașterea materialelor care intră în compoziția lor, pentru a putea identifica eventualii factori de deteriorare, prevederea și punerea în aplicare a mijloacelor de păstrare și tratament adecvate fiecărui agent distructiv, precum și observarea precauțiilor necesare pentru depozitare și manipulare.

Luând în considerare valorile relative ale factorilor climatici ambientali, pentru prevenirea în cea mai mare măsură a apariției infecțiilor și infestărilor este necesară conservarea suporturilor papetare în locuri suficient de aerisite, iluminate rațional și în care nivelul termohigrometric să se mențină în limitele: $T = 11-18^{\circ}\text{C}$; $UR = 45-55\%$.

Conservarea în biblioteci, muzee, arhive trebuie să ocupe locul central, în jurul ei distribuindu-se multe alte activități. Responsabilitatea bibliotecilor, muzeelor, arhivelor este de a conserva prevenind orice factori care ar putea aduce deteriorări sau daune. Conservarea patrimoniului are o componentă pasivă, constând din suma măsurilor de optimizare a calității spațiului expozițional și operativ (săli lectură, ateliere, laboratoare, depozite, birouri). Componenta activă a

---

¹ Emile Faguet, *Arta de a citi*, București, 1973, p. 32.

² Aurel Moldoveanu, *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*, București, 1999, p. 332.

conservării privește curățenia și întreținerea ei exemplară, înregistrarea, urmărirea și corecția microclimatului, aplicarea tratamentelor specifice³.

Cartea veche manuscrisă sau tipărită, românească sau străină, face parte din patrimoniul cultural național sau universal alături de alte valori care definesc spiritualitatea unei națiuni. Hârtia continuă să rămână un mijloc major de transmitere și un purtător al mesajului scris peste timp⁴.

Degradarea biologică poate fi cauzată de insecte, mucegaiuri, rozătoare. Acțiunea acestui gen de deteriorare este rezultatul acțiunii conjugate a doi factori: condițiile favorabile create de factorii microclimatici precum și lipsa de igienă: praf, murdărie, lipsa de aerisire deopotrivă a bunurilor și spațiilor, toate datorate factorului uman, care este răspunzător de toate modificările stării de conservare a bunurilor culturale⁵. Nimeni nu afectează aceste bunuri prin degradări mecanice, uzură, decât cei care vin în contact cu ele în timp ce le studiază, manipulează, ambalează, transportă, etalează, fotografiază, astfel decât prevăd Normele de conservare. Omul este răspunzător de accelerarea vitezei proceselor de uzură funcțională, degradare, chiar a bunurilor culturale.

Astăzi, în actualul climat concurențial, bibliotecile, arhivele, muzeele trebuie să-și restabilească atât organizarea cât și modul de păstrare și valorificare a potențialului material și uman⁶.

Funcția de conservare a colecțiilor de publicații au avut-o bibliotecile din cele mai vechi timpuri. Din punct de vedere teoretic, această activitate presupune o serie întreagă de metodologii, tehnici de programe administrative menite să asigure păstrarea tuturor fondurilor sale, precum și a localului și a mobilierului. Aceste sarcini revin bibliotecarului-conservator care trebuie să anihileze factorii și cauzele care duc la deteriorarea cărților. Deteriorările și îmbătrânirea colecțiilor de publicații se pot grupa în trei categorii, în funcție de cauzele care le pot determina:

- *deteriorări mecanice* – datorate unei depozitări necorespunzătoare, neglijenței personalului de bibliotecă, precum și cititorilor care mănuiesc neglijent cărțile.

- *procese fizico-chimice de deteriorare* cauzate de influența luminii solare, a temperaturii (prea ridicate sau prea scăzute), a umidității, a impurităților din atmosferă (praf mai ales).

---

³ Ioan Oprea, *Transmuseographia*, București, 2000, p. 420.

⁴ Corneliu Oniscu, Nicoleta Vornicu, *Conservarea și restaurarea patrimoniului cultural*, „Considerații privind mecanismele degradării materialelor papetare din patrimoniul cultural”, Iași, 2003, p. 21.

⁵ Aurel Moldoveanu, *op. cit.*, p. 14.

⁶ „Buletinul Muzeului Militar Național «Regele Ferdinand I»”. Serie nouă, București, 2006, p. 296.

Materialul suport (hârtie, pergament, piele), va „îmbătrâni” în urma acțiunii acestor agenți fizico-chimici, soldându-se cu decolorări, dezagregări, pulverizare.

- *deteriorări datorate factorilor biologici* – mușegaiuri, insecte, animale. De cele mai multe ori acești factori acționează concomitent, rezultatul fiind dezastruos pentru cărți.

Trebuie să se creeze un microclimat special de temperatură, luminozitate, umiditate, care să asigure păstrarea publicațiilor din colecțiile bibliotecilor. Bibliotecarul – contemporan cu revoluția informațională, nu mai poate fi doar un erudit și un custode, ci el trebuie să fie un element activ în difuzare, a informației și implantarea ei în rândurile diferitelor categorii de cititori: cercetători, tehnicieni, cadre didactice, studenți.

Conservare preventivă

Acest domeniu concentrează activitățile care au ca scop contracararea acțiunii factorilor care declanșează procesele de deteriorare sau de distrugere a documentelor, ca de exemplu:

- monitorizarea microclimatului din depozite;
- protecția față de lumină, față de atacurile biologice, față de aerul poluat, praf etc.;
- protecția față de acțiunile deteriorante ale factorului uman;
- protecție individuală a documentelor;
- protecția contra incendiilor, furturilor, vandalismului etc.

Pentru a se rezolva coerent aceste necesități de conservare preventivă, se fac mai întâi evaluările privind spațiile și condițiile de depozitare, evaluările privind starea de conservare a colecțiilor, iar apoi se elaborează programe de management de conservare, pe termen scurt și mediu, care să soluționeze problemele specifice diverselor categorii de colecții.

Conservarea curativă

Implică intervenții specializate, menite să contracareze efectele degradărilor fizice, chimice și biologice asupra documentelor, ca:

- tratamente de stopare a atacurilor biologice de mușegaiuri, insecte;
- repararea deteriorărilor de grad mic și mediu ale legăturilor;
- intervenții ușoare pe corp carte nedeșfăcut.

Investigații

Activitatea se desfășoară într-un laborator special amenajat, de către un chimist/ biochimist/ biolog și constă în investigații fizico-chimice și biologice. Analizele se execută pentru fiecare obiect de patrimoniu și au ca scop:

- evaluarea contaminării documentelor;
- stabilirea diagnosticului;
- propunerea tratamentelor adecvate pentru stabilizarea și salvarea obiectului.

Restaurare

Domeniul implică un ansamblu de activități practice, exercitate cu mijloace adecvate și care au ca scop stoparea deteriorărilor instalate și păstrarea a cât mai mult posibil din obiectul original, din semnificația și funcționalitatea sa.

În laboratorul de restaurare se fac intervenții de restaurare generală, de înaltă calitate profesională, pentru: manuscrise, tipărituri vechi, stampe, documente de arhivă, hărți etc.

Etapele principale de lucru sunt:

- executarea fotografiilor-document înainte de începerea restaurării;
- analizarea obiectului, a buletinului de analize, întocmirea dosarului de restaurare de către restaurator și prezentarea acestuia în Comisia de Restaurare;
- restaurarea corpului cărții;
- restaurarea legăturii cărții;
- executarea fotografiilor-document în timpul restaurării și după restaurare;
- confecționarea unei casete/mape de protecție;
- recepționarea lucrării de către Comisia de Restaurare.

Poate fi restaurarea o alternativă la conservarea preventivă?

Răspunsul este nu. Mai întâi pentru că restaurarea acționează asupra efectelor și nu a factorilor care le provoacă.

Controlul stării de conservare a bunurilor culturale constituie una din cele mai importante activități din sfera conservării preventive⁷. El urmărește evaluarea periodică a modificărilor de stare ale bunurilor culturale. Cum degradarea este un proces inevitabil și continuu, cunoașterea atât a ritmului în care acesta are loc cât și a factorilor care au indus-o, devine indispensabilă. Pe această bază se pot aplica măsuri pentru reducerea ritmului proceselor de degradare. Cu aceasta câștigăm un răgaz în

---

⁷ Cf. www.historia.ro/exclusiv_web/general/articol/o-carte-fundamental-limba-rom-n-biblia-lui-erban-cantacuzino.

așteptarea punerii la punct a unor mijloace mai eficiente pentru păstrarea stării de sănătate a acestora.

Controlul repetat al stării de sănătate a obiectelor se face cu ajutorul *Fișei de conservare*, care constă în examinarea atentă a obiectului și se compară cu starea pe care acesta o avea în perioada în care a fost înscrisă în registru. În atribuțiile conservatorului figurează nu numai controlul stării bunurilor ci și obligația de a ține sub observație permanentă sălile și depozitele, consemnând în Foaia de observație și setul de documente, tot ceea ce se petrece și are semnificație pentru starea bunurilor respective. Iată, așa dar, cum se amplifică atribuțiile conservatorului și cât de necesar este să existe conservatori!

Concluzii:

Păstrarea bunurilor culturale constituie o obligație pentru toți specialiștii care lucrează în muzee. De aceea încercăm să prelungim viața pieselor care fac parte din patrimoniul cultural național.

Conservatorii sunt implicați în găsirea celor mai bune metode pentru așezarea și păstrarea obiectelor în depozite.

Restauratorii, prin metodele de lucru specifice fiecărei tehnici, execută lucrări de restaurare a pieselor ce le trec pragul atelierului.

Tot personalul din secție: restauratori, conservatori și muzeograful (care se ocupă de muzeotehnic) se implică în etalarea pieselor în expoziții.

Efectele proceselor de degradare sunt întotdeauna ireversibile. Astfel, un obiect muzeal decolorat sau fragilizat, nu va mai putea fi readus la starea inițială apariției efectelor orice s-ar încerca. În acest „orice” este inclusă și restaurarea. Și cele mai multe din efectele proceselor fizice sunt ireversibile. Rezultă, astfel, că singura cale care poate asigura patrimoniului cultural o viață cât mai lungă, rămâne conservarea preventivă.

Una dintre metodele recomandate pentru protejarea acestor tipuri de „mărturie”, care reprezintă o pagină din istoria noastră culturală, poate fi digitizarea acestor documente. Prin scanarea și transpunerea lor în mediul electronic documentele originale pot fi conservate la adăpost de intruziuni nedorite. În plus, se ușurează mult accesul cercetătorilor la examinarea documentelor, cunoscute fiind facilitățile pe care le poate oferi mediul electronic. O variantă posibilă pentru viitorul cărților și al bibliotecilor este digitizarea lor completă, urmând ca documentele pe suport de hârtie să fie păstrate pentru memoria culturală a omenirii.

De ce digitizare?

Digitizare pentru preservare. Folosim digitizarea în primul rând pentru a prezerva documentele. România are un patrimoniu uriaș, de ce să nu profităm de el, de ce să nu ne cunoaștem mai bine istoria și scriitorii? Avem documente care sunt unice și într-un singur exemplar, astfel este foarte dificil să avem acces la el. Prin digitizare acestea se transpun în format electronic și astfel avem acces mai ușor și din mai multe locații. Există, de asemenea, manuscrise care se află într-un stadiu avansat de deteriorare și este posibil ca în 5-10 ani să fie distruse complet. Prin digitizare putem păstra documentul pentru posteritate dar și asigura accesul larg la conținut. Folosim digitizarea pentru o mai bună informare a publicului larg. Dacă se vor scana toate registrele de la primării și consilii județene putem afla mai ușor arborele genealogic al familiei, proprietățile pe care le-a avut aceasta. Studenții au un acces mai facil la informație și își pot organiza timpul cât mai bine, pot elabora lucrări mult mai ample⁸.

Procesul de digitizare

Procesul de digitizare este diferit în funcție de: vechimea documentului, formatul, accesibilitatea, suportul de carte, grosimea cotor etc. Vechimea documentului este unul dintre cei mai importanți factori în digitizare. În procesul de digitizare al unui document vechi se folosesc anumite norme de digitizare.

Stocarea și distribuția informației

O soluție practică în marea majoritate a cazurilor o constituie stocarea informației în prima fază a digitizării pe harduri externe. Este cel mai sigur suport de transpunere a documentelor digitizate. În a doua fază documentele digitizate se transpun pe unul/două servere dedicate, deoarece este posibil ca la unul din ele să apară probleme și este posibil să pierdem informația. Având două servere este puțin probabil să pierdem în același timp informația. Ca și durată de viață serverele pot ajunge și până la 80-90 ani. Soft-ul cel mai utilizat în gestionarea și accesul la documentele digitizate este ALEPH-ul. Cei de la Biblioteca Academiei îl folosesc cu succes.

Constituirea Bibliotecii Digitale Naționale, parte componentă a bibliotecii digitale europene, are ca principal scop conservarea și protecția patrimoniului cultural național existent în bibliotecile din sistemul național de biblioteci, precum și promovarea colecțiilor și lărgirea accesului la informație⁹.

---

⁸ Cf. www.zspotmedia.ro/blog/norme-de-digitizare-documente.

⁹ Cf. www.bibnat.ro/dyn-doc/Studiu%20Fezabilitate/Studiu-de-fezabilitate-digitizare.pdf.

Summary

In the present article the author intended to pursue the heritage protection activities of the script heritage. The author highlighted the fact that conservation is an activity which involves a whole chain of methodologies, techniques, administrative programs designed to preserve all its documentary funds, furniture, and building which houses it. In order to preserve the documents for posterity, to better inform the public, but also to warrant wide access to the information content scripts need to be kept in an electronic format. Thus, the process of digitization, through its objectives and goals, constitutes a strategic element in the development of the informational society at a national level, and needs to be internationally connected.

Keywords:

Patrimony, preservation, digitization, degradation process, incunabulum.

Considerații privind evidența publicului vizitator în instituțiile muzeale din Republica Moldova

---

Elena Ploșniță

Republica Moldova are o rețea muzeală care în anul 2015 cuprindea 123 de instituții, variate ca dimensiune și valoare patrimonială. În sistemul muzeal al republicii sunt înregistrate patru muzee naționale, toate amplasate în Chișinău, funcționează mai multe muzee raionale; marea majoritate a așezămintelor muzeale sunt în provincie, mai exact în localitățile rurale. În 2015 în sistemul muzeal al republicii erau angajați 243 de muzeografi și cercetători științifici. Mai adăugăm că, în rețeaua muzeală a republicii nu există o tradiție de consolidare de breaslă, pe parcursul existenței muzeului ca instituție publică nu a fost înregistrată nici o Asociație a muzeelor sau a muzeografilor, dar funcționează Comitetul Național ICOM Moldova cu 30 de membri, majoritatea dintre care nu au nici o legătură cu lumea muzeală sau cu rețeaua muzeală a republicii. Oricum, sistemul muzeal funcționează, muzeele sunt deschise publicului, iar statistica oficială indică că în anul 2015 cele 123 muzee ce formează rețeaua au fost vizitate de 1mln de persoane; 279 de persoane din 1000 de locuitori ai republicii au trecut pragul instituțiilor muzeale în 2015. Înregistrările oficiale arată că, în general, în Republica Moldova, muzeele nu sunt foarte vizitate. Fiind cunoscută situația, Ministerul Culturii a creat un grup de lucru, care, la sfârșitul anului 2012, a elaborat și a prezentat pentru dezbateri publice „Propunere de politică publică privind modernizarea și eficientizarea activității muzeelor”. Autorii Propunerii, analizând rapoartele de activitate ale muzeelor prezentate Ministerului Culturii au ajuns la concluzia că „în anul 2010 muzeele au fost vizitate de 5% din populația republicii, iar în 2011 numărul vizitatorilor la muzee a sporit cu 1%, constituind 6% din populația Republicii Moldova. Iar conform datelor Biroului Național de Statistică reiese că muzeele republicii sunt vizitate de 19% din populația țării. Observăm că datele prezentate de Biroul Național de Statistică prezintă o disonanță semnificativă cu rapoartele prezentate de către muzee, care indică un număr de 6% de vizitatori raportat la populația Republicii Moldova. Ajungem la concluzia că lipsește un sistem coerent de evidență a vizitatorilor. Chiar dacă am presupune că muzeele sunt vizitate de 20% din populația țării, acest raport rămâne a fi nesatisfăcător comparativ cu indicatorii etalați de țările europene unde, anual, aproximativ 50% din populație vizitează

instituția muzeală”¹. Este necesar să subliniem că specialiștii din domeniul educației muzeale au stabilit că 40% din locuitorii Franței vizitează muzeele țării cel puțin o dată în an, iar instituția muzeală franceză ocupă locul doi, după cinema, în ierarhia instituțiilor culturale preferate de francezi. În SUA 50% din populație, cel puțin o dată în an, intră în muzeele țării.

Omul care a intrat într-o instituție culturală este numit în mod diferit – în teatru el este numit spectator, în bibliotecă – cititor, iar în muzeu – vizitator, client, consumator, public, auditoriu etc.

Numărul vizitatorilor în toate timpurile a constituit o dovadă a interesului societății pentru muzee. Astăzi, mai mult ca niciodată, muzeul există pentru public, iar activitatea și eficiența unei instituții muzeale este determinată și de numărul de vizitatori, de numărul celor care au trecut pragul așezământului muzeal. Muzeografii depun un efort enorm pentru a aduce publicul în muzeu pentru că „cine nu are public își pierde subvenția și mai devreme sau mai târziu, rațiunea de a exista”².

Pentru a cunoaște numărul vizitatorilor se face evidența lor, înregistrarea. Evidența publicului muzeal este o practică de secole, în pofida faptului că publicul muzeal este complex și variat, iar tipologia publicului vizitator este în permanentă schimbare și modificare.

Unul dintre cei mai prolifici muzeologi ai Rusiei contemporane, specialist în educația muzeală, M. Iuhnevici, consideră că toată lumea care intră în instituția muzeală poate fi consemnată prin trei termeni: vizitator; spectator privitor sau spectator muzeal; public muzeal³.

Este necesar să facem o diferențiere clară între aceste trei noțiuni. Omul care a intrat în muzeu, de cele mai multe ori este numit *vizitator* – cel mai răspândit termen. Această noțiune fixează doar faptul vizitării muzeului. Deci, vizitator este persoana care a intrat în muzeu, se află în muzeu, scopul aflării fiind, nu în mod obligatoriu vizitarea expozițiilor. Mulți muzeologi din Rusia, și nu numai, refuză să utilizeze acest termen pentru că văd prin el o interacțiune pasivă între om și muzeu. *Spectatorul muzeal* este persoana care vizitează expozițiile, iar *publicul muzeal* este un termen universal utilizat în muzeologia contemporană aproape în toate țările lumii și presupune o comunitate de oameni uniți printr-un interes comun față de instituția muzeală, ceea ce își găsește expresia într-un anumit activism și o mobilizare pentru vizitarea muzeelor. Acțiunea de vizitare repetată a muzeului înseamnă transformarea

---

¹ *Propunere de politică publică privind modernizarea și eficientizarea activității muzeelor*, în „Studii de muzeologie”, II, Chișinău, 2013, p. 13-14.

² Virgil Nițulescu, *Câteva cuvinte despre marketingul muzeal în 2013*, în *Marketingul în muzeul contemporan. Probleme și realizări*, Chișinău 2013, p. 25.

³ М. Юхневич, Посетитель глазами музея. В: Музей и личность, Москва, 2007, стр. 45-66.

vizitatorului în public. Nu putem egala termenul de *public* cu cel de *vizitator*, de fapt, vizitatorii și spectatorii muzeali împreună formează publicul muzeal. *Auditoriu* ca și *publicul* sunt noțiuni generale, deci, nu avem un termen unic determinant pentru cei care pășesc pragul instituției. Sfera culturii în multe privințe este îndreptată spre consum individual, ce are loc în spațiul public. Muzeul este mai degrabă un institut individual decât social. La sfârșitul secolului al XX-lea în muzeografia moldovenească a mai apărut un termen pentru a determina o nouă categorie de public – *client* sau *consumator* – un termen din lumea business-ului ce presupune o abordare singulară a omului în muzeu ca un consumator al produsului sau al serviciului muzeal. Și nu orice muzeograf se încumetă să-l pronunțe. Numărul de clienți muzeali depinde de calitatea instituției muzeale, de locul și rolul ei în societate. Un muzeu provincial sau local va avea mai puțini clienți decât un muzeu național amplasat în centrul orașului.

În muzeografia Republicii Moldova de cele mai multe ori sunt utilizate noțiunile de vizitator și public muzeal, ceea ce vom respecta și noi în articolul dat.

Tipologia publicului muzeal este foarte variată și este determinată de dezvoltarea muzeologiei, de dezvoltarea societății, a științei și tehnicii, de evoluția omului ca personalitate etc. În Republica Moldova în toate timpurile s-a făcut o diferențiere clară între două mari categorii de public - publicul autohton, local și publicul flotant. Menționăm că în perioada sovietică, în sistemul muzeal al RSS Moldovenești predomina publicul flotant – anual până la 2,5 milioane de turiști sovietici vizitau muzeele republicii. Dar viața treptat a introdus corectivele sale – odată cu dispariția Uniunii Sovietice a scăzut dramatic și numărul turiștilor, în schimb a crescut numărul publicului local. Atât publicul local cât și cel flotant poate fi divizat în categorii de vârstă și socio-profesionale. Există public real, care vizitează muzeul, și public potențial care poate vizita muzeul. În funcție de frecvența cu care beneficiază de oferta muzeală publicul se împarte în: vizitatori frecvenți, vizitatori ocazionali, non-vizitatori. Mai există turiști naționali, turiști străini, localnici, grupuri cu anumite caracteristici – studenți, familii cu copiii mici, familii fără copii etc. Există două categorii de vizitatori bine determinate: grupuri organizate și vizitatori individuali. Mult timp, copilul a fost vizitatorul neobservat și nedorit în instituțiile muzeale ale republicii. Până în anii '90 ai secolului al XX-lea se lucra puțin cu copiii și această activitate purta un caracter sporadic – copilul devine personalitate muzeală, este încadrat în evidența muzeală numai începând cu anul 1995. Există și alte categorii de public – bărbați și femei, vizitatori ai expozițiilor permanente, vizitatori ai expozițiilor temporare etc. La începutul secolului al XXI-lea în evidența muzeografică a republicii și-a făcut loc încă o categorie de public – familia cu copii, familia fără copii. Noua categorie de public este specifică pentru muzeografia Europei, lucru observat și de Ioan Opriș, care menționa: „Veacul XXI anunța turismul cultural ca pe un fenomen de

masă, cu forme care ating exodul în perioada de week-end și a marilor vacanțe; la fel acesta indică un alt tip de vizitatori de muzeu, legat de familie, decât cel obișnuit. Consumismul contemporan a cuprins, de asemenea, și produsele culturale, cele muzeale când a înfruntat concurența copleșitoare a divertismentului și industriei sportive. Aceste realități complexe care au generat profiluri noi de vizitatori, muzeele, siturile și monumentele istorice și naturale trebuie să le răspundă cât mai calificat⁴. Astăzi în toată Europa, inclusiv în Republica Moldova a apărut o categorie distinctă de vizitatori – emigranții – care urmează a fi integrați într-o societate sau alta și prin cultură, inclusiv prin vizitarea instituțiilor muzeale. Este o categorie care necesită mai multă atenție din partea muzeografilor, muzeele trebuie să fie pregătite pentru deservirea noii categorii de vizitatori care nu cunosc limba, cultura și istoria țării.

Evidența vizitatorilor s-a făcut permanent în muzeele basarabene, începând cu apariția primului muzeu public (Muzeul Zemstvei) în anul 1889. Toți vizitatorii muzeului, începând cu anul 1892 și până în 1920 erau înscrși în Registrul vizitatorilor, care astăzi se păstrează în Arhiva Națională a Republicii Moldova – el ne oferă o informație diversă despre vizitatorii muzeului – în afară de datele personale erau înregistrate și opiniile despre instituția muzeală. Vizitatorii erau înregistrați conform vârstei (elevi, adulți) și categoriei sociale (nobil, intelectual, funcționar, țăran, muncitor, militar). În afară de aceasta, în Registru erau încă două compartimente – vizită ghidată și vizită individuală. Până în 1918 evidența publicului vizitator se făcea în toate instituțiile muzeale basarabene, atât private cât și publice.

În perioada interbelică, înregistrarea vizitatorilor nu a fost o prioritate pentru muzeele basarabene. Datele statistice din această perioadă nu ne oferă un tablou concret al evidenței publicului muzeal. Evidența publicului s-a făcut începând cu anul 1932 numai la Muzeul Național de Istorie Naturală din Chișinău. Observăm că era înregistrat doar numărul total de vizitatori pe lună și anual, fără a face vreo diferențiere conform unor anumite categorii.

În perioada regimului socialist, toate instituțiile muzeale au fost subordonate statului și evidența publicului muzeal era strict respectată (intrarea în muzeu era gratuită pentru toată lumea). În această perioadă, în toate instituțiile muzeale exista Registrul vizitatorilor individuali și Cartea de evidență a grupurilor organizate. Fiecare muzeu era obligat să țină Cartea de impresii a muzeului – unicul izvor, dar și el destul de limitat, de a afla profilul vizitatorului, dar această Carte poate reflecta portretul doar a celor vizitatori care s-au încumetat *să se publice* pe paginile Cărții de impresii a muzeului. Publicul muzeal în Registrul vizitatorilor era înregistrat conform următoarelor categorii: muncitori; colhoznici; funcționari; intelectuali; studenți;

---

⁴ Ioan Opriș, *Muzeul contemporan în fața unei radicale provocări*, în „Studii de muzeologie”, Chișinău, 2018, p. 11.

elevi; turiști sovietici; turiști străini; delegații de stat; militari; locuitori ai satelor, începând cu 1982.

Este necesar să subliniem că principala categorie de vizitatori ai muzeelor în această perioadă erau turiștii sovietici, înregistrați permanent în Cartea de evidență a grupurilor organizate. Este important să menționăm că și în perioada sovietică se făcea nu numai evidența vizitatorilor dar și cercetări ale publicului muzeal. Astfel, la începutul perioadei sovietice, în sondajele publicului exista un compartiment – apartenența la partid, iar pentru a afla ocupația, profesia, vizitatorul era întrebat de categoria socială din care face parte – muncitor, colhoznic, elev, student, militar etc. Compartimentul studii a apărut în sondaje în anii '70 ai secolului al XX-lea – un compartiment deosebit de important – orice muzeu își dorea un public educat, pregătit pentru a percepe informația muzeală. În chestionare tot publicul era divizat în femei și bărbați; lipsea în registrele de evidență și în chestionare categoria de public – familia cu sau fără copii.

Astăzi în rețeaua muzeală a republicii există un sistem deficitar de evidență și centralizare a numărului de vizitatori. Majoritatea muzeelor evaluează numărul de vizitatori ținând cont de numărul de bilete vândute. De cele mai multe ori nu sunt înregistrați vizitatorii care lucrează în arhivele, în fondurile sau bibliotecile muzeelor, deși ei sunt consumatori de cultură și este necesară evidența fiecărui client-consumator. Nu sunt înregistrați ca vizitatori, consumatori de muzeu, nici cei care solicită anumite informații, materiale muzeistice, asistență de specialitate. Deci, nu există criterii stricte de evidență a publicului muzeal, marea majoritate a muzeelor funcționează fără bilete de intrare, din acest motiv nu pot argumenta, justifica numărul mare sau mic al vizitatorilor. Ba mai mult, evidența publicului muzeal nu se face în fiecare instituție muzeală, deși ar trebui să se facă. Marea majoritate a muzeelor țin evidența publicului conform următoarelor categorii: vizitator elev; vizitator adult; vizitator student; vizitator individual; vizitator pensionar; vizitator grup; vizită ghidată; vizită gratuită; vizită cu plată.

Pe plan național, evidența vizitatorilor se face de către Biroul Național de Statistică, unde se concentrează informația din toate muzeele. Statistica aceasta cuprinde doar: numărul vizitatorilor individuali; numărul vizitatorilor în grup; numărul ghidajelor, sau, mai corect, al vizitelor ghidate.

Muzeele lumii înregistrează vizitatorii după anumite criterii, ele diferă de la o țară la alta, dar în evidența internațională sunt importante anumite compartimente, anumite categorii: intrare liberă, deci numărul celor care au intrat gratuit; intrare cu plată, deci numărul celor care au achitat taxa de intrare; numărul străinilor intrați în muzeu; vizitatori ai expoziției permanente; vizitatori ai expozițiilor temporare.

Este clar că în Republica Moldova, evidența vizitatorilor ar trebui să se facă conform unei tipologii ai largi; unele muzee fac distincție între mai multe categorii de vizitatori, cu trăsăturile lor specifice cum ar fi: vizitator local individual; turist străin; turist străin CSI; familie cu copii; vizitator cu handicap; vizitator în grup; familie fără copii; vizitator-femeie; vizitator-bărbat; vizitator-emigrant.

Rolul muzeului contemporan este ca prin inovație, ne referim și la conținutul demersului expozițional, la organizarea expozițională, la modalități de prezentare a informației, la design este de a încanta, de a informa și încuraja vizitatorii să socializeze. Principalul produs cultural oferit publicului de muzeu este expoziția – permanentă și temporară. În expoziție, astăzi se pune accentul pe design, astfel încât conținutul acesteia să fie pus în valoare la maxim. Sunt convinsă că toate activitățile propuse și organizate pentru public – sunt dependente total de publicul muzeal, cu nevoile și experiențele lor personale sau colective. De fapt, muzeul este subordonat publicului, nu cred că toți muzeografi conștientizează acest lucru. Doar dezvoltarea audienței este un obiectiv strategic important. Un deziderat al oricărui muzeu este atragerea unui public cât mai larg. Dezvoltarea publicului se poate realiza pe căi variate, directe sau indirecte: atragerea unor noi vizitatori; atragerea școlilor care să aducă grupuri de vizitatori; încurajarea vizitatorilor să revină; implicarea comunității locale; diversificarea programelor și serviciilor care implică activități de divertisment; realizarea de parteneriate diverse.

Numărul și tipologia vizitatorilor într-un muzeu sunt determinate de mai mulți factori, cum ar fi valoarea deosebită și tipul colecțiilor, locația, numărul și diversitatea expozițiilor temporare, varietatea programelor educaționale. Muzeul organizează activități destinate unui public larg, iar vizitatorii unui muzeu sunt foarte eterogeni. Muzeele nu întotdeauna sunt interesate de impactul expozițiilor pe care le organizează, nerealizând studii pe această temă. Ba mai mult, nu există o evidență a vizitatorilor expozițiilor temporare. Nu întotdeauna este evaluat impactul programelor educaționale ale muzeelor. Sunt motive care nu încurajează vizitatorul să consume cultură muzeală. Numărul vizitatorilor oscilează de la an la an, în ultimii ani este în creștere. În afară de numărul total al vizitatorilor, Biroul Național de Statistică ne oferă informații și privind numărul de vizite la 1.000 de locuitori: astfel, în 2014 numărul de vizite a fost de 240 la 1.000 de locuitori, iar în 2015 la 1.000 de locuitori au revenit 279 de vizite. Este o cifră elocventă care ne spune clar – moldovenii nu preferă să viziteze muzeele, Dacă facem o comparație cu alte țări, observăm că în România pentru anul 2005 erau 484 vizitatori, raportat la 1.000 de locuitori, în Suedia – 1.813, în Estonia – 1.310 vizitatori la 1.000 de locuitori. Numărul de vizitatori este dat conform înregistrărilor statistice. Atragem atenția că datele nu indică vizitatorii unici, ci numărul de vizite efectuate anual în muzeele republicii. Numărul real de vizitatori, respectiv, de persoane care au

mers la muzeu este mai mic. Datele statistice trebuie luate cu precauție, deoarece ele nu sunt verificate de Biroul Național de Statistică, ci sunt numai centralizate, conform Rapoartelor prezentate. Și nu se poate controla acuratețea rapoartelor.

Este clar, că „fiecare muzeu trebuie să aibă propriile înregistrări privind vizitarea, astfel încât să aibă o imagine clară a numărului de vizite și a frecvenței acestora. De asemenea, fiecare muzeu trebuie să știe cine sunt vizitatorii săi, și ce parte dintre acești vizitatori revin la muzeu, participă la diverse programe”⁵.

Trebuie să știm nu numai numărul de vizitatori – dar și cine vizitează muzeul, care este profilul vizitatorilor unui muzeu? Este necesară o tipologie a vizitatorilor pentru fiecare muzeu, iar evidența vizitatorilor trebuie să se realizeze permanent. Alexandra Zbucea propune „să se folosească o bază de date detaliată cu înregistrarea electronică a datelor. Un astfel de sistem ar presupune corelarea vânzării de bilete cu înregistrarea vizitării. În prezent, majoritatea muzeelor țin evidența vizitatorilor prin numărarea periodică a tipului de bilete vândute (pentru vizite individuale, de grup, reduceri, gratuități etc.)”⁶.

În Republica Moldova, există muzee înregistrate, dar ele nu sunt incluse în statistica oficială a statului. Vizita la muzeu este pentru majoritatea oamenilor o experiență intelectuală. Curiozitatea intelectuală și dorința de a învăța sunt principalele stimulente pentru vizitatori. Majoritatea vizitatorilor sunt persoane interesate de cunoaștere, de acumularea de noi cunoștințe, dar sunt și persoane care percep vizita la muzeu ca o modalitate de distracție. Este clar că dacă muzeul se gândește la om și la necesitățile lui, el nu poate să nu observe că o bună parte a vizitatorilor nimeresc în muzeu pur și simplu pentru a se odihni, a se relaxa. Studiile efectuate în Republica Moldova în ultimii ani, arată că interesul pentru muzee a crescut. Dar vizitarea muzeelor nu este conștientizată de populație ca o activitate necesară, obligatorie pentru formarea sa. Este important de știut tipologia publicului muzeal și de ținut evidența lui. Tipologia vizitatorilor s-a modificat mult în ultimele două decenii – astăzi muzeele se adresează unui public extrem de divers – vizitatori, vizitatori-participanți la programe, vizitatori-cercetători – fac cercetări în arhiva muzeală, bibliotecă, colecții muzeale. Este important de știut dacă cei care vizitează un muzeu sunt vizitatori ocazionali sau frecvenți. În Polonia, în Muzeul de istorie a orașului Gdansk, de pildă, există bilete speciale pentru cei care vizitează repetat muzeul. În Rusia anual este elaborat și prezentat națiunii Raportul național despre situația muzeelor cu diverse compartimente, inclusiv un compartiment legat de caracteristicile de vârstă, gen, sociale ale

---

⁵ Alexandra Zbucea, *Focus muzeu. Cum să cunoaștem mai bine vizitatorii muzeelor*, București, 2008, p. 39.

⁶ *Ibidem*, p. 40.

vizitatorilor muzeali, și numărul vizitatorilor care au venit în muzeu a doua oară sau de mai multe ori.

Muzeul contemporan este în permanentă schimbare – se străduiesc să propună mai mult decât îi era întotdeauna caracteristic, recurge la experimente riscante, lărgeste hotarul activității sale, schimbă permanent conținutul expozițiilor tematicе, permanente, făcându-le mai actuale, încearcă să devină o forță influentă, să se impună în societatea contemporană. Iar metodologia de evidență a publicului trebuie schimbată, mai bine zis modificată. Este necesară o analiză a cerințelor, solicitărilor, nevoilor vizitatorilor – elaborarea unor programe, proiecte prioritare de atragere a publicului în muzee – o activitate primordială pentru muzeul contemporan – în primul rând, în activitatea muzeului – vizitatorul și cerințele lui, doleanțele lui. Este timpul să trecem de la expozițiile permanente clasice de tipul „totul despre toți” la expoziții problematice, adresate concret unui anumit grup de public. Și să găsim noi criterii de evidență a publicului.

În 2016, la Ziua și Noaptea Muzeelor, Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală a avut 13.089 vizitatori, Muzeul Național de Artă – 10.000, iar Muzeul Național de Istorie a Moldovei – 17.302 vizitatori. Dacă muzeele menționate sunt satisfăcute de numărul de vizitatori, acest lucru nu este valabil și pentru autoritățile centrale, care solicită cifre mari, fără sprijin financiar. Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală este unul dintre muzeele moldovenești cu cel mai mare număr de vizitatori – este statistica oficială, dar lipsa biletelor gratuite în acest muzeu pune semn de întrebare dacă cifrele sunt reale. Chiar dacă vizitatorii sunt numărați conform biletelor vândute, trebuie să existe bilete pentru toate categoriile de vizitatori. Un alt muzeu național – de literatură – nu are bilete și evidența se face numărând pe degete. Numărul real al vizitatorilor este pus sub semn de întrebare. Este o preocupare scăzută pentru cunoașterea profilului vizitatorului muzeelor din Republica Moldova. Date privind vizitarea muzeelor din Republica Moldova sunt disponibile pe site-ul Biroului Național de Statistică, centralizarea acestora se face pe baza declarațiilor muzeelor, în funcție de numărul de bilete vândute. Numărul vizitatorilor este monitorizat de fiecare muzeu prin intermediul biletelor vândute. În funcție de tipul acestora, se știe câți adulți au vizitat muzeul, câți copii, câte grupuri, câte persoane din categoria celor care au gratuitate. Dar funcționează multe muzee cu intrare gratuită pentru toate categoriile de vizitatori și care nu au nici bilete. Muzeele au tendința să acorde puțină atenție vizitatorului individual, dar astăzi el formează o parte importantă a publicului muzeal. Segmentarea publicului în categorii nu este făcută de cele mai multe ori când muzeele vin cu anumite oferte culturale, contează un singur lucru să fie public. Și încă ceva: este necesar că în fiecare muzeu să existe Cartea de impresii, în care vizitatorii să-și poată nota comentariile, doleanțele și nemulțumirile. Este important ca muzeul

contemporan să facă cercetări de marketing al publicului. Pentru că cercetările se fac nu numai pentru a identifica portretul vizitatorului, dar și pentru a identifica nevoile și doleanțele vizitatorilor, pentru a afla cum și de ce potențialul vizitator nu întotdeauna devine vizitator real. Considerăm că în muzeele mici, locale, ar fi util ca vizitatorii să fie înregistrați conform unui formular – care oferă permanent date statistice despre vizitator. Formularul să cuprindă: vârsta, ocupația, impresii, sugestii, observații, localitatea de domiciliu.

Iar în muzeele naționale, în muzeele mari este timpul să fie introdusă evidența electronică a publicului muzeal pe diverse categorii de vizitatori. Tipologia vizitatorilor se modifică permanent și este necesar să ținem cont de acest lucru când facem evidența publicului muzeal.

Summary

The author tries to establish the kind of public visiting the museums and the criteria for registering visitors. In the Moldavian museology, as in the European museology, more criteria are used when it comes to those that pass the threshold of the Museum. Museology highlights the most common characteristics like: museum visitor, museum spectator, museum public, museum audience, customer/consumer. The number of visitors in a museum always constituted a proof for the society's interest towards museums. Today, more than ever, museums exist for the public and the activity and efficiency of a museum is determined by the number of visitors too.

Visitor typology changes ceaselessly and it is necessary to take this into account when we draw the evidence of the museum public.

Keywords:

Museum public, visitor, museum audience, customer/consumer, public evidence.

abrevieri / abbreviations

ANRM	Arhiva Națională a Republicii Moldova, Chișinău / National Archives of the Republic of Moldova, Chișinău
BCU Iași	Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu” Iași / “Mihai Eminescu” Central University Library Iași
DJIAN	Direcția Județeană Iași a Arhivelor Naționale / Iași County Direction of the National Archives
DJNAN	Direcția Județeană Neamț a Arhivelor Naționale / Neamț County Direction of the National Archives

Alexandrina Bădescu

Lect. dr., Facultatea de Teologie Ortodoxă, Departamentul Arte Vizuale, Secția Artă Sacră,
Universitatea din Craiova, România /

PhD. Lecturer, Faculty of Orthodox Theology, Department of Visual Arts, Sacred Arts Sector,
University of Craiova, Romania

E-mail: alexandrina_badescu@yahoo.com

Mihai Anatolii Ciobanu

Masterand, Instituții și ideologii ale puterii în Europa, Facultatea de Istorie,
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România /

MA, Institutions and Power Ideologies in Europe,

Faculty of History, “Alexandru Ioan Cuza” University of Iași, Romania

E-mail: ciobanumihaianatolii@gmail.com

Maria Danilov

Cercetător științific dr., Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei Chișinău,
Republica Moldova /

Scientific researcher, PhD., Institute of History at the Academy of Sciences of Moldova
Chișinău, Republic of Moldova

E-mail: danilovmaria@yahoo.com

Irina Zamfira Dănilă

Conf. dr., Universitatea Națională de Arte „George Enescu”, Iași, România/

PhD. Lecturer, National University of Arts “George Enescu”, Iași, Romania

E-mail: dzamfira@yahoo.com

Maria-Valentina Dudu

Restaurator pictură pe lemn, lemn policrom, Atelierul de restaurări opere de artă DANART
București, România /

Painted Wood and Polychrome Wood Restorer, DANART Restoration Arts Company,
București, Romania

E-mail: dudvali@yahoo.com

Anastasia Floroiu

Restaurator artă plastică religioasă, Atelierul de restaurări opere de artă DANART București, România /

Religious Plastic Arts Restorer, DANART Restoration Arts Company, București, Romania

E-mail: silvia_floroiu@yahoo.com

Raluca Elena Goleșteanu

Dr., Institutul de Istorie „Tadeusz Manteuffel” al Academiei Poloneze de Științe, Varșovia, Polonia /

PhD., The “Tadeusz Manteuffel” Institute of History, Polish Academy of Sciences, Warsaw, Poland

E-mail: rgolesta@gmail.com

Silvia Grossu

Conf. dr., Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău, Republica Moldova /

PhD. Lecturer, Moldova State University, Chișinău, Republic of Moldova

E-mail: sgrossu@gmail.com

Marius Hriscu

Conf. dr., Universitatea „Apollonia”, Iași, România /

PhD. Lecturer, “Apollonia” University, Iași, Romania

E-mail: mariushriscu@yahoo.com

Daniela-Cristina Ilie

Restaurator pictură pe lemn, lemn policrom, Atelierul de restaurări opere de artă DANART București, România /

Painted Wood and Polychrome Wood Restorer, DANART Restoration Arts Company, București, Romania

E-mail: daniela.cristina.ilie@gmail.com

Dan Jumară

Cercetător științific dr., Muzeul Național al Literaturii Române Iași, România /

Scientific researcher, PhD., Iași National Museum of Romanian Literature, Romania

E-mail: documentis_gen@yahoo.com

Elena Maftei

Conservator, Muzeul Memorial „Alexandru Ioan Cuza” Ruginoasa,

Complexul Național Muzeal „Moldova” Iași, România /

Conservator, The “Alexandru Ioan Cuza” Memorial Museum of Ruginoasa,

The “Moldova” National Museum Complex Iași, Romania

E-mail: el3na_1968@yahoo.com

Diana Mirea

Restaurator stagiar, Muzeul Județean „Aurelian Sacerdoțeanu” Vâlcea, România /

Restorer Intern, “Aurelian Sacerdoțeanu” Vâlcea County Museum, Romania

E-mail: scrociob_diana@yahoo.com

Beatrice Octavia Păruș

Restaurator artă plastică religioasă, Atelierul de restaurări opere de artă DANART București, România /

Religious Plastic Arts Restorer, DANART Restoration Arts Company, București, Romania

E-mail: beatrice_parus@yahoo.com

Diana Vrabie

Conf. dr., Universitatea de Stat „Alec Russo”, Bălți, Republica Moldova /

PhD. Lecturer, “Alec Russo” Bălți State University, Republic of Moldova

E-mail: dianaeni99@gmail.com

Daniel Pavăl

Dr., Direcția Județeană Neamț a Arhivelor Naționale, Piatra Neamț, România /

PhD, Neamț County Direction of the National Archives, Piatra Neamț, Romania

E-mail: danielmonah@yahoo.com

Elena Ploșniță

Secretar științific dr., Muzeul Național de Istorie a Moldovei, Chișinău, Republica Moldova /

Scientific secretary, PhD., The National Museum of History of Moldova, Chișinău, Republic of Moldova

E-mail: rackayskaine@yahoo.com

Elena Tofan-Pavăl

Muzeograf, restaurator hârtie, Complexul Muzeal Județean Neamț, Piatra Neamț, România /

Museographer, Books and Paper Restorer, Neamț National Museum Complex, Piatra Neamț, Romania

E-mail: elenatofan@libero.it

Tipărit în România la Editura Muzeelor Literare
Iași, str. Vasile Pogor, nr. 4, 700110
Tel.: 0747.499.400; fax: 0232.213.210
E-mail: muzeul.literaturii@gmail.com
www.emliasi.ro

Printed in Romania by Literary Museums Publishing House
4 Vasile Pogor Street, 700110, Iași
Phone: 0747.499.400; fax: 0232.213.210
E-mail: muzeul.literaturii@gmail.com
www.emliasi.ro